

પ્રકાશકનું ત્રીજી આવૃત્તિનું નિવેદન

‘નેતાજી’ની બે આવૃત્તિઓ ખતમ થતાં ગાંધીજીના સ્વિમેના અંતરમાં જ આ ત્રીજી આવૃત્તિ પ્રકટ કરવી પડી છે. આ ત્રીજી આવૃત્તિમાં યોગ્ય સુધારા વધારા કરી તેને બની રહે તેટલી અદ્યતન કરવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે. આઝાદીનો સદેશ આપતા આ રાષ્ટ્રીય પ્રકાશનની દ્રષ્ટિ સમયમાં પ્રકટ થતી આ ત્રીજી આવૃત્તિ એક અપૂર્વ સંસ્કૃતિ લેખાળ. આ માટે હું ખરેખર જનતાનો ખૂબ જ આભારી છું.

‘નેતાજી’ની આ ત્રીજી આવૃત્તિમાં આ પુનઃવિવરણ સંપાદક ગાંધીજી, પ્રદૂષાદ યજ્ઞભટ્ટે યોગ્ય કેરફાર કર્યા છે એ તરફ વાચક મિત્રોનું ખાસ ધ્યાન ખેંચુ છું. નવા ફેન્ડેશનમાં, ‘નેતાજી’ માટેની તાજેતરમાં મળી આવેલી દસ્તાવેજોને નંકનિત કરી પાંચાઈ હિસ્સેવામાં આવી છે આ અદ્યતન માહિતીઓ માથેની ત્રીજી આવૃત્તિને જનતા પ્રેમથી સત્કારે એનું હૃદય રુ.

પ્રકાશકનું પ્રથમ આવૃત્તિનું નિવેદન

‘સંદેશ’

અંથમાળાના ત્રીજા વર્ગના ગ્રાહક અંબુએને ‘અભિપ્રાય’ અને ‘ફિક્કર’ પુસ્તકો આપ્યા પછી શ્રી. સુભાષ બોઝના ગાંધીય પ્રેમની નવારીય રજૂ કરતું આ અઘતન પ્રકાશન આપતાં ખૂબ જ આનંદ થાય છે. દેશ ગૌરવ સુભાષ બોઝ, સિદ્ધુતાન ગોડી ગાથા ગયા અને દેશબરમાં સનમનાટી કેવાઈ ગઈ, આ પછી ‘આઝાદ હિંદ’ના દ્વંમને સરળ કરવામાં ભાગીના એ પનોતા પુત્રે શું શું યાતનાઓ વેઠી, જનતા પર ઢેવી જાદુઈ અસર કરી આઝાદ ફોજનું સર્જન કરી તેને કેવો પ્રમળ વેગ આપ્યો. હિંદ દેગનું નામ દુનિયાના ખૂણે ખૂણે કેવી રીતે ગામતું કર્યું તોરે રાષ્ટ્રપ્રેમથી છવકાતો આ કહીયંધ ઇતિહાસ વિશ્વ ઇતિહાસના પાને સદાન મુવર્ણાક્ષરે સખાયેલો રહેશે.

સુભાષ બોઝની જોટલી પ્રવૃત્તિઓની નોંધ ઉપવચ્ચ થક શકી છે ને સધળી એકઠી કરી આ પુસ્તકના લેખક અને ‘મંદેશ’ના હિસાહી ઉપનંત્રી બાધત્રી. પ્રદ્વાદ અદ્વત્તમદે મરમ રીતે કમવદ્ રજૂ કરી છે.

‘નેતાજી’ની વીગતાનું ખ્યાન કરતું, આપણી આવની કાનની અને આજની પ્રજને પ્રેરણાનો મંદેશ આપતું આ સચિત્ર પ્રકાશન અને તેટલું અઘતન જનાવવા પ્રયાસ કર્યો છે. ‘સંદેશ’ અંથમાળાનું આ પુસ્તક પછીનું આગામી પ્રકાશન ‘ધિંગળા’ તૈયાર થઈ રહ્યું છે.

‘નેતાજી’ના મુવર્ણજયંતીના માંગલિક પ્રસંગે જ પ્રકટતું આ પ્રકાશન, ‘નેતાજી’ પ્રત્યેની અમારી એક નમ્ર અંગલિકાપે હોઈ તેને જનતા પ્રાસંગિક લેખી સકર્ષ આવકારશે, એની આશા રાખું છું.

સંદેશ પ્રકાશન મંદિર
સારંગપુર -
અમદાવાદ
૨૭ વનવૃષ્ટાગી ૧૯૪૬

લિ.
નંદલાલ સુનીલાલ જોડીવાલા
ના ‘જય હિન્દ’
એનેજિન ડિરેક્ટર
‘ધી મંદેશ’ સિમિટી

જય હિંદ

પૂર્વ એશિયાના હિંદીઓ ત્યારે અરસ-
પરસ મળતા, ત્યારે તેમની વચ્ચે
અને પરદેગીઓને જ્યારે હિંદીઓ
મળતા ત્યારે 'જય હિંદ' ના
રાખ્દોઆર સાથે સલામી અપાતી.

ત્રિરંગી ઝંડો

આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકાર અને
આઝાદ હિંદ ફોજનો, હિંદી રાષ્ટ્રીય
મહાસભાએ સ્વીકારેલો રાષ્ટ્રવજ્ર
રચીકૃત અને અધિકૃત ધ્વજ હતો.

જય હો !

કવિવર ડાગોરના 'જન ગણ મન અધિ-
નાયક, જય હો ભારતભાગ્યવિધાતા'
ના પ્રસિદ્ધ ગીતમાં થોડાક ફેરફારો
સાથે આઝાદ હિંદ સરકારે તેને રાષ્ટ્ર-
ગીત તરીકે સ્વીકાર્યું હતું.

ચલો દિલ્હી

આઝાદ ફોજનું કચ્છરૂત હર્વું, આક્રમણ
દરમિયાન આઝાદ ફોજના સૈનિકો
'ચલો દિલ્હી'ના સૂત્રો પોષારતા,
રાષ્ટ્રવજ્ર ફરકાવતા આગળ વધવા
હતા. 'ઈન્દિલાલ ઝીન્દાબાદ' અને
'આઝાદ હિંદ ઝીન્દાબાદ' એ સૂત્રો હતાં.

વિશ્વાસ, ઐક્યતા, બલિદાન

આઝાદ હિંદ સરકારનો એ ધ્યાનમ રાખ
હતો.

સુભાષબાબુ ધણું જીવો !

સુભાષબાબુની આજે સુવર્ણજયંતી પ્રસંગે આપણે,

જાણતા નથી કે તેઓ જીવંત છે કે, ખરેખર મૃત્યુ પામ્યા છે. છતાં આપણે તેમના અવસાનની વાત માની શકતા નથી.

એ મહાપ્રતાપી પુરુષનાં પગલાં મા-બોમની પુનિત ધરતી પર પડે, તેની ઉત્કંઠાપૂર્વક આપણે રાહ જોઈએ છીએ.

સુભાષ જેવા પુરુષો કંઈ રોજ રોજ પાકતા નથી. ગાંધી-જીએ, જવાહરે અને સરદારે જેમ પ્રજાના હૃદય ઉપર પોતાનું સિંહાસન સ્થાપ્યું છે, તેવી જ રીતે આઝાદ હિંદ ફોજના સર સેનાપતિ અને આઝાદ હિંદ સરકારના વિશિષ્ટ નેતા તરિકે નેતાજી સુભાષચંદ્ર બોઝે જનતાના હૃદય પર પોતાનું સિંહાસન સ્થાપ્યું હતું અને તેથી જ નેતાજીના નામ પર ૭૦ હજાર ઉપરાંતની સેનાએ અને બર્મા, મલાયા તથા સિંગાપુરના હજારો નાગરીકોએ સર્વસ્વનું બલિદાન આપવાના-સર્વસ્વ ન્યોછાવર કરવાના-શપથ લીધા હતા. સુભાષબાબુ સાથે જ નેતાજી હતા. તેમની અદ્ભૂત કાર્યશક્તિ અને ગૌરવશીલ પ્રતિભાએ કર્નલ શાહનવાઝ, કેપ્ટન ધીલાં, સહગલ, કર્નલ હખીજુર રહેમાન વગેરે સંખ્યાબંધ હિંદુ, મુસ્લિમ અને શીખ સેનાનાયકો પેદા કર્યાં. સુભાષના પ્રભાવથી જ ઝાંસીની રાણીની પટ્ટન સન્નિધિ અને કુમારી લક્ષ્મી જેવી વીરાંગનાઓ બહાર આવી. સુભાષે જે ૭૦ હજારની આઝાદ ફોજ રચી હતી, તે તો ૭૦ લાખની ફોજને પણ હંદેશવે તેવી અવકાંકી અને અણુનમ હતી.

સુભાષબાબુનું આખું રાજકીય જીવન બ્રિટિશ સરકારના કારાવાસમાં જ ગુગળાઈ ગયું હતું. હરિપુરા અને ત્રિપુરી કેન્દ્રિ-સના રાષ્ટ્રપતિપદે બીગળવા છતાં સુભાષબાબુની અંતર્ગત જ્વલંત શક્તિઓનો ખૂદ ગાંધીજીને પણ આટલો પરિચય થયો નહોતો. સુભાષબાબુની એ અંતર્ગત પ્રતિભા હિંદમાં બહાર ન

આવી રાહી તેનાં અનેક કારણો હતાં. એક તો હિંદુ મુલામ છે. હિંદુ પોતે જ એક વિશાળ કારગારરૂપ છે. એ અનંત કારાવાસની વચ્ચે મુલામખાણુને તો જીવનનાં કિંમતી વર્ષો બ્રિટિશ સરકારના દુર્ભેદ કારાવાસમાં જ વિતાવવાં પડ્યાં હતાં—માનવીને ધન્સાન મીટાવી દે એવી અપાર યાતનાઓ તેમણે મા—ભોમને કાળે વેડી હતી અને તેથી જ કેમ્બ્રિસના રાષ્ટ્રપતિપદનું સર્વોચ્ચ આસન લાગલાગટ બબ્બે વર્ષ સુધી પ્રાપ્ત થયું હતું. હરિપુરા અને ત્રિપુરી મહાસભાની ઐતિહાસિક બેઠકોની સફળતા મુલામને જ આભારો હતી.

પરંતુ મુલામખાણુની સદ્દુયો મહાન જે અંતર્ગત શક્તિ હતી, તે તો તેઓ જાપાનના મુદ્દ દરમિયાન હિંદુ છોડીને બહારના આઝાદ અને મુક્ત વાતાવરણમાં આવ્યા ત્યાં જ પ્રગટ થઈ. ૭૦ હજારની જાપાનદેશી શિસ્તબદ્ધ આઝાદ ફોજ તેમણે ઊભી કરી, તે જાપાનને મદદ કરવા નહિ પણ જાપાન તેમ જ જર્મનીનાં આક્રમણોને પરિણામે ખાયામાંથી હથમચી ઊડેલી બ્રિટિશ સંસ્તનતની ભારતમાતાને જઠડી રહેલ જંજીરોને તોડવાને માટે, માતાનો તે સાદ હતો. માતાની મુક્તિનો જંગ પણ હિંદમાં ૧૯૪૨માં જ ચાલી રહ્યો હતો, અને બહારથી મુલામખાણુએ મા—ભોમની મુક્તિની આ સુવર્ણ તક ઝડપી લેવાનો પુરુષાર્થ આપ્યો, હિંદુ બહાર મુલામખાણુએ આઝાદ હિંદસરકારની સ્થાપના આંદામાનમાં કરી. તે આઝાદ સરકારને જાપાન, જર્મની, ઈટાલી અને બીજાં અનેક રાજ્યોએ માન્ય પણ રાખી. મુલામખાણુની એ સરકારની તાકાત-રૂપ જે આઝાદ હિંદ ફોજ રચાઈ હતી, તેનાં અદ્ભૂત શૌર્ય અને પરાક્રમોની જે ગાથાઓ સર્જાઈ છે તે તો દિલ્હીના લાલ કિલ્લામાં ચાલેલા ઐતિહાસિક મુકદ્દમા દરમિયાન પ્રસિદ્ધ થવા પામી છે.

બર્મા અને મલાયા વગેરે સ્થળોએ જાપાનના આક્રમણ પ્રસંગે હિંદી પ્રજાની કોષએ રક્ષા કરી હોય તો તે આઝાદ ફોજ કરી હતી. આ આઝાદ ફોજના પ્રતાપે જ હિંદુ જાપાનના આક્રમણના ભયમાંથી ઉગરી ગયું. મણિપુર ઉપરનું આક્રમણ એ

જાપાનિઝોનું ન હવું પરંતુ ભાગ્યમાતાની મુક્તિ માટે લડી રહેવું
 નેતાજીની આજ્ઞા ફાળવું તે આક્રમણ હવું એ અચૂક આક્રમણ
 કેવળ આજ્ઞાદીના પવિત્ર આશય પર જ યોજાયું હતું, કોઇનો મુલક
 ઝડપી લેવા માટે કે કોઇને તાણે કરવા માટે એ આક્રમણ ન હતું.

પરંતુ વિધિ અનુકૂળ ન હતો મણિપુરનું
 આક્રમણ નિષ્ફળ નિવડ્યું અને તે પછીના સમયમાં
 જાપાનનું પતન થયું. આજ્ઞા ફાળવે પુરુષાર્થ એ રીતે
 નિષ્ફળ નિવડ્યો, પરંતુ નેતાજીએ જગતને દેખાડી આપ્યું કે
 દુનિયાના કોઇપણ સુધેરેલા દેશને આશ્ચર્યમુગ્ધ કરી નાખે તેવી
 યોજનાશક્તિ, લશ્કરી તાલીમ અને શીસ્ત હિંદીઓ ધનવે છે
 આજ્ઞા ફાળે તો કેવળ પરાક્રમ જ નહિ પરંતુ ડામી એક-
 દિલીનો સનાતન પાઠ આપણને શીખવાડ્યો છે એ ફાળે ખૂબ જ
 મુશ્કેલ જણાતા ડામી કાયડાનો ઉકેલ દેખાડ્યો છે હિંદુ મુન્દિમ
 અને શીખ અર્ધ ડામના પરસ્પરના પ્રેમ અને બહુલાવનાનું
 એ એક દૃષ્ટાન્ત હતું અને તેની પાછળ નેતાજીની અમીમ કાય-
 શક્તિનો આપણને સાક્ષાત્કાર થયો છે

મુલાપનાણુ વિશે જે કાંઈ કહેવાનું છે તેમની આજ્ઞા
 ફાળની શૌર્યકથાઓ સબધી જે કંઈ કહેવાનું છે તે હવે પછીના
 પૃથોમાં કહેવામાં આવ્યું છે, એટલે તેનું વર્ણન અહીં કંઈ
 અસ્થાને ગણાશે, પરંતુ જગતમાં બ્રિટિશ શાહીવાદીઓ જે એવો
 પ્રચાર કરી ગયા છે, કે હિંદીઓ અગત્ય માટે લાયક નથી,
 હિંદુમાના ડામી પ્રશ્નોનો ઉકેલ થઈ શકે તેમ નથી હિંદુ પોતાનું
 ગ્દહણ જાતે કરી શકે તેમ નથી, વગેરે ચોખ્ખા વાતોના ફલનો
 પડે છે નેતાજીએ ચીરી નાખ્યો છે, અત્યંત યુગથી જે હિંદુ જગત
 ઉપર સારકારીક પ્રભુત્વ બોગવ્યું છે, જેણે માનવમત્યાણના મહાન
 રહસ્યો જગત સમક્ષ ખડા કર્યા છે તે વિગત મહાપ્રશ્ન માટે
 કંઈ જ અસાધ્ય નથી, કાંઈ જ અપ્રાપ્ય નથી એ નેતાજીએ નિર્દેશ
 કરી દેખાડ્યું છે, અને તેમ છતાં પણ નેતાજી ખીન્ન દેશોના નેતા
 (ફ્રાંકલિન) હિંટલ, મુમોલિની કે સ્વેનિન જેના નિઃકૂશ મહત્વાકાંક્ષી

ન હતો. પ્રગતને કચડી કરાવીને તેના ઉપર સત્તા બેસાડવાની હિંસક નેતાગીરી સુભાષની ન હતી, તેઓ તો સાચા પ્રગતસેવક અને પ્રગતના હૃદયાસન પર બિરાજનાર નેતા હતા. સત્તાનો તેમને મોહ ન હતો; મદ પણ ન હતો અને હિંદ બહાર દૂર સિંગાપુરના સાગરકિલ્લામાં ત્યારે તેમની સત્તા અબાધિત પ્રવર્તી રહી હતી, ત્યારે પણ રાષ્ટ્રદેવ ગાંધીજી પ્રત્યેની તેમની ભકિત અનન્ય અને અપ્રતિહત રહી હતી. હિંદ આઝાદ થશે, ત્યારે ગાંધીજીને રત્નજડિત સિંહાસને બેસાડીને ગંગાજળથી તેમનું પાદપ્રક્ષાલન કરવાની તેમની અભિલાષા હતી. એ નિર્મોહી-નિરભિમાની પ્રગતનાયકને આપણે અમેરિકાના તારણદાર જ્યોર્જ વોશિંગ્ટન સાથે બરાબર સરખાવી શકીએ. હિંદ જે નેતાજીના પ્રયત્નોથી આઝાદ થયું હોત, તો તેમણે હિંદના સરનશીન થવાને બદલે રાજકીય સંન્યાસ જ સ્વીકાર્યો હોત.

આજે એ મહાપુરુષની જ્યંતીનો અવસર છે, તે પ્રસંગે તેઓ આપણી વચ્ચે નથી. જાપાનમાં થયેલા એક વિમાની અકસ્માતમાં તેમનું અવસાન થયેલું કહેવાય છે; પરંતુ આપણે અંતરાત્મા એ વાત સ્વીકારવાની ના પાડે છે. ગાંધીજીનો અંતરાત્મા પણ તે સ્વીકારવાની ના પાડે છે. હિંદની જનતાનો મોટો ભાગ પણ માને છે કે સભાષબાબુ કોઈ અજાત પ્રદેશમાં હિંદની આજ્ઞા

પ્રા સં ગિ ૬

જ્યારે વિશ્વયુદ્ધનો દવ ચોમેર પથગાઇ ગયો હતો, ત્યારે વાર વાર એવા શબ્દો હિંદી પ્રાંતને કાને નાખવામાં આવતા હતા કે, “સુભાષચંદ્ર બોઝ ધરી સત્તાને મળી ગયા છે,” “તેઓ જાપાનના હાથમાં ગ્રીગ્રહા છે,” “જાપાનની સહાયતાથી હિંદ પગ ચઢી આવવા માગે છે ”

એક બાળુ સરકારી પ્રયાગખાતુ જ્યારે દેશગૌરવ સુભાષચંદ્ર સામે વ્યવસ્થિત પ્રચાર કરવાના કાર્યમાં રાગાઇ ગયું, ત્યારે બીજી બાળુ સામ્યવાદીઓ પણ શ્રી સુભાષચંદ્ર સામે એવો જ અનુભવ પ્રચાર કરવાના કાર્યમાં રોકાઇ પડ્યા હતા.

આ વ્યવસ્થિત અવળા પ્રચાર નામે હિંદી પ્રાંત પામે દાક્ષીની બીજી બાળુ સમી શ્રી સુભાષચંદ્રની પ્રવૃત્તિઓ અંગેની કોઇ સત્ય હકીકત ન હતી, પ્રાંત નિરુત્સાહ હતી, પણ પ્રાંતના દિલમાં એક વસવસો હતો સુભાષચંદ્ર સાથે જ, જાપાનના રમકડા સમ બની રહ્યા છે ? સાથે જ, સુભાષચંદ્ર જાપાનિક સૈન્ય સાથે હિંદમાં આવી ગયા છે ? સાથે જ, સુભાષચંદ્ર હિંદને અંગ્રેજોના હાથમાંથી મુક્ત કરી નવા જાપાનિક માલિકોને સુપ્રત કરવા માગે છે ? હિંદની મુક્તિ માટે જિંદગીના દિવસોમાં દિવસો વર્ષો કુળાન કરનાર, કાગવાસમાં રહીને ઝાસ લોખી નાખનાર, આદિવાસી સામે સતત સત્રાસ એકતરફ,

શ્રી. સુભાષભોજ, જાપાની શાહિવાદનું શરણુ સ્વીકારે એ વાત કોણ માનવાને તૈયાર હતું ? ગમે તેવા અવળા પ્રચાર છતાં પણ હિંદી પ્રજાના હૈયામાંથી શ્રી. સુભાષભાણુના ઉત્કૃષ્ટ અને જ્વલંત દેશપ્રેમની તસ્વીર ક્યારેય દૂર થઈ નથી; હિંદની આઝાદીને ખાતર કુરબાન થવાની તેમની તમન્ના, હિંદીઓ ધડીભર પણ વિસરી શકે તેમ નથી.

વિશ્વયુદ્ધ પૂરું થયું અને બ્રિટિશ સરકારે એશિયામાં શુભાવેલાં મથકો ફરીથી હાથ કર્યા પછી જ જગત સમક્ષ શ્રી. સુભાષભાણુના જ્વલંત કાર્યોની, સિદ્ધિની અને નિષ્ફળતાની વિગતો રજૂ થઈ. એ વિગતોએ જગતને પૂરવાર કરી આપ્યું કે શ્રી. સુભાષભોજની તમન્ના હિંદને આઝાદ કરવાની હતી, તેઓ જાપાનના કે બીજા કોઈના પણ હાથમાં રમી રહ્યા ન હતા. હિંદની આઝાદીના એક જ ધ્યેયની સિદ્ધિ માટે તેઓ સતત પરિશ્રમ ઉઠાવી રહ્યા હતા. હિંદમાંથી તેઓ, ગમે તે રસ્તે અને ગમે તે રીતે, અત્યારે જે માહિતીઓ મળી રહી છે તે પરથી અનુમાન પર આવીએ તો સૌથી પહેલાં રશિયા પહોંચ્યા હતા અને રશિયાએ ત્યારે પોતાના મિત્ર જર્મની ખાતે તેમને પહોંચી જવામાં સહાયતા કરી હતી.

શ્રી. સુભાષભાણુ જર્મનીમાં છે, એને લગતી જાણુ તો, તેમણે પોતે જ બર્લિન રેડિયો પરથી વારંવાર હિંદી પ્રજાને ઉદ્દેશીને જે ભાષણો કર્યા હતાં તે પરથી થવા પામી. જર્મનીમાં તેમણે, જર્મનીના કબજે પડેલા હજારો હિંદી સૈનિકોમાંથી આઝાદે હિંદ ફોજની રચના કરી હતી, એમના દિલમાં એવી તમન્ના હતી કે, હિંદમાં રહીને અહિંસક રીતે તેઓ આઝાદી માટે બ્રિટિશ શાહિવાદ સામે જે સંગ્રામ ખેલતા રહ્યા હતા, તે સંગ્રામ હવે તેઓ હિંદ બહાર રહીને કોઈ ભુદી રીતે ખેલવાનું ચાલુ રાખે. એ વખતે વિશ્વયુદ્ધમાં વિજયનું પદ્ધતું હિટલરની તરફેણમાં

હવું, ત્યારે મિત્રદળોનો પરગળ્ય થતો હતો એ પરિસ્થિતિનો પોતાના દેશની મુક્તિ ઠાળે લાલ ઉઠાવવાને શ્રી. સુભાષ બોઝ કદાચ ન ઇચ્છતા હોય.

જે માહિતીઓ ઉપલબ્ધ છે તે પરથી એમ કહી શકાય કે જર્મનીમાં તેમની યોજના પૂર્ણપણે વિકસી નહતી, પણ તેમના દિલમાં જે સ્વપ્નાં હતાં, તેની ભૂમિકા, પૂર્વ એશિયામાં સર્જાઈ રહી હોય એમ લાગે છે. શ્રી. સુભાષબાણુ હજી જર્મનીમાં છે, ત્યાં પૂર્વ એશિયામાં જાપાન, બ્રિટિશ મથકો કબ્જે કરે છે. 'પૂર્વનો દરવાજો' હોવાનું સહભાગ્ય જેને સાંપડ્યું છે, તે સિંગાપુર જાપાન કબ્જે કરે છે અને હળવે હિંદી સૈનિકો જેઓ બ્રિટિશ સેનાપતિની દોરવણી હેઠળ લડતા હતા, તેઓને એકલા અટૂંલા મૂકીને બ્રિટિશરો ચાલ્યા જાય છે, ત્યારે જાપાન તેમને મુઠકેદીઓ તરીકે પકડે છે.

આ પકડાયેલા હિંદીઓનો ઉપયોગ પોતાના હિત ખાતર કરવાની કૂટ નીતિથી પ્રેરાઈને જાપાની સેનાપતિ ગીરકતાર થયેલા હિંદી સૈનિકોમાંથી કેટલાકને બોલાવે છે અને તેમને દેશ ભક્તિનો બોધ આપે છે: એ કહે છે કે અજ્ઞેય મનાતી બ્રિટિશ તાકાત હવે પાંગળી બની ગઈ છે, આજે તમારા દેશને, મુક્ત કરવાની ખરેખરી તક તમારી સામે પડી છે. તમે જો એ તકનો ઉપયોગ કરવા માગતા હો, તો જાપાન તમને મદદ કરવા તૈયાર છે. તમે વિચાર કરો અને પછી જણાવો.

મલાયામાં વસતા હિંદીઓ જાપાની સેનાપતિની દરખાસ્ત પર વિચાર કરે છે. કેટલાકને જાપાનની આ બેદી ચાલ જણાય છે. કેટલાક એ ચાલ હોવાનો સ્વીકાર કરીને પણ તેની કસોટી કરવાને ઉત્સુક હોય છે, મલાયામાં લાખો હિંદીઓની જાપાનના

અમલ તો જે બદલત હાલત થઈ રહી છે. તેમાંથી તેને રક્ષણ આપવા અને હિંદી પ્રજાને નિર્ભય બનાવવાના ધરાદે જાપાની સેનાપતિની દરખાસ્તને સ્વીકારી લેવા તૈયાર થાય છે.

આમ એક બાજુ ત્યારે મલાયાના હિંદીઓમાં સળવળાટ થઈ રહ્યો છે, ત્યારે જાપાનના પાટનગર ટોકિયોમાં વર્ગો પહેલાં શ્રી. સુભાષ બોઝની માફક જ હિંદમાંથી પોલિસને થાપ આપીને પલાયન થએલા, હિંદને આઝાદ કરવાના સ્વપ્નામાં નિષ્ફળ નીવડેલા, શ્રી. રામબિહારી ઘોષે પૂર્વ એશિયાના હિંદીઓની એક પરિષદ બોલાવી આ પરિષદમાં મલાયાના હિંદીઓનું ‘ગ્રુડ બિલ મિશન’ મધુ’ ત્યાં આઝાદ હિંદ સંઘની સ્થાપના કરવામાં આવી અને કેપ્ટન મોહનસિંગે આઝાદ ફોજની રચના કરી. આ ફોજમાં હજારો હિંદી સૈનિકો સ્વેચ્છાએ જોડાયા, પણ આ આઝાદ ફોજનું અસ્તિત્વ બહુ દૂર નીવડ્યું. જાપાની સેનાપતિ આઝાદ ફોજનો ઉપયોગ કરવા માગે છે, આઝાદ હિંદ સંઘ તેનો વિરોધ કરે છે. જાપાની સેનાપતિ ઉશ્કેરાય છે અને એક રાતે તાલીમ ઝાવણીમાંથી ફેટલાઈ જવાનેને ઉઠાવી જવામાં આવે છે અને અહીંથી જાપાન સાથેના સંબંધોમાં ભડકો જાગે છે, આઝાદ હિંદ સંઘની તમામ શાખાઓ વિખેરી નાખવાની તૈયારીઓ થઈ રહી છે, પણ શ્રી. રામબિહારી ઘોષ ટોકિયો જાય છે ને જાપાની વડાઓ સાથે ઉગ્ર બનેલી પરિસ્થિતિ વચ્ચે મંત્રણા ચલાવે છે; એ મંત્રણાનું પરિણામ આવે તે પહેલાં જાપાની સેનાપતિ આઝાદ હિંદ ફોજના એક અધિકારી પર, બ્રિટિશ જસસ હોવાનું એતાન મૂકીને તેને કેદ કરે છે અને આઝાદ ફોજનું વિસર્જન થાય છે. એ ફોજના રચનાર મોહનસિંગ પણ જાપાનીઓના હાથમાં પકડાય છે.

ચોમેર લય અને નિરાશાનું વાતાવરણ હતું, હિંદીઓના જનમાલની રક્ષાનો પ્રશ્ન મહત્વનો હતો. એ સંજોગોમાં

શ્રી. રાસખિદારી ઘોષે એવી જાહેરાત કરી કે હિંદી પ્રજાનું નેતૃત્વ લેવા શ્રી. સુભાષચંદ્ર બોઝ અહીં આવી રહ્યા છે. જેમકેક પરિષદમાં શ્રી. સુભાષચંદ્રને, આઝાદ હિંદ સંઘનું પ્રમુખસ્થાન સુપ્રત યમું.

શ્રી. સુભાષચંદ્રના આગમન સાથે જ હિંદીઓમાં ઉત્સાહ આવ્યો. જાપાન સમક્ષ એમણે નમતું જોખાવની ના પાડી. એમના દિલમાં હિંદની આઝાદીનો આતસ જલતો હતો. જે નિશ્ચિત યોજના સાથે શ્રી. બોઝ હિંદમાંથી પલાયન થઈ ગયા હતા, એ યોજનાને અમલમાં મૂકવાની ધડીનાં તેમને દર્શન થયાં. તેમણે આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારની સ્થાપના કરી; જગત સમક્ષ જાહેર કરેલા હંદેરામાં આઝાદ સરકારની સ્થાપનાના ખેયની સ્પષ્ટતા કરી.

શ્રી. બોઝ સમક્ષ મહત્વના નિર્ણયો રાહ જોતા પડ્યા હતા. એશિયામાં જાપાન વિજયો પર વિજયો પ્રાપ્ત કરતું જતું હતું અને જાપાને આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારનો સત્તાવાર રીતે સ્વીકાર કર્યો હતો અને આઝાદ ફોજને તમામ મદદ આપવાનું સ્વીકાર્યું હતું, જે કે આઝાદ ફોજને શસ્ત્રો તો બ્રિટિશ દળો મૂકી ગયાં હતાં, તે મળ્યાં હતાં; પણ આમ જાપાન સાથેના સંબંધો સુધારતા જતા હતા, એ ખ્યાનમાં રાખીને શ્રી. સુભાષચંદ્રએ આ આઝાદ ફોજને સુવ્યવસ્થિત અને અદ્યતન બનવાનો હારે પ્રયાસ કર્યો હતો.

શ્રી. સુભાષચંદ્રએ પૂર્વ એશિયામાં એક અજબ ચમત્કાર જોતો કર્યો હતો, એમની તેજસ્વી વાણી, એમનું લબ્ધ વ્યક્તિત્વ એમની જ્વલંત કાર્યશક્તિ અને એમની વ્યવસ્થાશક્તિએ ત્રીસ લાખ હિંદીઓનાં હૈયામાં નવીન આશાનો સંચાર કર્યો હતો. આઝાદ હિંદ સરકારને વફાદાર રહેવાને વીસ લાખ હિંદીઓએ

પ્રતિષ્ઠા લીધી હતી. આઝાદ હિંદ ફોજમાં ૫૦ હજાર ઉપરાંત સૈનિકોને તાલીમ આપવામાં આવી હતી. હિંદની સરહદ નજીક રહેવા અને જાપાનિઝોની હિંદમાં ઘૂસી જવાની, હિંદ પર ખોળ-મારો કરવાની યોજનાને નાકામયાજી બનાવવા માટે, આઝાદ હિંદ સરકારનું વધુ મથક રંગુનમાં લાવવામાં આવ્યું. ત્યાં આઝાદ સરકાર વધુ સમૃદ્ધ બની.

કોઈ પણ જાતના નિશ્ચિત કર-વેરા વિના આઝાદ સરકારે વીસ કરોડ નોટલી રકમ હિંદીઓમાંથી ઉઘરાવી હતી, એટલું જ નહિ, પણ હિંદીઓના આરોગ્ય પાછળ; હિંદી બાળકોની તાલીમ પાછળ, ખેડારી નાબૂદ કરવા પાછળ પણ આઝાદ હિંદ સરકારે ધ્યાન આપ્યું છે. માઆ મેહ વરસે તેમ, માગ્યાં નાણાં, શ્રી. ખોઝને મળ્યાં છે એ શું બતાવે છે ?

આમ વ્યવસ્થિત સરકાર અને વ્યવસ્થિત ફોજની રચના પછી શ્રી. ખોઝની દોરવણી હેઠળ હિંદ પરનું વ્યવસ્થિત આક્રમણ શરૂ થાય છે. આઝાદ હિંદ ફોજ, ત્રિરંગી ઝંડા સાથે હિંદની સરહદ ઓળંગી જાય છે કોહીમાને અગ્રેજ હકુમતથી કેપ્ટન શાહનવાઝખાન મુક્ત કરીને ત્રિરંગી ઝંડો ફરકાવે છે. આઝાદ ફોજની સરખામણીમાં બદતી-તાકાત, શસ્ત્રસરંજામ ધરાવનાર બ્રિટિશ લશ્કરને કેટલેક સ્થળે શ્રી. સુભાષબાબુની સેના પરાજય આપે છે, કેટલેક સ્થળે ટક્કર ઝીલ્ડી મુકાબલો કરે છે અને કેટલેક સ્થળે આગળ વધે છે અને મણિ-પુરના પાટનગર ઇન્દ્રાણને ઘેરો ઘાલવામાં આઝાદ હિંદ ફોજ કામયાબી બને છે. મોરચા પર શ્રી. સુભાષબાબુ વારંવાર હાજરી આપે છે. સૈનિકોને ઉત્તેજે છે, પણ ચોમાસું શરૂ થતાં બીજો તબક્કો શરૂ થાય છે, આઝાદ હિંદ ફોજના સૈનિકો પાસે અનાજનો જથ્થો નથી, શસ્ત્રો નથી અને વિમાની કૂમક નથી, માત્ર ઉત્સાહ અને 'આઝાદી યા મૃત્યુ' નું શ્રેયક સૂત્ર છે, ત્યારે બીજી બાજુ

બ્રિટિશ ફોર્સને બંધી સગવડ છે. સરળતાથી આઝાદ ફોર્સ પર વિમાની હુમલા કરી શકે છે. આ પરિસ્થિતિમાં પીછેહઠ કરવી પડે છે.

ચોમાસા પછી નવેસરથી હુમલો કરવાની યોજના વિચારાય છે, પણ એ યોજના અમલમાં મૂકાય તે પહેલાં તો બ્રિટિશ ફોર્સે આગેદ્વય કરે છે અને બર્મામાંથી આઝાદ હિંદ સરકારને ખસી જતું પડે છે. બ્રિટિશ ફોર્સે બર્માની સરહદ તરફ ધસી આવે છે; ત્યાં સાત હજાર આઝાદ હિંદ ફોર્સના સૈનિકોને, બ્રિટિશ ફોર્સ આવે ત્યાં સુધીના સમય દરમિયાન બર્મામાંના હિંદીઓના જનમાલની રક્ષાની જવાબદારી સુત્રત થાય છે. એ જવાબદારી તેઓ વફાદારીથી અદા કરે છે અને શરણાગતિ સ્વીકારે છે. જવાબદારીનું આતું સર્વોચ્ચ ભાન ધગવતા સૈનિકો પાસે પાછળથી બ્રિટિશ ફોર્સ રંડુનની ગેરીઓ સાફ કઠગતી હતી. એ એક કમનસીબ ખીના છે.

શ્રી. બોઝની સરકાર એંગ્લોફ પાછી જાય છે. પણ હવે તો જનપાન હથિયારો હેઠા મૂકે છે. શ્રી. બોઝ ટોકિયો જઈ રહ્યા છે, ત્યાં નિમાની અકસ્માતમાં તેમનું મૃત્યુ થયું હોવાની જાહેરાત થાય છે. આ સમાચાર વિષે હજી આપણા દીલમાં વસવસો છે, કદાચ શ્રી. બોઝ ક્યાંક સંતાપ રહ્યા હોય એ બનવાજોગ છે.

હિંદુસ્તાન જેવા ગુલામ દેશને માટે, હિંદની બહાર, હિંદની આઝાદી કાળે સશસ્ત્ર જંગ ખેલવાને એક વ્યવસ્થિત સરકાર જોવી કરવી, એને માટે વ્યવસ્થિત સૈન્ય ઊભું કરવું અને એ સન્ય પણ મામોમની આઝાદીની તમન્નાથી છલકતું, ખમીરલયું તૈયાર કરવું એ એક સ્વપ્નસમું છે. પણ શ્રી. બોઝે એ સિદ્ધ કરી બતાવ્યું. એને નિષ્ફળતા મળી છે એ ખીજી વાત છે, પણ એ હિંદની આઝાદી જંગના ઇતિહાસનું એક સોનેરી પૃષ્ઠ છે, કાંઈપણ ગુલામ મુલકને ગૌરવ અપાવે તેવી એ વીરતાલરી તવારિખ છે.

‘નેતાજી’નું પ્રકાશન એ આ ઐતિહાસિક તવારિખની, ખની શકે તેટલી કડીબધ માહિતી આપવાના ઉદ્દેશથી થાય છે, આઝાદ હિંદ સરકાર, આઝાદ હિંદ ફોજ અને નેતાજી વિશે, અખબારોમાં તેમ જ અન્યત્ર એટલી બધી માહિતીઓ, વેરવિખેર પડી હતી કે ભવિષ્યનો ઇતિહાસકાર ન્યારે ૪૦ કરોડની પ્રજાની આઝાદીની લડતની નવલંત તવારિખ લખશે ત્યારે તેને ઊપયોગી થવાય, એવી આશાથી વેરવિખેર પડેલી માહિતીઓને સુવ્યવસ્થિત અને સુવાચ્ય રીતે રજૂ કરવાનો ‘નેતાજી’ દ્વારા નમ્ર પ્રયાસ થયો છે, ‘નેતાજી’ સાથે જ, નેતાજીના જર્વામર્દ સાથીદારોનો પણ પ્રિયમ આપવાનો પ્રયાસ થયો છે. આ પ્રયાસ કેટલે અંગે સાર્થક થયો છે એ જોવાનું હામ તો વાચકોનું છે.

અમર રહો નેતાજી : જયહિંદ

સંદેશ કાર્યાલય.
અમદાવાદ.
તા. ૨૩-૧-૪૬

}

પ્રહલાદ બ્રહ્મભટ્ટ

ધન્ય નેતાજી !

‘નેતાજી’ પુસ્તકની, એક જ મહિનામાં આ ત્રીજી આવૃત્તિ પ્રસિદ્ધ થાય છે. ગુજરાતી સાહિત્યમાં આવો પ્રસંગ એ વીરલ પ્રસંગ છે. પણ એનો ખસે યશ તો, ભવ્ય ઇતિહાસ સર્જનાર, નેતાજી બોઝ અને તેમના બહાદુર સાથીઓને છે. ‘નેતાજી’ની ત્રીજી આવૃત્તિ એ, આપણા નેતાજી પ્રત્યેની જનતાની ભક્તિનો પૂરાવો છે. જનતાની ભક્તિને ધન્ય છે : ધન્ય નેતાજી !

(સંપાદકનું ત્રીજી આવૃત્તિનું નિવેદન)

—સંપાદક

જય હિંદ યુદ્ધા દો

ઉઠો, સોયે ભારત કે નસીબોં કો જગાદો
આઝાદી યોં લેતે હૈં, જવૌં લે કે દિખા દો ।

ખૂં-ખવાર બનો મેરે, શેરે હિન્દ સિંધાહી,
દુશ્મનકી સફેં તોડ દો, ધક તહલકા મચા દો ।

એ, હિન્દકે બદલેમેં, અદ્દ ચીજ ભી કયા હૈ,
રાસ્તેમેં હો તો ભાખ, ઉસે માર ગિરા દો ।

કર યાદ શહીદોંકા ખૂં, ધસ દશકી ખાતિર,
હો એક ટાલી ભી, હબરોં દુશ્મનસે લડા દો ।

હો ભૂખ, યા તકલીફ, રુકાવટ, હો થકાવટ,
ખા જખમે ગિરૌં હુમકો ભી, હૈંસ કરકે દિખા દો ।

કયોં લાલ કિલા અખ રહે, દુશ્મન કે હવાલે,
અખ લશકરે હિન્દીકી, વહૌં ધૂમ મચા દો ।

મીનારે કુતુબ કેખતા, હૈ રાહ તુમહારી,
ચલ, ઉસકી યુલન્દીકો, તિરંગેસે સજા દો ।

કુછ ઔર તમન્ના હૈ ન ખવાહિશ મેરે દિલમેં,
આઝાદ હિંદ-વતનમેં 'જય હિંદ' યુલા દો ।

મતિક

આઝાદ દિઃ
સરકારત્રુ મતિક

આઝાદ દિઃ
દેશનેઃ બેઝ

આઝાદ દિઃ
દેશનેઃ બેઝ

રફૂમી જન-સુઆરી ૧૯૪૧ની એ વાત છે.

- બંગાળના પાટનગર કલકત્તાની અદાલતમાં સુભાષચંદ્ર બોઝના નામનો પોકાર થયો; અદાલતનો ઓરડો ભરાઈ ગયો હતો. ન્યાયાધીશ, સુભાષચંદ્ર બોઝ સામેના મુક્તવી રહેલા કેસને આગળ ચલાવવાની તૈયારીમાં હતા. અદાલતના ચપરાશીએ કેસનો પોકાર કર્યો.

થોડીક ઇણો થઈ અને સરકારપક્ષના ધારાસભીએ ન્યાયાધીશને જણાવ્યું, 'નામદાર, આરોપી સુભાષચંદ્ર બોઝ કે જેમને તેમના મકાનમાં જ નજરકેદ રાખવામાં આવ્યા હતા. તેઓ એકાએક ગૂમ થઈ ગયા છે; તેમની શોધખોળ ચાલુ છે. ત્યાંસુધી મુકદ્દમો મુક્તવી રાખવાની અરજ કરું છું.'

સરકારી વકીલના આ નિવેદને કોર્ટમાં જ નહિ પણ આખા દેશમાં ભારે આશ્ચર્ય પેદા કર્યું અને 'સુભાષચંદ્ર ક્યાં ગયા?' એ પ્રશ્ન હિંદીઓને માટે, માત્ર ચર્ચાનો જ નહિ, પણ કલ્પનાઓનો વિષય પણ થઈ પડ્યો.

તાજ મૂક્યો; ત્રીપુરી મહાસભાના તેઓ પ્રમુખ તરીકે ચૂંટાયા હતા, પણ ત્રીપુરી મહાસભામાં તેમણે જિમાર હાલનમાં જ હાજરી આપી હતી અને ત્યાંથી મહાસભાના અગ્રણી મહારથીઓ સાથે તેમને ગંભીર મનભેદ ઉપરિચિત થયો, એ મતભેદને પરિણામે શ્રી. સુભાષચાણુને રાષ્ટ્રપતિપદનું ગ્રાહનામું આપવું પડ્યું અને તેમણે પોતાના નવા પ્રાગતિક પક્ષ Forward Blockની સ્થાપના કરી. એમની ઉદાર અને જ્વલંત વિચારસરણીને દેશભરમાંથી સારા પ્રમાણમાં સાથ અને ટેકો મળ્યા. એમણે પોતાના વિચારોના પ્રચાર માટે Forward Block નામનું અખબાર શરૂ કર્યું હતું. પોતાના પક્ષની સ્થાપના પછી દેશના જુદા જુદા ભાગમાં પ્રવાસ કર્યો હતો.

ત્યારે બીજું વિશ્વયુદ્ધ ફાટી નીકળ્યું હતું. હિંદને યુદ્ધમાં ધસડી જવામાં આવ્યું હતું. શ્રી. બોઝ એના દંદર વિરોધી હતા. ફોરવર્ડ બ્લોકમાં શ્રી. બોઝની કથમે લખાણેલાં, અંગાર કરતાં લખાણેલાં, સામે સરકારે લાલ આંખ કરી અને જુદાં જુદાં લખાણેલાં માટે તેમની સામે કેસ કર્યો. તેમની ધરપકડ કરવામાં આવી.

કારાવાસમાં પૂરાયા પછી એમની તબિયત લથડતી ગઈ અને તેમને આખરે અનસનનો માર્ગ સ્વીકારવો પડ્યો. એના પરિણામે સરકારે શ્રી. બોઝને કારાવાસમાંથી ખસેડીને, તેમના પોતાના જ મકાનમાં અટકાયતમાં રાખ્યા હતા. તેમની સામેના કેસો અદાલત સમક્ષ નોંધાએલા હતા, પણ કાયદો તેમને યુનેગાર કરાવીને સજા ફરમાવે તે પહેલાં તો તેઓ સરકારી અટકાયતમાંથી અદૃશ્ય થઈ ગયા.

શ્રી. બોઝ એના કેસમાં મુદ્દો પર મુદ્દો પડતી જ ગઈ અને દરેક મુદ્દો, સરકારી પક્ષ લાચારી બતાવતા ગયા. હજી શ્રી. બોઝનો પત્તો લાચો નથી, બીજી લાંબી સુદત આપો. એવી

વિનંતિનો અદાક્ત સ્વીકાર કરીને મુદત આપતી જ ગઇ, પણ શ્રી. સુભાષ ખોજ ક્યાં હતા ?

એમને અદાક્ત સમક્ષ ચોક્કસ મુદતમાં હાજર થવાને અદાક્ત નોટિસ કાઢી, પણ વ્યર્થ ? એમની માત્ર મિલકત જમ કરવાનું અદાક્તે કરમાન કર્યું, પણ વ્યર્થ, એમના મકાન પર સરકારે સીલ દીધાં, પણ વ્યર્થ. શ્રી. સુભાષખોજનો ઠાંઇ પત્તો ન હતો અને સરકારના છૂપી પોલિસ ખાતાને નિષ્ફળતા જ મળી.

સર્વસ્વનો સાગ કરવાની એમની તમન્ના તો એમના આત્મકાળમાં પણ એવી જ ઉન્નત હતી. સારે માત્ર સાધુ થવા માટે તેઓ ધરખાર છોડીને, આશ્વા ગયા હતા. તેમને અતિ પ્રયત્ને સાધુ થતા અટકાવીને પાછા ઘેર લાવ્યા હતા, પણ એમનો વિતરાગ તો એવો ને એવો જ હતો. આર્થ. સી. એસ. થવાને ગયેલા સુભાષખાણુના દિલ પર હિંદની ગુલામીનો ડંખ લાગ્યો અને સારથી હિંદની ગુલામી ફેડવા કાળે સર્વસ્વનું બલિદાન આપવાને તેઓ તત્પર હતા. કારાવાસનાં કષ્ટો એમણે હસ્તે વધને વેઠ્યાં છે અને સ્વમાનને ખાતર, કારાવાસમાં જ મૃત્યુને બેઠવાને તેઓ તૈયાર હતા.

જીવ કરતાં દેશને તેમણે પ્રથમ સ્થાન આપ્યું હતું અને દેશની આઝાદીને ખાતર, ગમે તેવાં સાહસોમાં ઝંપલાવવાને તેઓ તૈયાર હતા.

‘સુભાષભાણુ જર્મની પહોંચી ગયા.’

‘કયાથી જાણ્યું ?’

‘જર્મન રેડિયો પરથી તેમણે ઓડકાસ્ટ કર્યું.’

‘તમે સાંભળ્યું ?’

‘હા, મેં સાંભળ્યું છે અને અવાજ પરથી સ્પષ્ટપણે જાણી શકાયું કે એ અવાજ શ્રી. સુભાષભાણુનો જ હતો.’

૧૯૪૨ની લોકકાન્તિના દિવસો હતા અને વિશ્વયુદ્ધ ત્યારે એની ઉમ કક્ષાએ પહોંચ્યું હતું. બ્રિટન એક પછી એક પ્રદેશો ગુમાવી રહ્યું હતું. હિંદની પ્રજા ત્યારે જર્મન રેડિયો સાંભળવામાં રસ ધરાવતી હતી. એ રેડિયો પર હિંદી પ્રજાએ એક દિવસ સુભાષભાણુનો અવાજ સાંભળ્યો, એ સુભાષભાણુ જ ખોલતા હતા. તેઓ જર્મની શી રીતે જઈ પહોંચ્યા, ક્યે રસ્તેથી ગયા, એ પ્રશ્ન ત્યારે ગોણું હતો. માત્ર શ્રી. બોઝ જર્મનીમાં સલામત છે. એટલો જ સંતોષ હતો.

જર્મન રેડિયોવિવેચક પછી તો વારંવાર શ્રી. સુભાષભાણુના નામનો ઉલ્લેખ કરતો હતો. કવચિત્ તેમની પ્રવૃત્તિઓની જાહેરાત પણ કરતો હતો અને જર્મન રેડિયોની જાહેરાત પછી

જ, શ્રી. સુભાષચાણુ દુરમનપણે મળી ગયા છે એવી હિંદી સરકારને પણ ખાત્રી થઈ અને શ્રી. સુભાષચાણુની વિરુદ્ધ પ્રચારનાં સરકારી ચક્રો ચાલતાં થયાં.

શ્રી. સુભાષચાણુ જર્મનીમાં હતા, એ વાતને સમર્થન આપતા હેવાયે હવે મળી રહ્યા છે.

એક અમેરિકન પત્રકારના જણાવ્યા પ્રમાણે શ્રી. સુભાષચાણુ જર્મનીમાં હિટલરના મહેમાન તરીકે બર્લિનની એક આસિ-શન હોટલમાં ઊતર્યા હતા.

જે દિવસોનું આ અમેરિકન પત્રકાર વર્ણન કરે છે એ દિવસોમાં અમેરિકા સુદથી દૂર હતું. એ અખબારનવેશના શબ્દોમાં જ કહીએ, તો જર્મન અંગરક્ષકોની હારમાળા ઓળંગીને તે શ્રી. સુભાષચાણુને મળી શક્યો; ત્યારે શ્રી. બોઝ હિંદુસ્તાની પોષાકમાં સજ્જ થયા હતા.

એ દિવસોમાં બર્લિન અને હેમ્બર્ગની મધ્યમાં આવેલી એક નાની ઊવણીમાં હિટલરનો મુકામ હતો. આ અમેરિકન પત્રકાર કહે છે કે શ્રી. સુભાષને ત્યાં આમંત્રણ મળ્યું હતું અને ત્યારે શ્રી. સુભાષચાણુ હિટલર સમક્ષ ગયા, ત્યારે હિટલરે ઊભા થઈને ‘હું આપ નામવરનું સ્વાગત કરું છું.’ એવા શબ્દો સાથે આવકાર આપ્યો હતો. તેમને ‘ડેપુટી ક્યુરર ઓફ ઈન્ડિયા’નો ઇલકામ પણ મળ્યો હતો. બર્લિનનાં અખબારોએ આ હિટલર-બોઝ મુલાકાતના હેવાલોને અગ્રસ્થાન આપ્યું હતું.

હેમ્બર્ગની સુધરાઈએ શ્રી. બોઝનું સ્વાગત કર્યું હતું. સ્વરિતક અને ‘રેડીઆ’ સાથેના ત્રીરંગી ઝંડા હામ હામ ટંગાવ્યા હતા.

આ અમેરિકન પત્રકારના હેવાલને, શ્રી. બોઝ જર્મનીમાં પહોંચ્યા હતા અને હિટલરે તેમને આવકાર આપ્યો હતો, એવા

પ્રકારનું સમર્થન આપના ખીજા હેવાલો પણ હવે પ્રાપ્ત થવા લાગ્યા છે. એ હેવાલ પૂરો પાડનાર આઝાદ હિંદ ફોજનો એક સાર્જન્ટ છે. એના કહેવા પ્રમાણે શ્રી. બોઝે જર્મનીમાંથી જ આઝાદ હિંદ ફોજની રચના કરી હતી અને તેનું વડુંમથક જર્મનીમાં ફ્રેડન ખાતે હતું. આ મથકની હિટલરે મુલાકાત લીધી હતી અને આઝાદ હિંદ ફોજદળ અને થોડા જર્મન પાયદળોની સંયુક્ત ફૂચની સલામી લીધી હતી. હિટલરે આ પ્રસંગે એક નાનકડું પ્રવચન પણ આપ્યું હતું. તેમ હિટલરે શ્રી. બોઝને આઝાદ હિંદના કામચલાઉ હાકેમ તરીકે આવકાર આપ્યો હતો અને જર્મન પ્રજાને ઉદ્દેશીને હિટલરે જણાવ્યું હતું કે 'તમારા કુપૂરરને આ દેશની આડ કરોડની પ્રજાના હિતનું રક્ષણ કરવાનું કાર્ય સોંપવામાં આવ્યું છે જ્યારે હેર બોઝને તેમના ૪૦ કરોડ બાંધવોના હક્કોનું રક્ષણ કરવાની પ્રતિજ્ઞા આપવામાં આવી છે. તેથી તમારા કુપૂરરને તમે જે માન અને સહકાર આપો છો, એવું જ માન અને એવો જ સહકાર તમે તેમને તથા તેમની સરકારને પણ આપજો.'

આ હેવાલ આપનાર સાર્જન્ટ એમ પણ કહી જાય છે કે જર્મન સેનાપતિ રોમેલે પણ શ્રી. બોઝની વડી કચેરીની મુલાકાત લીધી હતી.

શ્રી. સુભાષબોઝ હિંદથી જર્મની પહોંચી ગયા પછી તેમણે જર્મનીમાં પ્રથમ આઝાદ હિંદ ફોજની સ્થાપના કરી હતી, એ તો આપણે જાણીએ છીએ.

જર્મનીમાં આઝાદ હિંદ ફોજની સ્થાપના કઈ રીતે થઈ, અને લગ્નની વિગતો જે પ્રકાશમાં આવે છે, તે પરથી એમ જણાય છે કે તિબિયા અને આલાદનમાં બ્રિટનને પડખે રહીને લડતા ૪૫ હજાર હિંદી સૈનિકો જર્મનીને ચરણે ચલાવ્યા, પછી શ્રી. સુભાષ બોઝે એ સૈનિકોમાંથી આઝાદ હિંદ ફોજની રચના કરી હતી.

૧૯૪૨ ની એ સાથ હતી. આઝાદ હિંદ ફોજના વડા મયક તરીકે ફ્રેડનને પસંદ કરવામાં આવ્યું અને ત્યાં જ આઝાદ હિંદ ફોજના સૈનિકોને તાલીમ આપવાનું કાર્ય પણ શરૂ થયું હતું. સૈનિકો શ્રી. બોઝને નેતાજીના નામે સંબોધતા હતા. નેતાજીએ આઝાદ હિંદ ફોજના સૈનિકો સમક્ષ પ્રથમવાર બોલતાં જણાવ્યું હતું કે 'તમને બળાતકારે અથવા ફરજિયાત આઝાદ હિંદ ફોજમાં જોડાઈ જવાનું કહેવા હું આવ્યો નથી, તમને તમારી મામોમ પ્રત્યે મોહબ્બત હોય, તમારો અંતરાત્મા જો જાગ્રત હોય, તો જ આઝાદ હિંદ ફોજમાં તમે જોડાવા તૈયાર થજો. હિંદીઓ માટે આઝાદી હાંસય કરવાની આ એક અણુમોય તક છે. આ તક જો આપણે ગ્રામાવીર્યું, તો આવતાં હજાર વર્ષમાં પણ આવી તક ફરીને આપણને મળશે કે કેમ એ એક શકા છે. જર્મનો આપણા દુશ્મનો નથી. આપણે સહુને એક જ સામાન્ય દુશ્મન સામે લડવાનું છે. આખરી જંગ માટે તૈયાર થાઓ અને જર્મનો જે સહાય આપી રહ્યા છે તેનો સ્વીકાર કરો.'

નેતાજીની વાણીમા જાણે જાહુ હતો. એ પ્રભાવશાળી વાણીએ હિંદી સૈનિકો પર અજન્મની અસર કરી અને તેમના ઉત્સાહમાં વધારો થયો. નેતાજીએ આઝાદ હિંદ ફોજને ધ્વજ આપ્યો. આ ધ્વજ મહાસભાના ત્રિરંગી ઝંડા જેવો જ હતો, આમ છતાં ધ્વજમાં એક વિશિષ્ટતા હતી. ધ્વજને એક ખૂણે ટીપુ સુલતાનના ધ્વજ જેવું સિંહનું ચિહ્ન સામેલ હતું. આ ધ્વજ ફરકાવીને નેતાજીએ જણાવ્યું હતું કે ગમે તે થાય પણ આપણા પ્યારા ધ્વજનું સ્વમાન સાચવશે.

આઝાદ હિંદ ફોજના સૈનિકોને સ્વતંત્ર જર્મન સૈનિકો નેટલી-જ સમવડતાઓ આપવામાં આવતી હતી. તેમને ખાસ ગણુવેશ આપવામાં આવ્યો હતો અને 'આઝાદ હિંદ'ના બીલાઓ

આપવામાં આવ્યા હતા. તેમને નિયમિત વેતન પણ મળતું હતું. જર્મનીએ આઝાદ હિંદ ફોજના સૈનિકોને જર્મનીમાં વસવાટના અને નાગરિક તરીકેના તમામ હક્કો પણ આપ્યા હતા. સૈનિકોના મનોરજન માટે ‘આઝાદ હિંદ નાટક મંડળી’ પણ ઊભી કરવામાં આવી હતી. હિંદી સૈનિકોની પ્રવૃત્તિઓમાં કેટલાક જર્મની પણ રસ ધરાવતા હતા. આ સૈનિકો વતનમાં પોતાનાં સર્ગાસંબંધીઓને ઉદ્દેશીને પોતાને જે કંઈ કહેવાનું હોય તે સંભળાવી શકે તે માટે ‘આઝાદ હિંદ ફોજ રેડિયો સ્ટેશન’ની પણ સ્થાપના કરવામાં આવી હતી.

નેતાજી સામાન્યતઃ ગરમ કપડાં જ ધારણ કરતા, હિંદી પોપાકમાં, પાટલૂન, કાજો કોટ અને ટોપી પરિધાન કરેલા નેતાજીને જોઈને હિંદીઓ દરખાસેના થઈ જતા હતા. નેતાજીનાં ઓળસૂ અને વ્યક્તિત્વની તેજઝબા સહુને આકર્ષતી હતી; હિંદી સૈનિકોએ જીવનસર્વસ્વ તેમને અર્પણ કર્યું હતું. હિંદની આઝાદી માટે લોકી આપવાનું વચન આપ્યું હતું. તેઓ નિયમિત રીતે સૈનિકોની મુલાકાત લેતા હતા, તેમની સાથે મિત્ર તરીકે વર્તતા.

લાગી જતા. આરામને તેઓ જાણતા ન હતા. સુખ અને શાંતિને તેઓ પહેચાનતા નહિ; તેઓ માતૃભૂમિની આઝાદી માટે અને પોતાના સાથીઓ માટે પ્રાર્થના કરતા.

નેતાજી પ્રત્યે હિંદી સૈનિકોનો જેટલો પ્રેમ અને આદર હતા તેટલો જ પ્રેમ અને આદર જર્મનોને પણ હતો, મોટા મોટા જર્મન અધિકારી તેમને સન્માનતા. જર્મનોને મન નેતાજી આઝાદ હિંદ સરકારના મહારાજા હતા. હિટલરે ડૂરડનમાં આઝાદ હિંદ ફોજની કચેરી માટે એક આલિશાન ઇમારત આપી હતી. નેતાજીની મોટર જર્મન અમલદાર હાંકતો હતો, એટલું તો નેતાજી પ્રત્યે જ સન્માન હતું.

નેતાજીએ આઝાદ હિંદ ફોજને માટે રાષ્ટ્રગીતની પણ પસંદગી કરી હતી. એ રાષ્ટ્રગીત નીચે પ્રમાણે છે.

“ આગે આઓ હૃદય ઉઠાવો,
મિલકર સારે વીર;
તોડ મૂકો, તોડ મૂકો,
ગુલામીઠી જંજીર.”

.આઝાદ હિંદ ફોજના સૈનિકોને હિંદીને નેતાજી વારંવાર ઘોડાંક વચનો ઉચ્ચારતા હતા. એક વખત તેમણે કહ્યું હતું કે ‘ હું મારા વ્યક્તિગત સ્વાર્થ માટે પરદેશમાં આવ્યો છું એમ જો તમારામાંના કોઈને શંકા હોય તો તે દૂર કરજો. તમે જો એમ માનતા હો કે હું હિંદી રાષ્ટ્રીય મહાસભા અને મહાત્માજી સાથે ઝઘડીને પરદેશમાં આવ્યો છું ને અહીંથી નામ કાઢવા માગું છું, તો તે પણ ખૂબ છે. હું હિંદને બ્રિટિશ શાહીવાદની ધૂંસરી-માંથી મુક્ત કરવા માટે જ અહીં આવ્યો છું અને જ્યારે મારા કાર્યમાં હું સફળ થઈશ ત્યારે હિંદની આઝાદી હું મહાત્માજીના ચરણકમળમાં ધરી દઈશ. ’

નેતાજીને કપારેક તેમના મિત્રો, હિંદમાંથી પોલિસની સખ તકેદારી છતાં કેવી રીતે છટકી આવ્યા તે વિશે કહેવાનો આગ્રહ કરતા હતા, પણ નેતાજી એ પ્રશ્નનો જવાબ દાગી દેતા.

કપારેક અતિ આગ્રહ થતો ત્યારે માત્ર એટલું જ કહેતા; 'મહેરયાની કરી એ વાત જાણવાને હમણાં અધિર ન થગો. એ ભૂતકાળની વાત છે, ઇતિહાસકારો ભવિષ્યમાં લખશે ત્યારે આઝાદ હિંદના કરોડો બ્રાહ્મ બહેનોને તેની જાણ થશે.' ત્યાર પછી સાથીઓએ નેતાજી પર કોઈવાર દબાણ કયું નથી.

જર્મનીમાની પ્રવૃત્તિઓ વ્યવસ્થિત થઈ હતી, ત્યાં નેતાજીને જાપાનમાંથી શ્રી. રાસમિહારી ઘોષતું તેહું આવ્યું અને એક દિવસ તેઓ હેલેન્ડના પોર્ટ કેમ્પથી જર્મન સપ્તમરિનમાં કર્નલ હસેન સાથે ટોકિયો જવા વિદાય થયા. વિદાય થતાં પહેલાં તેમણે આઝાદ હિંદ ફોજના સેનિકોને ઉદ્દેશીને કહ્યું હતું કે તમે તમારું કાર્ય ચાલુ રાખજો. જો મને વાદનવ્યવહારની સગવડ મળશે તો તમને પણ હું જાઉં છું ત્યાં લઈ જઈશ. જંગ પણ હતાશ થશે નહિ. હિંદને આઝાદ કરવા માટે અમે ખીન્ને જઈ રહ્યા છીએ અને ત્યાંથી અમે હિંદની આઝાદીનો સંગ્રામ શરૂ કરીશું. જર્મનીમાની આઝાદ હિંદ ફોજની, જર્મન સેનાપતિઓએ પણ વારંવાર મુલાકાત લીધી હતી અને તેમની તાલીમની, તેમના જીવસાની પ્રશંસા કરી.

દેશમાં હળીમળીને રહેતા નથી. એક જ માતૃભૂમિમાં જન્મેલા અને સાથે જ ઉછરેલા દેશભાઈઓમાં અંતર કેમ પડે છે? એ મને સમજાતું નથી. જ્યારે તમે અહીં પરદેશમાં સાથે રહી શકો છો તો તમારા દેશમાં કેમ ન રહી શકો ?’

‘જય હિંદ’ એ આઝાદ ફોજનું સૂત્ર હતું. પહેલી જ વાર જ્યારે આઝાદ ફોજને નેતાજી મળ્યા, ત્યારે ‘જયહિંદ’નો ઉચ્ચાર થયો અને આઝાદ ફોજનો એ ધ્યાનમંત્ર બની ગયો.

મહિનાઓ પછી એક દિવસે રેડિયો પર, નેતાજીની વાણી સંભળાઈ, ‘હું સીંગાપુર પહોંચી ગયો છું અને અહીં પણ આઝાદ ફોજની સ્થાપના કરવામાં આવી છે.’ આ સમાચારથી બારે ઉત્સાહ ફેલાઈ ગયો.

જર્મની ન્યારે યુરોપમાં વિજય પર વિજય હાંસલ કરી રહ્યું હતું અને એક પછી એક દેશોની સ્વતંત્રતા ન્યારે હિટલરની નાઝી ફોજોના પગ તળે ચૂર્ણ વિચૂર્ણ થઈ હતી, ત્યારે ત્રિપક્ષી કરારનું એક ભાગીદાર જાપાન પણ સળવળાટ કરી રહ્યું હતું. એ એવઢી રમત રમી રહ્યું હતું, અમેરિકામાં જાપાનના મુત્સદ્દીઓ ન્યારે મંત્રણાઓ કરી રહ્યા હતા, ત્યારે જાપાને પક્ષ હાથ પર પહેલો ફટકાઓ લગાવ્યો અને અત્યાર સુધી મુદ્દથી દૂર ગ્રહેલું એશિયા પણ મુદ્દની જ્વાલાઓમાં હોમાઈ ચૂક્યું.

જેમ જર્મની યુરોપમાં ઝડપથી દોડી રહ્યું હતું અને આંખના પલ્લકારામાં વિજય ગ્રાસ કરીને આગળ વધતું હતું, તેમ એશિયામાં જાપાન પણ એટલી જ ઝડપથી એક પછી એક વિજયો ગ્રાસ કરીને આગળ વધતું હતું. બ્રિટિશ ફોજો અને બ્રિટિશ બેયોનેટો, અણીના સમયે જે પ્રદેશ પર વર્ષોથી હકુમત ચલાવતી હતી તે પ્રદેશનો કબ્જો ટકાવી રાખવામાં સાચ નાકામયામ નિવડી. બ્રિટિશ ફોજો નાસ્તી છૂટી; એટલું જ નહિ પણ બ્રિટિશ સેનાપતિઓ ત્યારે સલામતીથી છટકી ગયા, ત્યારે તેમનાં હિંદી સૈન્યોને જાપાનીઝોની દબા પર છોડતા ગયા. એ જહાદ્દોને આંખમાં આંસ સાથે હથિયારો છોડી દબને જાપાનીઝ સેનાપતિઓના શરણે જવું પડ્યું. હજારો હિંદી સૈનિકોને જાપાનીઝ અટકાયતો

છાવણીઓમાં ધકકેલી દેવામાં આવ્યા, એ પ્રદેશમાં વસતા હિંદીઓની હાલત તો સૌથી વધુ ભયંકર હતી.

આ બેહાલ અને હતાશાભરેલી સ્થિતિમાંથી હિંદીઓમાં આત્મવિશ્વાસ પ્રગટાવવાનો પ્રયાસ જાપાનિઝ સેનાપતિએ કર્યો; અસમ્પત જાપાનિઝ સેનાપતિના એ પ્રયાસ પાછળની નેમ સાફ ન હતી.

જાપાનિઝ વડા મથકના સેનાપતિ મેજર ફોજવારાએ, કેટલાક અમણી હિંદીઓને એકત્ર કરીને જણાવ્યું કે ‘હિંદીઓની અજ્ઞેય લશ્કરી તાકાતને સખ્ત ફટકો લાગી ચૂક્યો છે. હિંદીઓને માટે પોતાના વતનની આઝાદી હાંસલ કરવા માટે આ સેનેરી અવસર છે. જો કે હિંદે મિત્રસત્તાઓની પડખે રહીને યુદ્ધ પોષાર્યું છે, પણ હિંદીઓએ સ્વેચ્છાપૂર્વક એ યુદ્ધ પોષાર્યું નથી અને તેઓ બ્રિટિશરોના ગુલામ છે એનું અમને ખાન છે. એટલે તમારી સામે-હિંદીઓ સામે અમને કોઈ દેવ નથી. જાપાન તમને તમામ પ્રકારની લશ્કરી મદદ કરવાને તૈયાર છે, જાપાનિઝ સૈન્ય તમને પોતાના દુસ્મન નહિ પણ મિત્ર તરીકે ગણશે.’

તેમણે જ હિંદીઓને હિંદી સ્વાતંત્ર્યસંઘની સ્થાપના કરવાની સૂચના કરી. આ સૂચનાનો સ્વીકાર કરતાં પહેલાં હિંદીઓએ વધુ વિચારણા કરવા સમય માગ્યો, એ દરમિયાન હિંદીઓનો મોટો ભાગ હિંદી સ્વાતંત્ર્યસંઘની સ્થાપના કરીને જાપાનના વચનની કસોટી કરવાની હિમાયત કરતો હતો. ત્યારે બીજા થોડાકના દિલમાં જાપાનના હેતુઓ વિશે વસવસો હતો. જેઓ હિંદી સ્વાતંત્ર્યસંઘની સ્થાપના કરવાની તરફદારી કરી રહ્યા હતા. તેઓ એક જ વાત પર ભાર મૂકતા હતા કે આપણે જાપાનિઝ સેનાપતિને સ્પષ્ટ રીતે કહી દેવું કે અમે માત્ર હિંદની આઝાદી માટે જ કાર્ય કરીશું.

દરમિયાન ટાકીઓમાં વર્ષોથી નિવાસ કરી રહેલા શ્રી. રાસ-
ખિહારી ઘોષે મહાધામાંના હિંદીઓને તાર મોકલ્યો: 'ટાકીઓમાં
હિંદીઓની પરિપદ મળે છે. તમારું પ્રતિનિધિ મંડળ મોકલો.'

શ્રી. રાસખિહારી ઘોષના નામથી બાગ્યે જ કોઈ હિંદી
અગ્રાત હશે, આજે હિંદમાં જે રાજકિય જાગૃતિનો જુવાળ આવી
રહ્યો છે. હિંદી પ્રજામાં જે રાજકિય વિશ્વાસ આવી રહ્યો છે
અને જાહેર રીતે બ્રિટિશ રાજની ટીકા કરવાની, એના હુકમોનો
અનાદર કરવાની અને પરિણામોને હસતા વદને ધરદાસ કરવાની
ક્ષતિ ઉદ્ભવી છે, એનો જ્યારે સદનર અભાવ હતો, ત્યારના
જમાનામાં, થોડાક જુવાનોને પોતાની માતૃભૂમિની ગુલામીથી દર્દ
થયું હતું અને તેનો ઉપાય શોધતાં શોધતાં તેઓ અત્યારના માર્ગે
વળ્યા. તેમણે રાજકિય જાગૃતિના એ ઉદ્ભવકાળમાં હથિપારોનો
સાથ લીધો હતો. શ્રી. રાસખિહારી ઘોષ એ જુવાનોમાંના એક
હતા. એ હતા ક્રાન્તિકારી જુવાન, પણ એક વખત એમની ટાળી
પોલિસના પંજમાં સપડાઈ ગઈ, શ્રી. રાસખિહારી ઘોષની શોધમાં
પોલિસ ધૂમી રહી હતી, ત્યારે પોલિસની ચક્રાર દૃષ્ટિને થાપ
આપીને તેઓ નાસી છૂટ્યા અને જાપાનના પાટનગરમાં જઈ
વસ્યા. વર્ષો વહી ગયાં. જાપાનવાસી જેવા જ લગભગ બની ગયા.
તેમણે ટાકીઓમાં જ પોતાનું જીવન શરૂ કર્યું, જાપાનિઝ યુવતિ
સાથે લગ્ન કર્યા અને સંસાર વસાવ્યો.

આમ છતાં પોતાની માતૃભૂમિની ગુલામીનું દર્દ એમને રહ્યા
કરતું હતું, એમણે જોયું કે હિંદની આઝાદી મારેની આ સુયોગ્ય
અને બાગ્યે જ મળી શકે તેવી તક છે. એટલે ટાકીઓમાં તેમણે
એશિયામાં પથરાયેલા હિંદીઓની પરિપદ જોવાની હતી.

મહાધામાંના હિંદીઓએ જાપાનિઝ સેનાપતિની સૂચના અને
શ્રી. રાસખિહારી ઘોષના આમંત્રણ પર વિચાર કર્યો. એ દિવસ

એ પરિષદ મળી. એ પરિષદે કોઈ પ્રતિનિધિ મંડળ મોકલવાને બદલે 'યુડવિલ મિશન' મોકલવાનું નક્કી કર્યું.

શ્રી. રાસબિહારી ઘોષે બોધાવેલી પરિષદમાં જનપાનમાં વસતા હિંદીઓ ઉપરાંત, ચિન, મલાયા, થાઇલેન્ડમાં વસતા હિંદીઓએ પણ હાજરી આપી હતી. પરિષદનું પ્રમુખસ્થાન શ્રી. રાસબિહારીએ લીધું હતું. પરિષદે 'હિંદી સ્વાતંત્ર્યસંઘ' ની સ્થાપના કરી. ગમે તે પ્રકારના અંકુશો કે દરમિયાનગીરી વિનાની, હિંદની મુકમ્મિલ આઝાદી એ સંઘનું મુખ્ય ધ્યેય હતું. એ પરિષદમાં આઝાદ હિંદ ફોજની સ્થાપના કરવાનો પણ નિર્ણય થયો અને બેંગકોકમાં મળનારી પૂર્વ એશિયાના હિંદીઓની પરિષદમાં પ્રતિનિધિ મંડળ મોકલવાનો પણ નિર્ણય થયો. આ પરિષદમાં હિંદી સ્વાતંત્ર્યસંઘ અને તેની કારોબારીની જાહેરાત કરવાની હતી.

આમ એક બાજુ જ્યારે હિંદીઓ જાગૃત થઈ રહ્યા હતા, ત્યારે મલાયામાંના હિંદીઓએ પરિષદ બોલાવી. આ પરિષદમાં હિંદીઓના વિધવિધ પ્રશ્નોના ઉકેલ અને સહાય માટેની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી.

ઉત્સાહનાં પૂર ઉમટ્યાં હતાં; હિંદીઓ સંગઠિત થઈ રહ્યા હતા, એ ઉત્સાહમાં વધારો થયો, જ્યારે બર્મિંગ રેડિયોએ શ્રી. સુભાષ બોઝ જર્મની આવી પહોંચ્યાની જાહેરાત કરી ત્યારે.

બેંગકોક પરિષદ એ એશિયામાંના હિંદીઓની જાગૃતિનું સૂચક ચિહ્ન હતું. એ પરિષદે સ્વાતંત્ર્ય હિંદી સંઘની સત્તાવાર જાહેરાત કરી અને ધ્યાનમંત્ર તરીકે 'ઐક્ય, વિશ્વાસ અને બલિદાન'નું સૂત્ર સ્વીકાર્યું. લીગની દોરવણી હોવા જ આઝાદ હિંદ ફોજની પણ સ્થાપના કરવામાં આવી.

શ્રી. રાસમિહારી ઘોષ એના પહેલા પ્રમુખ બન્યા. જાપાનિઝોના હાથમાં કેદ પકડાયેલા કેપ્ટન મોહનસિંહે આઝાદ હિંદ ફોજને સંગીન બનાવવા પુરુષાર્થ કરવાનું સ્વીકાર્યું હતું.

પરિષદે જાપાન પાસેથી એવી જાહેર ખાત્રીની માગણી કરી કે હિંદ બ્રિટિશ સામ્રાજ્યની પકડમાંથી મુક્ત થતાં, જાપાનિક સરકાર તેની સરહદોની અખંડતા જાળવશે અને આઝાદ હિંદનો સત્તાવાર સ્વીકાર કરશે.

હિંદી રાષ્ટ્રીય મહાસભાના ત્રિરંગી ઝંડાને, પરિષદે પોતાના ઝંડા તરીકે સ્વીકાર્યો.

શ્રી. સુભાષ બોઝ જર્મનીમાં જઈ પહોંચ્યા છે એની જાણ તો બધા જ હિંદીઓને હતી. હિંદીઓએ ક્યારેક શ્રી. સુભાષ બોઝનાં બર્લિન રેડિયો પરનાં વાયુપ્રવચનો પણ સાંભળ્યાં હતાં. સહુની ઇચ્છા હતી કે શ્રી. સુભાષ બોઝ એશિયામાં આવે; હિંદી સ્વતંત્ર્યસંઘની પ્રવૃત્તિઓને તેઓ દોરવણી આપે.

જાપાનના હાથમાં પકેલા હિંદી સૈનિકોમાંથી કેપ્ટન મોહનસિંહ આઝાદ હિંદ ફોજની રચના કરવાના કામમાં લાગી ગયા હતા. ત્યારે બીજી બાજુ લીજના સભ્યોની સંખ્યા પણ ઝડપથી વધી રહી હતી. સવા લાખ ઉપરાંત આંકડો પહોંચી ગયો હતો. એની સાખાઓ પણ દામ દામ ઉધડતી જતી હતી.

મલાયામાં જાપાનનું સામ્રાજ્ય પ્રવર્તતું હતું. જાપાનની ટંકશાળમાં નેટો છપાયે જતી હતી. જીવનની જરૂરીઆતની ચીજોના ભાવો પણ આરમાન સુધી જઈ રહ્યા હતા. પ્રજાને માથે વિનાશનો પ્રચંડ વટોળ ફરી વળ્યો હતો, એ વખતે સ્વાતંત્ર્ય હિંદી સથે હિંદીઓની રક્ષાનો બોજ ઉપાડી લીધો, હિંદીઓને રક્ષત મળવા લાગી.

નેતાજી સુભાષ-વદના માતાજી
શ્રીમતી પ્રભાવતી

નિરાધાર બની ગયેલા હિંદીઓને સારે સમજાયું કે તેમની સંભાળ લેનાર, તેમનાં હિતો સાચવનાર, તેમની કાળજી રાખનાર કોઈક મોજૂદ છે.

આઝાદ હિંદ ફોજમાં, પં હજાર ઉપરાંતના સૈનિકો તો જોડાઈ ગયા હતા અને તેમને તાલીમ આપવા માટે જાવણીઓ પણ સર થઈ હતી. પિનાંગમાં આવી એક જાવણી હતી.

પણ જપાન ? એની નીતિ કેવી હતી ? હિંદીઓની જાગૃતિ અને સંગઠનનો પોતાના સ્વાર્થ માટે એ લાલ ઉઠાવવા માગતું હતું. એને હિંદ પર આક્રમણ કરવું હતું. એ આક્રમણમાં હિંદીઓનો એને ઉપયોગ કરવો હતો, પણ જાહેર રીતે એમ કહેવાની જાપાનીઝ અધિકારીઓની હિંમત નહતી. એટલે એક લશ્કરી અધિકારી ઇવાકુરો કીકાન અને હિંદી સ્વાતંત્ર્યસંઘની કારોબારી વચ્ચે અથડામણ જાગી, એમાંથી ધર્ષણ થયું. ધર્ષણને અતે ચક્રમક થઈ અને તેણુખા ઝઘાં. હિંદીઓ નિરાધાર હતા—જાપાનીઝોની દયા પર લગભગ જીવતા હતા. એમની પાસે રસો નહતાં, અનાજ ન હતું. આમ છતાં આ જહાઝરો જાપાન સમક્ષ કદમબોલી કરવાને તૈયાર ન હતા.

હિંદી ગમેલા જુવાનોને, પોતાની જમણી કરવા માટે હિંદ મોડલ્યા હોવાની કબૂલાત કરી, પણ એવા જનારોની પુનરાક્રિત નહિ થવાની કોઈ ખાતરી ન આપી.

જાપાની સત્તાવાળાઓ અને હિંદી સ્વાતંત્ર્યસંઘ વચ્ચેની અથડામણો ધીમે ધીમે વધતી જ રહી અને હિંદીઓ વચ્ચે અસાંતિ જાગી પડી. હિંદીઓ જાપાનના હિત માટે લડવા માગતા નથી. 'હિંદીઓ જાપાનના શુદ્ધાત્મ નથી એવી સ્પષ્ટતા કરવામાં આવી.

—ને જાપાને જોગકોક પરિષદે માગેલી ખાતરીઓ પણ આપી નહતી. જાપાનને કોઈ પ્રાદેશિક લાલસા નથી એવી શાબ્દિક ભ્રમણાથી હિંદીઓ હેતરાવા માગતા નથી. એવી સ્પષ્ટતા હિંદી સ્વાતંત્ર્યસંઘે કરીને મહત્તમ વલણ અપત્તાર કયું.

કહેવાતા—જાપાને ગિલા કરેલા કૃત્રિમ જાના તળે આઝાદ ફોજના એક સેનાપતિની ધરપકડ કરી.

મધ્યામાં ન્યારે જાપાન આઝાદ હિંદ ફોજ સામે આવી નીતિ અખતાર કરી રહ્યું હતું અને તેના વિરોધમાં સ્વાતંત્ર્ય-લીગ વિખેરી નાખવા સુધીની ધમકી શ્રી. રાસબિહારી ઘોષ આપી ચૂક્યા હતા. આમ છતાં પણ ટોકિયો ખાતે મંત્રણા કરીને કાંઈક ઉકેલ લાવવાની શ્રી. રાસબિહારીની ઇચ્છા હતી, એટલે તેમણે લીગની તમામ શાખાઓને કામ ચાલુ રાખવાનો આદેશ આપ્યો. ટોકિયોની મંત્રણા પછી જાપાનના વલ્લભમાં થોડે દરકે અવશ્ય પડ્યો, પણ કુદાન તો પોતાની ફૂટ નીતિ ખેલતો જ રહ્યો, એણે હિંદીઓમાં કાટફૂટ પડાવવાના ઘાવ ખેલ્યા.

આ પરિસ્થિતિમાં ૧૯૪૩ ના એપ્રિલમાં પૂર્વ એશિયાના હિંદીઓની બીજી પરિષદ સિંગાપુરમાં મળી, ત્યારે શ્રી. રાસબિહારી ઘોષે જાહેર કર્યું કે શ્રી. સુભાષબોઝ પોતાના સ્થાને આઝાદ હિંદના નેતા તરીકે આવશે.

શ્રી. બોઝે તા. ૪ થી જુલાઈ ના રોજ હિંદી સ્વાતંત્ર્ય-લીગનું પ્રમુખસ્થાન લીધું. શ્રી. બોઝની વ્યવસ્થાશક્તિની કમોટીનો એ કાળ હતો. એક બાજુ જાપાન સયેની અથડામણમાંથી ઝરેલા તણખા, અવિશ્વાસનું મોજું અને બીજી બાજુ હિંદીઓને માથે ઝઝૂમી રહેલો લય, એ બનેમાંથી હિંદીઓને તેના હિંદની આઝાદીના ખેતને માર્ગે સફળતાથી દોરવાની જવાબદારી શ્રી. સુભાષબાણુને માથે આવી પડી.

ઉઠાવી ગયેલા જુવાનોને, પોતાની જાતસી કરવા માટે હિંદ મોડલ્યા હોવાની કબજાત કરી, પણ એવા જનાઓની પુનરોદિત નહિ થવાની કોઈ ખાતરી ન આપી.

જાપાની સત્તાવાળાઓ અને હિંદી સ્વાતંત્ર્યસંઘ વચ્ચેની અથડામણો ધીમે ધીમે વધતી જ રહી અને હિંદીઓ વચ્ચે અસંતોષિત જાગી પડી. હિંદીઓ જાપાનના હિત માટે લડવા માગતા નથી. હિંદીઓ જાપાનના શુદ્ધાત્મ નથી એવી સ્પષ્ટતા કરવામાં આવી.

—ને જાપાને બેંગકોક પરિપદે માગેલી ખાતરીઓ પણ આપી નહતી. જાપાનને કોઈ પ્રાદેશિક લાલસા નથી એવી શાબ્દિક ભ્રમણાથી હિંદીઓ ઉતરાવા માગતા નથી. એવી સ્પષ્ટતા હિંદી સ્વાતંત્ર્યસંઘે કરીને મક્કમ વલણ અપાત્યાર કર્યું.

જાપાન બર્મામાંથી હિંદ પર આક્રમણ કરવા માગતું હતું. ચિતાગોંગ અને બીજાં મથકો પરનાં આક્રમણોમાં જાપાનનો ધરાદો હિંદી જુવાનોનો ઉપયોગ કરવાનો હતો. એ ધરાદાથી એક દિવસ જાપાનિઝ જહાજ સિંગાપોર આવી પહોંચ્યું. આઝાદ હિંદ ફોજના હૈનિકાને જહાજ પર લાજર થઈ જવાનું ફરમાન થયું. હિંદી સ્વાતંત્ર્યસંઘની કારોબારીએ તેનો વિરોધ કર્યો. 'ના. એમ એક

કહેવાતા-જપાને ઊભા કરેલા કૃત્રિમ જાના તબે આઝાદ ફ્રાન્સના એક સેનાપતિની ધરપકડ કરી.

મલાયામાં જ્યારે જપાન આઝાદ હિંદ ફ્રાન્સ સામે આવી નીતિ અખત્યાર કરી રહ્યું હતું અને તેના વિરોધમાં સ્વાતંત્ર્ય-લીગ વિખેરી નાખવા સુધીની ધમકી શ્રી. રાસબિહારી ઘોષ આપી ચૂક્યા હતા. આમ છતાં પણ ટોકિયો ખાતે મંત્રણા કરીને કાંઈક ઉકેલ લાવવાની શ્રી. રાસબિહારીની ઇચ્છા હતી, એટલે તેમણે લીગની તમામ શાખાઓને કામ ચાલુ રાખવાનો આદેશ આપ્યો. ટોકિયોની મંત્રણા પછી જપાનના વલણમાં થોડો ફરક અવસ્ય થયો, પણ કુદાન તો પોતાની ફૂટ નીતિ ખેલતો જ રહ્યો, એણે હિંદીઓમાં ફાટફૂટ પડાવવાના ઘાવ ખેલ્યા.

આ પરિસ્થિતિમાં ૧૯૪૩ ના એપ્રિલમાં પૂર્વ એશિયાના હિંદીઓની બીજી પરિષદ સિંગાપુરમાં મળી, સારે શ્રી. રાસબિહારી ઘોષે જાહેર કર્યું કે શ્રી. સુભાષભોજ પોતાના સ્થાને આઝાદ હિંદના નેતા તરીકે આવશે.

શ્રી. ખેડે તા. ૪ થી જુલાઈ ના રોજ હિંદી સ્વાતંત્ર્ય-લીગનું પ્રમુખસ્થાન લીધું. શ્રી. ખેડની વ્યવસ્થાશક્તિની કસોટીનો એ કાળ હતો. એક બાજુ જપાન સાથેની અયગમલમાંથી ઝરેલા તણખા, અવિશ્વાસનું મોજું અને બીજી બાજુ હિંદીઓને માથે ઝૂમી રહેલો ભય, એ બંનેમાથી હિંદીઓને તેના હિંદની આઝાદીના ખેડને માર્ગે સફળતાથી દોરવાની જવાબદારી શ્રી. સુભાષબાબુને માથે આવી પડી.

શ્રી. મુલાપ બોઝતા એ વખતના એક હિંદી સાથીદાર શ્રી. હસન હતા. શ્રી. બોઝ ત્યારે એક જર્મન સખમરિનદ્વારા ટોકિયો આવ્યા, ત્યારે તેમની સાથે શ્રી. હસન પણ ટોકિયો આવ્યા હતા.

ટોકિયોએ શ્રી. બોઝનું લાભ સ્વાગત કયું હતું. જાપાનિઓ એમના વ્યક્તિત્વથી મુગ્ધ બની ગયા હતા. ટોકિયો પહોંચ્યા પછી તરત જ તેમણે જગત સમક્ષ પોતાના ધ્યેયની જાહેરાત અખબારી યાદી દ્વારા કરી હતી. એ જાહેરાતમાં તેમણે છેલ્લા વિશ્વયુદ્ધ દરમિયાન હિંદી નેતાઓએ અખત્યાર કરેલી નીતિનો ઉલ્લેખ કર્યો હતો અને જણાવ્યું હતું કે:

અમારી આઝાદી, અમારા જૂન દ્વારા હાસલ કરી એ અમારી પવિત્ર દુરજ છે, અમારા જૂન અને પસીનાથી અમે તે આઝાદી હાંસલ કરીશું, એવું અને અમારી વાકાતથી રક્ષણ પણ કરીશું.

દુરમને જે તથવાર જોઈ છે, તેનો જવળ પણ તથવારથી જ આપવાનો રહે ■ સવિનય કાનૂનશ્રીની લડતને, સઘસ્ર લડતમાં પસ્ટાવી જ નાખવી જઈશે. જ્યારે હિંદી પ્રજાના હાથમાં, પૂરતા પ્રમાણમાં શસ્ત્રો મૂકવામાં આવશે, ત્યારે આઝાદી માટેની તેમની હાથકાત પૂરવાર થશે.

હિંદની સરહદ નજીક રહેનારા હિંદીઓને માટે, હિંદને લાગેવળગે છે ત્યાંસુધી શું મહત્વનું છે ? એ આપણે ભણી લેવું જોઈએ. હિંદમાંના બ્રિટિશ શાસનકાળ દરમિયાન, પૂર્વ એશિયામાં બ્રિટિશ સેનાપતિને એક પણ દુરમનનો સુકાળગ્રસ્ત કરવા પડતો નથી એટલે તેનું બધું જ ધ્યાન હિંદની સરહદપર કેન્દ્રિત થયેલું છે. અમારા રાજકર્તાઓએ હિંદની સલામતીની વિંતાનો બાજુ સિંગાપોરમાંના તેમના નીકા મથક પર નાખી દીધો હતો. તેઓ માનતા હતા કે હિંદની સલામતી એના પર નિર્ભર છે, પણ જાનિત સેનાપતિના વિજ્ઞાનિક ધસારાએ, આ ભ્રમ સાબીત નાખ્યો અને ત્યારથી બ્રિટિશ સેનાપતિ હિંદની પૂર્વ તરફ દિલ્લેમથી ઊભી કરવાના કામે લાગી ગયા છે, પણ હિંદી પ્રજા

ખ્રિષ્ટિય શાહીવાદનો હંમેશને માટે નાશ થવાનો છે, આપણે એને માટે લડવાનું છે, તમે એને રાજદારી દેરાણું કહો કે ગાંડાના તરંગો કહો પણ અમારી હાથતનું આ સ્વપ્ન ફાંસન છે.

ખ્રિષ્ટનમાંના તમામ પંથોને જ્ઞાન છે કે હિંદનાં જો બહુ ફારો દેવા જોઈએ. તેઓ પોતાના સામ્રાજ્યને ટકાવી રાખવા માટે, ગાંડાની માફક લડી રહ્યા છે. આ યુદ્ધ દરમિયાન યો અંતમ આવશે એની એને પરવા નથી, એકેએક અંગ્રેજ સામ્રાજ્યને ટકાવી રાખવાનો, છેલ્લે સુધી પ્રયાસ કરશે, હિંદ પરનો કાબુ એને હજી છોડવો નથી, એટલે હિંદ રાષ્ટ્રે તેઓ કદી સમાધાન નહિ કરે એમ પણ નહિ માની શકાય. "

અંગત રીતે, સુભાષચંદ્ર એમ પણ માનતા હતા કે સમાધાન માટેનો પ્રયાસ ખ્રિષ્ટન તરફથી જરૂર થશે જ, પણ તેઓને એવી ખાતરી થયેલી હતી કે આ સમાધાનથી ખ્રિષ્ટન હિંદની આઝાદીનો તો સ્વીકાર કરવાનું નથી, પણ હિંદી પ્રગ્નને અધારામાં રાખવાનો પ્રયાસ થશે, હિંદની આઝાદીની લડતને દૂર કરવાનો પ્રયાસ થશે અને ૧૯૪૧-૪૨ દરમિયાન જેમ રાષ્ટ્રની ઇચ્છાની અવગણના કરવામાં આવી હતી તેમ ફરીને થશે, તેઓ હિંદી પ્રગ્નને એવી જ સલાહ આપી રહ્યા હતા કે આપણે હવે હંમેશને માટે ખ્રિષ્ટિય શાહીવાદ સાથેના સમાધાનની વાત છોડી દેવી જોઈએ, આપણી આઝાદી સમાધાન માગતી નથી, ખ્રિષ્ટિયરો અને તેના મિત્રો હિંદમાંથી ચાલ્યા જાય, સારે જ આપણી આઝાદી હાંસલ થવાની છે.

મુશ્કેલીમાં છે. એ વખતે બ્રિટનને હિંદની આઝાદીનો સ્વીકાર કરવાની ફરજ પડશે, એ સામે ચેતવણીનો અવાજ ડાઘ્યો હતો. તેમણે ૧૯૪૦માં હિંદી પ્રગળે મહાત્માજીની રાહબરી હેઠળ આરંભેલી લડતનો ઉત્સેષ કર્યો હતો અને જણાવ્યું હતું કે સારથી મને લાગ્યા કરવું હતું કે હિંદી પ્રગળે વિશાળ પાયા પર બળવો કરવાની તૈયારીઓ કરવી બેઠાં.

તેમણે એક બ્રોડકાસ્ટ દરમિયાન એવી જાહેરાત કરી હતી કે મારાં સ્વપ્નેની સિદ્ધિ થઈ છે. આંતર-રાષ્ટ્રીય પરિસ્થિતિ પહેલાં આપણે જાણી લઈએ અને આપણા વિજયની આપણને ખાતરી થઈ જશે. હિંદની બહાર રહેનારા હિંદીઓ, જેઓ દુરમનના અંકુશ હેઠળ નથી, તેઓ એકત્ર અને સંગઠિત થઈ રહ્યા છે, હિંદમાં જે બની રહ્યું છે તેના પર તેઓ બારિશાહથી ધ્યાન આપી રહ્યા છે સાથે સાથે આંતર-રાષ્ટ્રીય પ્રવાહોને પણ ધ્યાનમાં રાખી રહ્યા છે.

હિંદીઓને તેમણે જણાવ્યું હતું કે હિંદમાં તમે જે અસા-ચારો બગદાસ કરી રહ્યા છો, દમન સહન કરી રહ્યા છો તેનો અંત લાવવા માટે, વધુમાં વધુ સહાય તમારા માટે આવી રહી છે. હિંદ આઝાદ થવાનું જ છે, એની આઝાદીમાં હવે ઝાઝો વિલંબ થવાનો નથી અને આઝાદ હિંદ કારાગારના અધિકારમાં અદસ્ય થયેલા હિંદના પતોતા પુત્રોને બહાર લાવવા માટે કારાગારનાં દ્વાર ખોલી નાખશે.

શ્રી. મુભાષે બોલે પૂર્વ એશિયામાંના હિંદીઓને સુસંગઠિત થવાની હાકલ કરી હતી.

જીર્મનીથી, જાપાનમાં જ્યારે નેતાજી શ્રી. સુભાષચંદ્ર આવી પહોંચ્યા, ત્યારે તેમની સમક્ષ મુખ્યત્વે બે કાર્યો પડ્યાં હતાં. એક તો જે હેતુમત્તર તેઓ હિંદમાંથી અદમ્ય થયા હતા, અનેક કષ્ટો વેઠીને તેઓ પરદેશ જઈ પહોંચ્યા હતા, જે હેતુ હિંદની આઝાદી હાંસલ કરવા માટેની લડત લડવાનો અને ખીજો હેતુ, ખ્રિસ્તને તેમના ભાગ્ય પર છોડી દીધેલા પૂર્વ એશિયામાંના લાખો હિંદીઓને ગદાણુ આપવાનો—તેમની સલામતી સંચવવાનો—આ બે કાર્યોના બેજો શ્રી. સુભાષચંદ્રએ તરત જ સંભાળી લીધા. એ જ સમયમાં શ્રી. સુભાષ ચંદ્ર આવી પહોંચ્યા. તેઓ જ્યારે આવ્યા, ત્યારે હિંદી-ઓમાં આત્મભાન આવ્યું હતું. અંગ્રેજોએ તેમને એકલા છોડી દીધા, એથી તેમનામાં રોષ વ્યાપીરહ્યો હતો; હિંદી સૈનિકો પણ કાંઈક કરવા માગતા હતા. શ્રી. સુભાષચંદ્રએ એ બે બે. વેર-વિખેર પડેલી શક્તિઓને સંગઠિત કરવાનું કાર્ય તેમને કરવાનું હતું અને તેમણે એ ઊંચાલિત થયેલી તમામ તાકાતને, રાષ્ટ્રપ્રેમ હિંદની આઝાદીની તમન્નાના એક તારે બાંધવાનું કાર્ય ઉપાડ્યું; પરંતુ જે કારણોને લીધે મોહનસિંહને પ્રથમ આઝાદ હિંદ ફોજ વિખેરી નાંખવી પડી હતી. એ કારણો તો ત્યારેય મોજૂદ હતાં. જાપાન સરકારની સ્પષ્ટ ખાત્રીની જરૂર તો હતી જ, પણ શ્રી. સુભાષચંદ્રએ આખીય પરિસ્થિતિને નવેસરથી વિચારી અને ઊંચાલિત થયેલી આઝાદ હિંદ ફોજની ફરીથી રચના કરી.

પરિણામે હિંદીઓમાં જે ઉત્સાહ પ્રગટ્યો હતો, જે નવવિશ્વાસ પ્રગટ્યો હતો—અને શ્રી. સુભાષચાણુની આસપાસ મર્દાનગીથી જીવકાતાં જૂથ જામ્યાં હતાં. તેને વ્યવસ્થિત સ્વરૂપ આપવાને આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારની સ્થાપના કરવાની આવશ્યકતા જણાઈ.

તા. ૫ જુલાઈ ૧૯૪૩ના દિવસે આઝાદ હિંદ સેનાની સ્થાપના કરીને, જગત સમક્ષ એની જાહેરાત કરી અને તા. ૨૧ મી ઓક્ટોબરે જગતને આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારની સ્થાપના થયાની જાણ કરી, સારે જગત ધડીક આશ્ચર્યમુગ્ધ બની ગયું હતું. આ આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારના વડા તરીકે શ્રી. સુભાષ બોઝ અને સર્વોચ્ચ સલાહકાર તરીકે શ્રી. રાસ-બિહારી ઘોષનાં નામો જાહેર થયાં હતાં. આઝાદ હિંદ કામ-ચલાઉ સરકારનું તંત્ર પહેલેથી જ વ્યવસ્થિત થાય એ માટે શ્રી. સુભાષબોઝે ભારે તકેદારી રાખી હતી. સરકારનાં જુદાં જુદાં ખાતાઓ કુશળતાપૂર્વક કામ કરી રહ્યાં હતાં.

શ્રી. બોઝના પ્રધાનમંડળમાં તેઓ રાજ્યના વડા, વડાપ્રધાન, યુદ્ધ તેમ જ પરદેશ ખાતાના પ્રધાનનો હોદ્દો ધરાવતા હતા. શ્રીમતિ લક્ષ્મી, સ્ત્રીખાતાનાં વડાં, એચ. એ. આયર પ્રકાશન અને પ્રચાર ખાતાના વડા, લેફ. કર્નલ આઈ. એ. સી. એટરજી નાણાખાતું, લેફ. કર્નલ અમીત મહમદ, લેફ. કર્નલ આઈ. એમ. એસ. ભગત લેફ. કર્નલ જે. કે. ભોંસલે, લેફ. કર્નલ ગુલઝારસિંગ, લેફ. કર્નલ એમ. એડ. કીઆની, લેફ. કર્નલ લોકનાથન, લેફ. કર્નલ ઇશન-કાદીર, લેફ. કર્નલ શાહનવાઝ સશસ્ત્રદળોના પ્રતિનિધિઓ; એ. એચ. સહાય મંત્રી, કરીમ ગની, દીનાનાથાસ, ડી. એમ. ખાન. એ યાલાખા; જે. થીવી; સરદાર ઇશરસિંગ (સલાહકારો) એ. એન. સરદાર (કાયદાના સલાહકાર) જેડાયેલા હતા. આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારની રચના પછી, તેના પ્રધાનમંડળના સભ્યોની સોગંદવિધિનો સમારંભ પણ લક્ષ્ય હતો.

સૌથી પહેલાં ધીર ગંભીર પગલે નેતાજી આગળ આવ્યા. તેમણે ઉચ્ચાત્મક :

‘ હું હંમેશાં હિંદનો નર સેવક રહીશ અને હિંદમાંના મારા ૩૮ કરોડ દેશબાંધવોના કલ્યાણ માટે જૂઝતો રહીશ, મારી એ ઉચ્ચ ફરજ બની રહેશે. ’

‘ હિંદની આઝાદી પ્રાપ્ત થયા પછી પણ હિંદની આઝાદીની રક્ષા માટે, હું મારા રક્ષાનું હેલામાં હેલુ’ દીપ્ત સુદાં આપવાને તૈયાર રહીશ. ’

સારખાદ પ્રધાનમંડળના સભ્યો એક પછી એક આગળ આવ્યા અને પ્રતિજ્ઞા લેવા લાગ્યા.

‘ ઇશ્વરને નામે, હું પ્રતિજ્ઞા કરું છું. હિંદની અને હિંદના ૩૮ કરોડ દેશબાંધવોની આઝાદી માટે અમારા નેતા સુભાષચંદ્ર બોઝને હું મંપૂર્ણપણે વફાદાર રહીશ અને આઝાદી માટે હું મારી જિંદગીની કુરબાની કરવાને સદાકાળ તત્પર રહીશ. ’

દરમિયાન હિંદની પરિસ્થિતિ વધુને વધુ ચિંતાભરી બની જતી હતી. સરકારી દમન આજા મૂકી રહ્યું હતું. આગેવાનો જલ્દમાં હતા.

ભયંકર દુરમન સામે સચિનય કાનૂનભંગ, ભાંજફોડ, કાન્તિ-
કારી કે અત્યાચારી ગજવળ નાકામયાજ નિવડવાની છે. એટલે
હિંદમાંથી જે આપણે બ્રિટિશ હકુમતને નાબૂદ કરવી હોય તે
આપણે દુરમનનાં સંસ્થાથી જ તેનો સામનો કરવો જોઈએ.
દુરમને આપણી સામે તકવાર ઉગામી છે. આપણે તકવારથી જ
તેનો જવાબ પાળવો જોઈએ.

‘મને યદ્વા છે કે પૂર્વ એશિયામાંના ગારા દેરાજપુષ્પોની
સદાચથી હું એવી જગી તાકાત સર્જી રાખીશ કે જે હિંદમાંથી
બ્રિટિશ હકુમતને નાબૂદ કરી રાખે. સમય આવી ગયો છે અને
પ્રત્યેક હિંદીઓએ રજૂઆતિ વરફડત ધરવાના છે. જ્યારે આઝાદી-
વાંચક હિંદીઓના રક્ષાની ધારાઓ વહેતી થશે, ત્યારે હિંદની
આઝાદી નારણાં ઠોકતી પડશે.’

શ્રી. બોઝની સરકારે જગત સમક્ષ એક જાહેરાત કરી. એ
જાહેરાતમાં તેમણે આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારની સ્થાપના,
એના ઉદ્દેશોનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ આપ્યો છે. (પરિશિષ્ટ ૧)

આ દિવસો દરમિયાન અમેરિકાએ બ્રિટનની પડખે યુદ્ધમાં
ઝંપલાવ્યું હતું. રશિયા અને જર્મની વચ્ચેના મૈત્રીકરારોનો
અંત આવી ગયો હતો. હિટલરે રશિયન પ્રદેશ પર વિરાટ કાળ
ભંરી હતી, વિશ્વયુદ્ધનો ભયંકર ઝંઝાવાત દુનિયા પર પથરાઈ
ગયો હતો, ત્યારે શ્રી. બોઝની આઝાદ હિંદ સરકારે બ્રિટન અને
અમેરિકા સામે યુદ્ધની જાહેરાત કરી.

જાપાન સાથેના સંબંધો સુધરતા જતા હતા. જાપાનિઝ
અધિકારીઓને માટે હવે આઝાદ હિંદ ફોજના કાર્યમાં ડખલ
કરવાનું સરળ ન હતું. એ વખતે જાપાનના વડા પ્રધાન ટોજેએ
આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારનો સ્વીકાર કર્યો હતો. જર્મની
અને ઈટાલીએ તેનો સ્વીકાર કર્યો હતો.

હિંદીઓને પણ હવે ખાતરી થઈ કે હવે જ તેમને યોગ્ય દોરવણી
આપી શકે તેવો નેતા મળ્યો છે. શ્રી. બોઝે હિંદીઓ સમક્ષ

સૌથી પહેલાં ધીર ગંભીર પગલે નેતાજી આગળ આવ્યા. તેમણે ઉચ્ચાધ્વનિ:

‘હું હમેશાં હિંદનો નમ્ર સેવક રહીશ અને હિંદમાંના મારા ૩૮ કરોડ દેશબાંધવોના કલ્યાણ માટે જૂઠ્ઠા રહીશ, મારી એ ઉચ્ચ ફરજ બની રહેશે.’

‘હિંદની આઝાદી પ્રાપ્ત થવા પછી પણ હિંદની આઝાદીની રક્ષા માટે, હું મારા રક્તાનુ છેલામા છેલ્લુ દીપ્ત મુદ્દા આપવાને તૈયાર રહીશ.’

સારવાદ પ્રધાનમંડળના સભ્યો એક પછી એક આગળ આવ્યા અને પ્રતિજ્ઞા લેવા લાગ્યા.

‘ધન્યરત્ને નામે, હું પ્રતિજ્ઞા કરું છું. હિંદની અને હિંદના ૩૮ કરોડ દેશબાંધવોની આઝાદી માટે અમારા નેતા મુખાપચદ્વ પ્રેરણાને હું અંપૂર્ણપણે વફાદાર રહીશ અને આઝાદી માટે હું મારી જિંદગીની કુખ્યાની કરવાને સદાશ્રમ તત્પર રહીશ.’

દરમિયાન હિંદની પરિસ્થિતિ વધુને વધુ ચિંતાલસરી બની જતી હતી. સરકારી દમન માત્રા મુકી રહ્યું હતું. આગેવાનો જોશમાં હતા.

હિંદની આઝાદીની લડતમાં સામેલ થવા માટે પૂર્વ એશિયામાં હિંદીઓને સંગઠિત થવાની નેતાજીએ અપીલ કરી હતી.

તેમણે જણાવ્યું હતું કે ‘આપણી માતૃભૂમિ હિંદની મુક્તિનો પ્રશ્ન આપણે છે, આપણા જોશવાનો છે. એ માટે આપણે ખીલ મોઢીના પર આધાર રાખી રાખીએ નહિ. આપણા રાષ્ટ્રની પ્રતિજ્ઞા એ માત્રી લે છે કે એની મુક્તિ માટેનો જન્મ આપણે એકલા હાથ ખેંચી લેશે છે, આપણે દુરમન ભગવાન છે, કનૂની છે, મરણીઓ થયેલા છે, ભયંકર શત્રોથી સત્તા થયેલા છે. આવા

લઈને દુરમન સામે સવિનય કાનૂનભંગ, ભાંગફોડ, કાન્તિ-
કારી કે અત્યાચારી ગળવળ નાકામયાજ નિવડવાની છે. એટલે
હિંદમાંથી જો આપણે બ્રિટિશ હકુમતને નાબૂદ કરવી હોય તો
આપણે દુરમનનાં સંસ્થાથી જ તેનો સામનો કરવો જોઈએ.
દુરમને આપણી સામે તકવાર ઉઠામી છે. આપણે તકવારથી જ
તેનો જવાબ નોંધવો જોઈએ.’

‘મને શ્રદ્ધા છે કે પૂર્વ એશિયામાંના મારા દેરાજીઓની
સદાયથી હું એવી જગી તાકાત સર્જી રાખીશ કે જે હિંદમાંથી
બ્રિટિશ હકુમતને નાબૂદ કરી શકે. સમય આવી ગયો છે અને
પ્રત્યેક હિંદીઓએ રજૂઆત કરી દેવાની છે. ત્યારે આઝાદી-
વાંચક હિંદીઓના રક્ષાની ધારાઓ વહેતી થશે, ત્યારે હિંદની
આઝાદી ખારણું ઠાકતી હશે.’

શ્રી. બોઝની સરકારે જગત સમક્ષ એક જાહેરાત કરી. એ
જાહેરાતમાં તેમણે આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારની સ્થાપના,
એના ઉદ્દેશોનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ આપ્યો છે. (પરિચિટ ૧)

આ દિવસો દરમિયાન અમેરિકાએ બ્રિટનની પડખે યુદ્ધમાં
અપેલાઓ હતા. રશિયા અને જર્મની વચ્ચેના મૈત્રીકરારોનો
અંત આવી ગયો હતો. હિટલરે રશિયન પ્રદેશ પર વિરાટ કાળ
ભરી હતી, વિશ્વયુદ્ધનો લઈને અંજાવાત દુનિયા પર પથરાઈ
ગયો હતો, ત્યારે શ્રી. બોઝની આઝાદ હિંદ સરકારે બ્રિટન અને
અમેરિકા સામે યુદ્ધની જાહેરાત કરી.

જાપાન સાથેના સંબંધો સુધરતા જતા હતા. જાપાનિઝ
અધિકારીઓને માટે હવે આઝાદ હિંદ ફોજના કાર્યમાં ડખલ
કરવાનું સરળ ન હતું. એ વખતે જાપાનના વડા પ્રધાન ટોજોએ
આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારનો સ્વીકાર કર્યો હતો. જર્મની
અને ઈટાલીએ તેનો સ્વીકાર કર્યો હતો.

હિંદીઓને પણ હવે ખાતરી થઈ કે હવે જ તેમને યોગ્ય દોરવણી
આપી શકે તેવો નેતા મળ્યો છે. શ્રી. બોઝે હિંદીઓ સમક્ષ

હિંદનું ચિત્ર રજૂ કર્યું, જે ચિત્ર આજ સુધી તેમની સમક્ષ રજૂ થયું જ ન હતું. એ ચિત્ર દાલની ખીજ ખાજ સમું હતું.

આઝાદ હિંદ ફોજની તાકાતમાં ધીમે ધીમે સંગીન વધારો થતો ગયો. જે કે આ ફોજને યુદ્ધશૈલ્ય માટે તૈયાર કરવા માટે સાધનોની, શસ્ત્રોની ભારે મુશ્કેલી બરદાસ કરવી પડતી હતી. જાપાન સરકાર તેમને પૂરતા પ્રમાણમાં શસ્ત્રો આપતી ન હતી. શસ્ત્રો હોય તો પૂરવડો ન હોય અને ક્યારેક તો વાહનવ્યવહારની પણ મુશ્કેલી હોય, આ સ્થિતિમાં તાલીમનું કાર્ય લીધમાં પડતું, આઝાદ હિંદ ફોજની સ્થાપનાનું કાર્ય સહેલું હતું પણ એને વ્યવસ્થિત અને તાકાતવાન બનાવવાનું કાર્ય મુશ્કેલ હતું.

સિંગાપુરમાં આઝાદ હિંદ ફોજની રચનાની જાહેરાત કરતાં ગી. મુલામખાણુએ, ફોજની સલામતી લીધા પછી પ્રેરક પ્રવચન કર્યું હતું. તેમણે જણાવ્યું હતું કે:—

રીતે આપણામાંના કેટલા જીવતા રહીશું, તે હું નહીં જાણું. પણ એક વાત હું ચોક્કસપણે જાણું છું કે આખરે વિજય તો આપણો જ થવાનો છે અને બ્રિટિશ સામ્રાજ્યના ખીલ કમરતાન, પ્રત્યેક દિલ્લીના લાલ દિલ્લા આગળ આપણામાંના બધી ગરેલુ વીર સૈનિકોની વિજય કૃત્ય થતાં સુધી આપણા કાર્યોનો અંત આવશે નહિ.

‘મારા બહેન જીવનનાં વર્ષો દરમિયાન, એક વારનો ખટકો મારા દિવસો હંમેશાં રહ્યા કરતો હતો. હિંદ દરેક રીતે આઝાદી માટે યોગ્ય થઈ રહ્યું છે. માત્ર એક વાતની ખામી છે. અંગ્રેજ સેનાનો અભાવ એ ખામી છે.’

‘અમેરિકાના જ્યોર્જ વોશિંગ્ટન લડીને આઝાદી જીતી શક્યા કારણ કે તેમની પાસે તેમનું સૈન્ય હતું. ગેરીબાલ્ડી હંઠાણીને શુભાખીમાંથી મુક્ત કરી શક્યા, કારણ કે તેમને તેમના સરાસર સ્વયંસેવકોનું પીઠળન હતું. આજે એવો જ અધિકાર તમે પ્રાપ્ત કરી રહ્યા છો. સૌથી પ્રથમ આગળ આવીને હિંદની આઝાદ ફોજ રચવાનું માન તમે પ્રાપ્ત કરો છો.’

‘જે સૈનિકો તેમના દેશ પ્રત્યે હંમેશાં વફાદાર રહે છે અને સર્વ સંલોભી તેઓની ફરજનું પાલન કરે છે, જેઓ હંમેશાં જીવનનું બિલ્લાન આપવાને તત્પર રહે છે, તેઓ અજેય છે. તમારા હૃદયના હિરાણુમાં, ઠોક ખૂણામાં આ ત્રણ સિદ્ધાન્તો તમે સદા-કાળને માટે ઠાવરી રાખજો.’

‘આજે તમે હિંદની રાષ્ટ્રીય ઇતિહાસના રખેવાળ છો. હિંદની આઝાદી અને અભિવાધનોના તમે પ્રતિક છો. એટલે એવી રીતે વર્તજો કે તમારા દેશપ્રાધને તમારા પર આશીર્વાદ ઉતારે અને જાણે તમારા મનિ ઔરવવન્તુ નિવડે.’

‘તમે ખાત્રી રાખજો કે હું તમારી સાથે જ છું. અધિકારમાં તેમ જ પ્રકાશમાં, સોડમાં કે આનંદમાં, ચાતુર્યમાં કે વિજયમાં હું હંમેશા તમારી સાથે જ રહીશ. જૂન, વૃષા, ચાતુર્ય ફરજિયાત કૃત્ય અને મુશ્કેલી, એ સિવાય હું તમને અત્યારે સૌ કાંઈ આપી શકતો નથી.’

‘દિંદને આઝાદ થયેલું જોવાને આપણામાંથી કોણ છવડું રહેશે એ વાત ગદગદની નથી. દિંદ આઝાદ થશે એટલી જ વાત ખૂશી છે અને દિંદને આઝાદ કરવા માટે આ રહે આપણું સર્વસ્વ સમર્પણ કરીશું. પ્રભુ ! આપણી સેના પર આપના આશીર્વાદ હોય અને આપની સદાઈમાં આપણને વિજય અપાયો.’

શ્રી. સુભાષચાણુના આ ગ્રેરર શબ્દોએ આઝાદ દિંદ ફોજના સૈનિકોમાં ભારે ઉત્સાહ વ્યાપી રહ્યો અને ધીમે ધીમે ફોજમાં વધુમાં વધુ સૈનિકો જોડાતા ગયા, તેમ તેમ વધુને વધુ ઢુકડીઓ તૈયાર કરવા માંડી. આવી તાલીમગ્રસ્ત, શસ્ત્રસજ્જ ઢુકડીઓને ભિન્ન ભિન્ન નામો પણ આપવામાં આવ્યાં. બ્રિટિશ ફોજોમાં જેમ કોમી ધોરણે નામો અપાય છે. ગુરખા બેટેલીઅન વગેરે જેવાં નામો અપાય છે, એવાં નામો આઝાદ ફોજે આપ્યાં ન હતાં. આઝાદ ફોજની ઢુકડીઓના નામો, દિંદના દેશલોકોનાં નામો પરથી મુકરર કરવામાં આવ્યા હતા. જેવાં કે ગાંધીફોજ, નહેરુ ફોજ. સહભાગ્ય તો એ હતું કે આઝાદ દિંદ ફોજમાં હિંદુમુસ્લિમનો કોઈ પ્રશ્ન ન હતો. કોમીવાદથી તેઓ અગ્રગા હતા. તેમનો વાદ હતોઃ મુક્તિવાદ, તેમનો મઝહબ હતોઃ માસોમની આઝાદી.

નીકળશે એટલું જ નહિ પણ, અત્યારે બ્રિટિશ વાવટા હેઠળ રહેલા હિંદી સેન્યોમાં પણ જળવો ફાટી નિકળશે

આમ હિંદમાંથી અને હિંદ બહારથી, એમ બંને બાજુની બ્રિટિશ સરકાર પર આક્રમણ કરવામાં આવશે, એટલે તે કડક બ્રુસ થઈને તૂટી પડશે અને હિંદની પ્રજાને તેની આઝાદી પુનઃ પ્રાપ્ત થશે. તેથી ભારી ચોજના પ્રમાણે હિંદ પ્રત્યે ધરી શાળ્યોત્તું વલણ કેટલું હશે, તેની વિંતા કરવાનું કોઈ કારણ નથી. જો હિંદમાંના અને હિંદ બહારના હિંદીઓ પોતાની દુરજનું 'શૂરેપૂરું' પાલન કરે, તો હિંદની પ્રજા અમેરિકાને સહેલાઈથી હિંદ બહાર હાથી મારી શકે તેમ જ અને હિંદના કરોડો દેશબંધુઓને સેબા આપાદ કરી શકે તેમ છે.

સિંગાપુરએ આઝાદ હિંદ સરકારનું વડું મથક થઈ પડ્યું હતું. આઝાદ હિંદ સરકારને હિંદીઓનો સંપૂર્ણ ટેકો હતો. કારણ કે આઝાદ હિંદ સરકારે, સૌથી પહેલાં તે જાપાનના હાથમાં પડેલા હિંદીઓ પર, જે જુલમો ગુજરતા હતા જે અસાધારો થતા હતા, તે સામે રક્ષણ આપ્યું. શ્રી. બોઝ જાતે જાપાનની સ્પષ્ટતા મેળવવા માટે ટોકિયો ગયા હતા અને વડા પ્રધાન ટોજો સાથે ચર્ચા ચલાવીને, ફોર્મ પાસેથી તેમણે એવી ખાત્રી મેળવી હતી કે જાપાનને કોઈ પ્રાદેશિક ઇચ્છા નથી.

નેતાશ્રીના પ્રયાસો પછી હિંદીઓના જીવ સાન્ત થયા. તે એક બાજુ જેમ હિંદી પ્રજા કોઈ જાતના ખેદભાવ વિના નેતાશ્રીની આસપાસ જમા થઈ તેમ બીજી બાજુ જાપાન સરકારે પણ પોતાની શુભ ઇચ્છાઓ વ્યક્ત કરવા માટે, મિટન પાસેથી જીતી લીધેલા આન્દામાન અને નિકોબાર ટાપુઓ, આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારને આપી દીધા.

આન્દામાન અને નિકોબાર ! હિંદની રાષ્ટ્રીય જાગૃતિના ઇતિહાસમાં આ નામો, રાષ્ટ્રીય વીરોની કપરી યાતનાઓના ધામ તરીકે યાદગાર રહી જશે. આ ટાપુઓમાં ફેટલાય હિંદી રાષ્ટ્ર-વીરોએ કારખી વેદનાઓ જરદાસ કરી છે. ફેટલાય મૃત્યુને ભેટ્યા છે, ફેટલાયના જીવનનો હાસ થયો છે.

NE GOAL-INDEPENDENCE

1971

સ્વ. રાસમિહારી ઘોષ

કર્નલ જગન્નાથ ભોંસલે

નેતાજી એનાથી પરિચિત હતા જ એટલે આ બે ટાપુઓ આઝાદ હિંદ સરકારને સુપ્રત થતા જ તેમણે એ ટાપુઓના હિંદીઓ વચ્ચે અળખામણા થયેલા અને જેમના નામ સાથે જ કમકામ કરવાનાઓ સર્જાય છે એવા નામો બદલી નાખ્યા.

આન્દામાનમાં રાષ્ટ્રની આઝાદી કાળે મખ્યાબધ સ્વદેશ-ભક્ત જીવાનોએ પોતાના રક્ત આપ્યા છે એની પૂનિત યાદમાં આન્દામાનને ‘ રાહિદ ’ નું નામ આપ્યું અને નિકોબારને ‘ સ્વરાજ્ય ’ નું નામ આપ્યું આ ટાપુઓના વહિવટ માટે આઝાદ હિંદ સરકારે શ્રી લોકનાથનની ગવર્નર તરીકે નીમણુંક કરી હતી.

આ બંને ટાપુઓ, આઝાદ હિંદ સરકારને સુપ્રત કળતા જાપાનના વડા પ્રધાન જનગલ ટોજેએ બ્રાહ્મચર્ય કળતા આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારનો સ્વીકાર કળવા અંગે જાપાનની નીતિની સ્પષ્ટતા કરતા જણાવ્યું હતું કે ‘ શ્રી સુભાષ બોઝની નેતાગીરી હેઠળ આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારની સ્થાપના થઈ છે અને હિંદની લાખા કાળની આઝાદીની તમનાની સિદ્ધિને માર્ગે આ એક સીમાદર્શક ચિહ્ન સમુ પગલું હતું એમ જાપાન સરકાર વિશ્વાસપૂર્વક માને છે આ આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારનો પાયો વધુ દઢ અને મજબૂત બન્યો હોય, તથા એ જ સરકાર હેઠળ પોતાનું દૃઢ ધ્યેય સિદ્ધ કરવા માટે હિંદી દેશભક્તો હવે કૃતનિશ્ચયી બન્યા હોયને, અલાર સુધીના જાપાનના શાહી કબજા-દળના કબજા હેઠળના આન્દામાન અને નિકોબાર હિંદી પ્રદેશને હિંદની સ્વતંત્રતાની લડતને તેને સહાય કળવાના અતિમ પુરાવા તરીકે સુપ્રત કળવામાં આવે છે.

જાપાને માત્ર શ્રી બોઝની સરકારનો સ્વીકાર જ કર્યો હતો, એમ નહિ, પણ પોતાનો રાજદ્વારી પ્રતિનિધિ પણ નીમ્યો હતો પણ જાપાનની દાનત શુદ્ધ નહિ હોવાના પરિણામે આ ટાપુઓ

શ્રી. બોઝની સરકારને સુપ્રેત થયા પછી પણ જાપાનિઝ વડાઓની કબજાગીરી વધુ હતી. એટલે અથડામણો તો રોજની થઈ પડી હતી. શ્રી. બોઝની સરકારના ચર્વર્ક શ્રી. લોકનાથનને આ અથડામણો રાખવા માટે કડક ચતુર પડચુર હતું.

આઝાદ હિંદ સરકારની સ્થાપના પૂર્વે જાપાને છત્તી લીધેલા પ્રદેશોમાં હિંદીઓની બેઠાલી થવા પામી હતી. જાપાની અત્યાચારો વધતા જતા હતા. હિંદીઓના ધનમાલ લૂંટી લેવામાં આવતા હતા. તેના જાનમાલ પણ લાયમાં હતા. જાપાને છતા-ચેલા પ્રદેશોમાં પોતાનું નાણું ચાલુ કરું એના પરિણામે હિંદીઓની આર્થિક સહરતાને સખત ફટકો પડ્યો અને સદાશય ભય તો ઝંઝૂમતો જ હતો. શ્રી. બોઝે આઝાદ હિંદ સરકારની સ્થાપના કરીને હિંદીઓને જાપાની અત્યાચારો સામે રક્ષણ આપવાનું કાર્ય શરૂ કરતાં, હિંદીઓને ભારે રાહત મળી એટલું જ નહિ, પણ શ્રી. બોઝની સરકાર પ્રત્યે આસ્થા જન્મી. એ આસ્થામાંથી નવી તાકાત જન્મી રહી હતી.

પૂર્વ એશિયામાંના હિંદીઓને મંગદિત કરીને, આઝાદ હિંદ ફોજની રચના કરવાના કાર્યમાં ન્યારે શ્રી. સુભાષભાઈ શેઠાઈ ગયા હતા, ત્યારે તેમના માદરે વતન હિંદમાં, હિંદીઓ આઝાદીનો જંગ ખેલી રહ્યા હતા. હિંદના ઓગસ્ટમાં મહાસમિતિએ 'હિંદ હોઝોનો દિવસ પસાર કર્યો અને તોરત જ દમનનો ઠોરડો અંતિ ફૂરતાથી વીંઝાઈ રહ્યો. આમેવાર્નોને પટ્ટીને ધરાવાસ બેળા કરવામાં આવ્યા. હિંદમાં જે દમનનો ઘોર ચાલી રહ્યો હતો, એ અંગેના સમાચાર, હિંદ બહાર ન જાય એની પૂરેપૂરી તકેદારી રાખવામાં આવી હતી. આ સમાચાર, યુરોપના જુદા જુદા મુદ્દ મોરચા પર લડતાં હિંદી સૈન્યો વચ્ચે 'બે પ્રસરી લાય તો, હિંદી સૈન્યોમાં બેઠેલી જાગવાનો ભય હતો અને બીજો ભય એ સમાચારો બે આઝાદ હિંદ સરકારને મળે, તો તેના ક્ષયભંગ

પોતાની તાકાત વધારવામાં યશ જશે એ હતો. એટલે હિંદમાંના દમન પર પડે પડી ગયો હતો. આમ છતાં ગમે તેમ કરીને, હિંદમાંના દમનને લગના સમાચારો તો મળતા જ રહ્યા હતા. એ સમાચારોએ હિંદીઓની, ખ્રિસ્તિયો પ્રત્યેની રહી સહી શક્તિને એકો તાર પણ તોડી નાખ્યો થી. જોએ હિંદમાંના ખ્રિસ્તિય અમલની જે તવારિખ પહેલેથી રજૂ કરી હતી. એ તવારિખને, આ સમાચારો વધુ ટેકા આપતા હતા આ સમાચારો, હિંદી સૈનિકોને આપવામાં આવતા હતા અને આઝાદ હિંદ ફોજમાં લરતી કરવાનું કામ પૂર ઝડપથી ચાલી રહ્યું હતું. જાપાનના કમળ હેઠળના અને યુદ્ધ ક્ષેત્રોની ઓવળીમાં રહેલા હિંદી સૈનિકો જેઓને અંગ્રેજોએ તેમના ભાગ્ય પર જાપાનના હાથમાં છોડી દીધા હતા, તેમની વચ્ચે પ્રચાર ચાલી રહ્યો હતો. તેમની સમક્ષ હિંદનું સાચું ચિત્ર રજૂ કરવામાં હતું, તેમને કહેવામાં આવતું હતું કે આપણે હિંદીઓ છીએ. તેથી હિંદને આઝાદ કરવાનો આપણે પ્રયાસ કરવો જોઈએ, હિંદમાં અસારે જે અંગ્રેજો રહેલા છે તેમને આપણે હાંકી કાઢવા જોઈએ, તમને જલદી તક મળશે.

આઝાદ ફોજમાં ભાગેડું અથવા તો ધનસોભથી કે બીજા કોઈ પ્રલોભનથી હિંદીઓ જોડાયા ન હતા. તેમને સ્પષ્ટપણે કહેવામાં આવતું હતું કે તેમને જે પગાર મળશે એ તો માત્ર ખીસ્સા ખર્ચ જેટલો જ હશે, તમારો પગાર તો તમને હિંદ આઝાદ થશે ત્યારે મળશે. આ ફોજમાં જોડાવા માટે જ્યારે હિંદી સૈનિકોને આવાહન આપવામાં આવ્યું, ત્યારે એમ કહેવામાં આવ્યું હતું કે આપણે હિંદની આઝાદી માટે લડીશું. જાપાની ફોજો આપણી સામે યસો તો આપણે તેની સામે પણ લડીશું. આમ છતાં કોઈના પર દબાણ કરવામાં આવ્યું ન હતું. એટલું જ નહિ પણ જ્યારે જ્યારે હટોકરીના પ્રમંચો લેલા ગયા છે, ત્યારે ત્યારે નેતાશ્રમે ચેતવણી આપી હતી કે જેને આઝાદ હિંદ.

ફોજ છોડીને ચાલ્યા જવું હોય તેઓ જઇ શકે છે. જેમ જેમ આઝાદ હિંદ ફોજની તાકાત વધુ ને વધુ બઢતી ગઇ તેમ તેમ જુદી જુદી દુકાડીઓ પણ રચાતી ઘઇ, નેતાજીની પડખે આઝાદ હિંદ ફોજની રચના કરવામાં એને સુવ્યવસ્થિત, મંગલકૃત અને સંપૂર્ણ લડાયક જુસ્સાવાળી બનાવવા માટે, કેપ્ટન શાહનવાઝ, કેપ્ટન સદગલ, કેપ્ટન ધીલાં જેવા કાબેલ મેનાપતિઓ હતા. સૌથી અગત્યની વાત તો એ હતી કે આઝાદ હિંદ ફોજમાં નાત જાતના કે ધર્મના કોઇ ભેદભાવ ન હતા. એ સદૃશુ ધ્યાન એક જ હતું. આઝાદ હિંદ. તેમને સૂત્રો આપવામાં આવ્યા હતાં દિલ્હી ચલો અને જયહિંદ. એ સૂત્રો માદે વતનની આઝાદી માટે હથિયારો ધરીને સર્જી થયેલા સેનાનીઓને પ્રેરણા આપતાં હતાં.

જેમ જેમ સૈનિકો વધતા ગયા તેમ તેમ દુકાડીઓ વધતી ગઇ. એ દુકાડીઓમાં મુલાયમ ખીંગેડ જેમાં ૩૨૦૦ સૈનિકો હતા. આ સૈનિકોમાં પદાણો, શીખો અને ચોગાક સિવિલિયનો હતા. એના કમાન્ડર શાહનવાઝખાન હતા. (૨) ગાંધી ખીંગેડમાં ૨૮૦૦ સૈનિકો હતા, જેના કમાન્ડર કર્નલ ધનાપત કપાની હતા. (૩) આઝાદ ખીંગેડમાં ૨૮૦૦ સૈનિકો હતા અને તેના કમાન્ડર કર્નલ જીલમાગસિંગ હતા. (૪) નહેરુ ખીંગેડમાં ૩૦૦૦ સૈનિકો હતા, એના કમાન્ડર હતા કર્નલ ગુરુબક્ષસિંગ. આમ જેમ જેમ ભરતી થતી ગઇ તેમ તેમ નવી નવી દુકાડીઓ સ્થપાતી હતી, એ સંખ્યા વધીને હજારોની થઇ.

નેતાજીની જીવ્યાનમાં કોઇ અજબ જાદુ હતો. ચરૂ ચરૂમાં પહેલી આઝાદ ફોજની સ્થાપના અને તેના વિસર્જનના પ્રત્યાઘાતો ભારે હતા. અટકાયતી જાવણીઓમાં પ્રચાર ચાલતો હતો, ત્યારે એની વિરુદ્ધ પણ કેટલાક હતા, પણ નેતાજીએ સત્તાનાં સૂત્રો હાથ ધર્યાં, પછી પરિસ્થિતિ પલટાઇ ગઇ અને આઝાદ ફોજ પ્રત્યેનો વિશ્વાસ વધતો ગયો.

આઝાદ હિંદ ફોજમાં કોઇ હિંદુ નહતું, કોઇ મુસ્લિમ ન હતું, સૌ હિંદી હતા. ધર્મના બેદલાવને ત્યાં સ્થાન ન હતું. કોઇ પ્રકારના કુલ્લક સ્વાર્થની ત્યાં બદબો નહતી. મા-બોમની— પોતાની માતૃભૂમિની—આઝાદીને ખાતર માયાં મૂકવાને તૈયાર થયેલા મરજવાઓ ત્યાં હતા. તેઓ સહુ એક જ રમોડે જમતા, એક જ સાથે બેસીને પોતાનું ભોજન લેતા હતા.

‘જય હિંદ’ એ એમનું સૂત્ર હતું. જ્યારે જ્યારે તેઓ મળતા ત્યારે સૌથી પહેલાં ‘જય હિંદ’ કહીને પરસ્પર આવકાર આપતા, જ્યારે તેઓ છૂટા પડતા ત્યારે પણ ‘જય હિંદ’ના શબ્દોચ્ચાર સાથે છૂટા પડતા હતા.

નેતાશ્રી તેમની સાથે ઓતપ્રોત થઇ ગયા હતા. તેઓ ક્યારેક તેમની સાથે ભોજનમાં પણ સામેલ થતા હતા. તેમની નાની મુંશ્કેલીઓ અને ફરિયાદો તેઓ સાંભળતા અને તેમને સંતોષ આપતા હતા.

પરાયા માટે લડનાર ભાકુતી સૈનિકો પોતે નથી પણ માતૃભૂમિ માટે, પોતાના જ દેશબંધુની આગેવાની નીચે લડનાર માતૃભૂમિના સપૂતો છે એવું આત્મભાન તેમનામાં જગૃત થતું ગયું હતું.

આ દરમિયાન જાપાની ફોજો આગળ વધતી હતી અને રંગુન જાપાનના કબજામાં આવ્યું. જાપાની વિમાનોના હુમલા દરમિયાન હિંદીઓની ભારે ખૂવારી થઇ. રંગુન અંગ્રેજોએ ખાલી ક્યું ત્યારે પણ હિંદીઓને ખમેડવા માટેની કોઈ સંગીન વ્યવસ્થા નહતી. સૌથી પ્રથમ પસંદગી અંગ્રેજોને અપાતી હતી. એના પરિણામે હિંદીઓ રંગુનમાં ફસાઇ પડ્યા. અંગ્રેજો ચાલ્યા ગયા હતા. હિંદીઓના વ્યાપાર ધંધા જોરવાઇ ગયા હતા. ભયંકર ભૂખમરો આવી પડ્યો હતો. જીવનને જરૂરી એવી ચીજોના ભાવો

આસ્માને ચડી ગયા હતા અને બીજી બાજુ જાપાનના અસાચાગે પણ વધતા જ નત્તા હતા. હિંદીઓ નિગ્રાધાર થઈ પડ્યા હતા. બીજી બાજુ જર્મિઓ પણ હિંદીઓ સામે જંગે ચડ્યા હોય તેમ લાગતું હતું. હિંદી પ્રગ્ન નિગ્રાધાર હતી, એનો કોઈ નેતા નહોતો સારો, જર્મિઓ પણ હિંદીઓને લૂંટવા લામ્યા. તેમને એમ લાગતું હતું કે હિંદીઓ તેમનું શોષણ કરવા માટે જવાબદાર છે અને તેના પરિણામે જર્મિના ફેટલાય છતાંઓમાં હિંદી વિરોધી રમ-ખાણો થયાં હતાં.

અને જાપાનિઓનો દોર પણ ક્યાં ઓછો હતો ? રંગુન કબજે થયું, સારથી તે આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારનું વડું મથક રંગુનમાં ખસેડવામાં આવ્યું, સાંત્વધીના ચમય દરમિયાન જાપાનિઝ સેનાપતિએ સખ્યાબંધ હિંદીઓને કેદ કર્યા હતા અને અટકાયતમાં તેમના પર અનેક યાતનાઓ વરમી રહી હતી.

જર્મિના પતન પછી આઝાદ સરકારને એમ લાગ્યું કે આઝાદ સરકારનું વડું મથક સિંગાપુરના બદલે હિંદની સરહદની નજીક હોય એ જરૂરનું છે કે જેથી હિંદની સરહદ સાથેના સંપર્કમાં રહી શકાય, આ વિચારને તરત અમલમાં મૂકવામાં આવ્યો અને ૧૯૪૪ની આખરમાં આઝાદ સરકારનું વડું મથક સિંગાપુરમાંથી ખસેડીને રંગુનમાં લાવવામાં આવ્યું. શ્રી. બોઝ અને તેમના સાથીદારો રંગુનમાં આવ્યા.

[૭]

રગુનમાં વડુ મથક

આજાદ અઠકાગનુ વડુ મથક રગુનમાં આવ્યા પછી જ આજાદ હિંદ ફોજનો નિર્માસ થયો અને આજાદ સરકારની કામગીરી પણ નધી ગઈ શ્રી બોઝના આગમને હતાશ થયેલા હિંદીઓમાં નવી આશાનો સંચાર થયો અને આજાદ સરકારને પોતાની ગેવેવાળી હતી જોઈને વધુ માન પેદા થયું

શ્રી બોઝની સરકારને રગુન આવીને તરત જ પહેલું કાર્ય જનપાનિઓના હાથમાં પકડાયેલા ૪૦૦ ઉપરાત હિંદીઓને મુક્ત કરાવવાનું હતું શ્રી બોઝની સરકારે જનપાનના સત્તાવાળાઓ પાસે અટકેયતમાં ગ્રહેલા હિંદીઓ અંગેના કાગળો જોના માગ્યા, પણ એવા કોઈ કાગળો તો હતા જ નહિ માત્ર તેઓ સ્થિતિશરોના જનસૂચી છે એના જ શક પરથી તેમને અટકમાં લેવામાં આવ્યા હતા એટલે શ્રી બોઝે તેમને તાત્કાલિક છોડી મૂકવાની માગણી કરી અને ચોવીસ કલાકમાં જ એનો અમલ થયો ૪૦૦ હિંદીઓને મુક્ત કરવામાં આવ્યા તેમની પાસેથી માત્ર જનપાન અને આજાદ હિંદ સરકાર ને વફાદાર રહેવાની ખાતી મેળવવામાં આવી હતી

આ બનાવથી હિંદીઓમાં અનેરી શ્રદ્ધા પ્રગળી હતી આજાદ હિંદ સરકારના સેક્રેટરીઅટમાં જુદા જુદા ખાતાઓ કામ કરી ગયા હતા હિંદીઓની કેળવણી પાછળ ખ્યાન આપવા માટે એક ખાસ ખાતું ચાલી રહ્યું હતું જનપાનના વિજય પછી શાળાઓ બંધ પડી હતી, પણ આજાદ હિંદ સરકારે તરત જ રાષ્ટ્રીય

શાળાઓ સર કરી. આ શાળાઓ માટેની શિક્ષણપ્રથામાં પણ પડેલો કરવામાં આવ્યો હતો. વિદ્યાર્થીઓને હિંદનો ઇતિહાસ, હિંદની દૃષ્ટિએ શીખવવામાં આવતો હતો, હિંદની પરિસ્થિતિનું સાચું જ્ઞાન વિદ્યાર્થીઓને થાય એ જરૂરનું હોવાથી આગો શિક્ષણક્રમ જ હિંદી રાષ્ટ્રની દૃષ્ટિએ યોજવામાં આવ્યો હતો અને હિંદીઓના આરોગ્ય પાછળ ખાસ ધ્યાન આપવા માટે પણ આરોગ્યખાતું ચાલતું હતું. આ વિભાગ ખાસ કરીને નિરાશ્રિતો પર ખૂબ કાળજીપૂર્વક ધ્યાન આપતો હતો. હિંદી મોહલાઓની વ્યવસ્થા અને નિયમિત સફાઈ ઉપરાંત કોઈ પણ હિંદી જે બેઠાર હોવાનું જણાતું, તો તેને માટે કાંઈકે કાંઈક શોધી આપવામાં આવતું હતું. હિંદીઓ માટે તળીખીખાતું પણ આઝાદ સરકાર ચલાવતી હતી અને આજ્ઞર આનવીઓને મફત તળીખી સારવાર આપવામાં આવતી હતી અને સૈન્ય-બરતીખાતું આઝાદ ફોજની તાકાત વધારવા તરફ લક્ષ આપતું હતું.

એક હિંદી બાઈ આસબેર, આઝાદ હિંદ સરકારની કચેરીનાં પગથીયાં ચઢી રહી છે. એ લોકો છે એને કાંઈક ફરિયાદ કરવી છે. હાંકતાં હાંકતાં એ પૂછે છે 'નેતાજી ક્યાં છે, મળતું છે.'

'શું કામ છે?' સાગો પ્રશ્ન થાય છે.

'મારે એમનું અગત્યનું કામ છે, એમને ખબર આપો.' બાઈ ઠરઠરે છે.

'પણ અત્યારે તેઓ અગત્યના કામમાં રોકાયેલા છે.' ફરી જવાબ મહે છે.

'મહેરજાની કરીને નેતાજીને કહો કે એક બાઈ ફરિયાદ કરવા આવી છે.' બાઈ વિનવે છે.

નેતાજીને ખબર આપવામાં આવે છે. નેતાજી એને બોલાવે છે અને શાન્તિ આપે છે.

બાઇ કહે છે, ‘મારી પડોશીમાં એક ડોક્ટર છે, તેઓ અંગ્રેજ યુવતિને પરણ્યા છે. એટલે જાપલાઓ, તેને બ્રિટનનો જાસૂસ માની પકડી ગયા છે, દિવસો યથા એનો પત્તો નથી, એનો તાત્કાલિક છુટકારો થવો જોઈએ.’

નેતાજી બાઇના હાથમાં એક પત્ર મૂકે છે, એ પત્ર લઈને જાપાનિઝ આફસર પાસે જવા સૂચવે છે, એ પત્રમાં હિંદી ડોક્ટરના તાત્કાલિક છુટકારાની માગણી કરવામાં આવી છે. બાઇ હર્ષભેર પત્ર લઈને જાપાનિઝ આફસર પાસે જાય છે. આફસર નેતાજીનો પત્ર વાંચીને ગુસ્સે થાય છે, એ બબડે છે: ‘અમારા કામમાં કબજા કરવાનો શ્રી. બોઝને કશો જ હક્ક નથી.’ એ કોઈ હુકમ કરતો નથી. આશાભર્યાં નેત્રે બાઇ જોઈ રહી છે.

થોડીક પગાના વિચાર પછી એ પોતાના ઉપરી સમક્ષ નેતાજીનો પત્ર રજૂ કરે છે, એ પત્ર પર લશ્કરી સત્તાવાળાઓ મંત્રણા કરે છે અને લશ્કરી સત્તાવાળાઓ જવાબ આપે છે, ‘આપણા શહેનશાહના શબ્દને જેટલું માન આપીએ છીએ, તેટલું જ માન નામદાર નેતાજીના શબ્દોને આપવાનું છે, એમના હુકમનો અમલ કરો.’

તે હિંદી ડોક્ટરનો તરત જ છુટકારો થાય છે, હિંદીઓની મુશ્કેલીનો હવે અંત આવી ગયો હતો.

રંગુનમાંના હિંદીઓની બેહાલીની કશું કથાઓ રોજ રોજ આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકાર સમક્ષ આવતી જ ગઇ, એક બાઇએ પોતાની કથની જણાવતાં કહ્યું હતું કે ‘જ્યારે જાપાને રંગુન પર પહેલી બોંબવર્ષા કરી ત્યારે એને માટે કોઈ આશ્રય-સ્થાન નહતું. હજારોના ખર્ચે માત્ર ગવર્નરને સારું જ એક આશ્રય-સ્થાન બિંદુ કરવામાં આવ્યું હતું, જનતાને તો જાપાનીઓની દયા પર જ છોડી દેવામાં આવી હતી. આશ્રયસ્થાન વિનાની જનતા

પર, અચાનક એક દિવસ આકાશમાંથી અગ્નિ વર્ષા અને સંખ્યાબધ દિંદીઓની ખૂવારી થઈ. સરકારી અંગ્રાજ તો હનરનો છે, પણ દશહનરની ખૂવારી થવા પામી હોય, એમ ધીમ્મ માધનો હાથ લટકાવ્યું હતું. જોગ્ય પડ્યા અને રંગુન હથમચી બાથું ભળે ધરતીમાતાએ પડખું ફેરવ્યું હોય, એમ ધરતી પરની ઇમારતો કડકબૂસ થતાં તૂટી પડી હતી. ગજમાર્ગો તૂટી ઇમારતોના કાટ માગથી ઉભરાઈ ગયા હતા, ઝાંડે અને તારના યાંલલાઓ જમીન દોસ્ત થઈ ગયા હતા.

ગાજમાર્ગો પરનાં એ કારમાં, ભયાનક અને પતથઈયાના માનવીને પણ કબ્બાવી નાંખે એવા દરગો, જમતના ઇતિહાસમાં કવચિત્ જ જોવા મળે માનવસૃષ્ટિનો વિસ્તાર કારમો વિનાશ સર્જ્યો હતો. મહાભોષી માનવ જિંદગાની, વેડફાઈ ગઈ હતી, માનવીના મૃતદેહો રસ્તાઓ પર રખડતા હતા, એની અંતિમ ક્રિયા કરવાની કોઈ સગવડ નહતી. ગીધો અને કાગડાઓ એની ઉત્તણી કરવાને ક્યારેક ઊતરી આવતાં હતાં.

આખા અને કિલ્લોલતું રંગુન થોડા કલાકમાં જ વિકંગજ અને વેગન બની ગયું. પાણીની પાઇપો તૂટી ગઈ હતી, માનવ-દેહના ઢગલાઓ વચ્ચેથી ટ્રેનો અને અને ટ્રામોને પસાર થવાનું શક્ય નહતું. પરિણામે બધદાર અટકી પડ્યો હતો અને હજીય જપાનનાં વિમાનોનો ભય તો ઝંઝૂમતો જ હતો, લોકો દોડદોડ કરી રહ્યાં હતાં, કારમી કીકીઆરીઓ અને ચીમો ચોમેરથી સંભાળતી હતી, અઠવાડિયાંઓ મુઠી રસ્તાઓ પર બદબો ફેલાતી રહી. આખા રંગુનમાં બદબો વ્યાપી ગઈ હતી. મૃતદેહો સખડતા હતા.

ફરીને જાપાની જોંગરોએ, નાતાલની ભેટ તરીકે રંગુનને જોંગરપાની, મોતની ભેટ આપી, પણ એ પહેલાં તેમણે તમામ એશિયાવાસીઓને ચાલ્યા જવાની સૂચના આપતાં હસ્તપત્રો

ફેંક્યાં હતાં, રંગુન એક છવંત નર્દાંગાર થઈ પડ્યું હતું. સરકારી તંત્ર ખોરવાઈ ગયું હતું. લૂંટફાટો અને ચોરીઓનો ઉપદ્રવ વધી ગયો હતો, પોલીસ તેને પહોંચી વળવામાં નિષ્ફળ નિવડી હતી.

ત્યારે જાપાનિઝ ફોર્સેસે રંગુનનાં દારૂ ડોક્યાં ત્યારે સફાઈ કરનારાઓ મ્યુનિ. ખંખાઓ, મ્યુનિ. સર્વિસ સ્ટાફના સભ્યો અદૃશ્ય થઈ ગયા હતા, રકત પીત્તિયા અને ચેપી રોગોની હોસ્પિટલો ઉધાડી મૂકવામાં આવી હતી. ગુંડાઓ ધોળે દિવસે રંગુનની રોરીઓમાં એકામપણે લૂંટ ચલાવતા હતા. રંગુન બહકે બળતુ હતુ પણ એને ભુજવનાર કોઈ નહતું, ગુંડાઓએ પણ કેટલીય ધમાગતોને લૂંટીને સળગાવી મૂકી હતી. દારૂવાસમાં પૂરાયેલા શયતાનો મુક્ત થતાં એ દિવસોમાં રંગુનના બાદશાહ બની ગયા હતા. અંગ્રેજોને માત્ર સલામતીથી છટકી ગયા હતા. ખીજાઓને માટે પાછળ નર્દાંગાર મૂકતા ગયા હતા.

અને આ યાતનાઓ ઓછી હોય તેમ, એક વહેલી પ્રભાતે ભયંકર ધડાકાથી ધરણી ધૂજી જઈ, બપોરે પેટ્રોલના મથકોમાં આગ ફાટી નીકળી, રાત્રે રોશની આપતી વિજળી પણ અદૃશ્ય થઈ ગઈ, માત્ર દૂર દૂર ભડકે બળતી આગનાં અજવાળા રંગુન પર છવાયેલા બધાકાને ક્યારેક પ્રકાશ આપતા હતાં.

ખીજે દિવસે જાપાનની ફોર્સેસે રંગુનમાં આવી પહોંચી. ધીમે ધીમે વ્યવસ્થા પુનઃ સ્થાપિત થઈ ગઈ.

રંગુનની અને રંગુનમાં કેવળ જાપાનિઝોની દયા પર છોડી દેવાયેલા હિંદીઓની આ હાલત હતી. શ્રી. બોઝની સરકારને, એની સામે લડવાનું હતું. હિંદીઓમાં ફરીને વ્યવસ્થા અને વિશ્વાસ સ્થાપિત થતાં હતાં.

નેતાશ્રી સુભાષચાન્દ્રએ હિંદીઓને આદેશ આપતાં જણાવ્યું 'કે આપણે મંગલિત હોઈશું તો જાપાનિઝો આપણને

માતૃભૂમિની આઝાદી મેળવશું. એટલે આઝાદ હિંદ ફોજમાં જોડાનાર સનિદેને કેવી વિટંબણાઓ અને કેવાં સંકટો પરદાસ કરવાનાં છે એનો પ્રથમથી જ પૂરેપૂરો ખ્યાલ આવી જતો હતો. સામાન્ય રીતે જંગમાં નવારે ભરતીનું કામ ચાલે છે, ત્યારે એ માટે જખ્ખર જુદાજુદાઓ ઇદરજગ પાથરતો પ્રચાર કરવામાં આવે છે. મોટા મોટા પચારના આંદોલનો જાહેર કંવામાં આવે છે. ભવિષ્ય માટેનાં આકર્ષક વચનો ઉચ્ચારવામાં આવે છે. તેમને કંઈ આદત પરદાસ કરવાની છે, તેમને કયા સંજોગમાં પસાર થવાનું છે, તેમને કેવી મુશ્કેલીઓમાંથી પસાર થવાનું છે એવો કોઈ ખ્યાલ પણ ન આવી જાય એની તકેદારી રાખવામાં આવે છે, ત્યારે નેતાશ્રીએ આઝાદ હિંદ ફોજ માટે ભરતી કરનારાઓને આવી જાનજાળ ઊભી કરવાથી અલગ રહેવાની તાકીદ કરી હતી.

એટલે આઝાદ હિંદ ફોજના અફસરોના પગાર પણ ખીછ શાહિવાદી ફોજો-બ્રિટન, અમેરિકા, રશિયા કે જાપાનની ફોજના અફસરો કરતાં ઘણા ઓછા હતા.

શકશે નહિ એવી સ્પષ્ટ ખાતરી તેમને થઈ ચૂકી હતી, એટલે જાપાનિઝ સંતાવાળાઓ તરફથી શસ્ત્રો મેળવવામાં નેતાશને ભારે સુરકેલી પડતી હતી જાપાનિઝો શરૂ શરૂમાં તો નેતાશ, આઝાદ હિંદ સરકાર અને તેમની આઝાદ હિંદ ફોજ પ્રત્યે શકાશીલ હતા તેથી તેમને લાંબા સમય સુધી તો શસ્ત્રો મળ્યા નહિ, આઝાદ હિંદ સરકાર સાથેનો જાપાનિઝ અધિકારીઓનો સહકાર પણ ખુદ્દા નિશ્ચિનો નહતો એના પગિણામે નેતાશને વારંવાર અથડામણમાં આવવું પડતું અને જાપાનિઝ પ્રધાનમંડળ સાથે મંત્રણા કરવા માટે વારંવાર ટોકીઓ દોડી જવું પડતું હતું.

માતૃભૂમિની આઝાદી મેળવશું. એટલે આઝાદ હિંદ ફોજમાં બેઝાનાર સનિકેને કેવી વિટંબણાઓ અને કેવાં સંકટો બરદાસ કરવાનાં છે એનો પ્રથમથી જ ખૂરેખૂરો ખ્યાલ આવી જતો હતો. સામાન્ય રીતે જંગમાં બ્યારે ભરતીનું કામ ચાલે છે, ત્યારે એ માટે જખ્ખર સુધાણુંસર્યો ઇદ્રખળ ખાયરતો પ્રચાર કરવામાં આવે છે. મોટા મોટા પગારના આંકડાઓ બહુર કરવામાં આવે છે. ભવિષ્ય માટેનાં આકર્ષક વચનો ઉચ્ચારવામાં આવે છે. તેમને કંઈ આકર્ષત બરદાસ કરવાની છે, તેમને કયા સંનેગોમાં પસાર ચવાનું છે, તેમને કેવી મુરકેલીઓમાંથી પસાર ચવાનું છે એવો કોઈ ખ્યાલ પણ ન આવી નય એની તકેદારી રાખવામાં આવે છે, ત્યારે નેતાજીએ આઝાદ હિંદ ફોજ માટે ભરતી કરનારાઓને આવી બ્રમખળ બિબી કરવાથી અલગ રહેવાની તાકીદ કરી હતી.

એટલે આઝાદ હિંદ ફોજના અફસરોના પગાર પણ ખીછ શાહિવાદી ફોજો-બ્રિટન, અમેરિકા, રશિયા કે જાપાનની ફોજના અફસરો કરતાં ઘણા ઓછા હતા.

શક્યે નહિ એવી સ્પષ્ટ ખાત્રી તેમને થઈ ચૂકી હતી, એટલે જાપાનિઝ સત્તાવાળાઓ તરફથી શસ્ત્રો મેળવવામાં નેતાશુને ભારે મુશ્કેલી પડતી હતી. જાપાનિઝો શરૂ શરૂમાં તો નેતાશુ, આઝાદ હિંદ સરકાર અને તેમની આઝાદ હિંદ ફોર્સ પ્રત્યે ગંદાશીલ હતા. તેથી તેમને હાંમા સમય સુધી તો શસ્ત્રો મળ્યાં નહિ, આઝાદ હિંદ સરકાર સાથેના જાપાનિઝ અધિકારીઓનો સહકાર પણ ખુશ્કા દિલનો નહતો. એના પરિણામે નેતાશુને વારંવાર અથડામણમાં આવવું પડતું અને જાપાનિઝ પ્રધાનમંડળ સાથે મંત્રણા કરવા માટે વારંવાર ટોકીઓ દોડી જવું પડતું હતું.

નેતાશુએ જીવનમાં વિશ્રામને સ્થાન આપ્યું નથી, સતત મગ્નિયમ ઉઠાવીને, જે ધ્યેયની પ્રાપ્તિ માટે તેઓ મૂકતા હતા એની સિદ્ધિ અર્થે જીવન ખર્ચા નાખતા હતા. તેઓ સોળ સોળ ઠવાકે સુધી સતત કાર્યરત રહેતા. તેઓ રંગુનમાં માત્ર દશ જ દિવસ રોકાતા અને બાકીના દિવસોમાં પૂર્વ એશિયામાં જ્યાં જ્યાં હિંદીઓ વસવાટ કરતા હતા, તેવા દેશોમાં ધૂમી વળતા, હિંદીઓની મુશ્કેલીઓ સમજતા અને તરત જ તે મુશ્કેલીઓ દૂર કરવાના પ્રયત્નો કરતા. નેતાશુ પોતાના ખાનગી વિમાનમાં પ્રવાસ કરતા હતા એટલું જ નહિ, પણ પોતાના પ્રવાસની કાયનેય, જાપાનને પણ જાણુ કરતા નહિ.

એક વખત એક હિંદીનું મકાન, બોમ્બેમારનો ભોગ બન્યું, એનો સર્વ નાશ થઈ ગયો. એની માલમિલકત તાગજ થઈ ગઈ. એને ઉપર આશ નીચે ધરતી હતાં. નેતાશુ તરત જ ત્યાં જઈ પહોંચ્યા એને તમામ સગવડ આપી. એના દુખનો અંત આપ્યો.

આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારની સ્થાપના પછી જર્મનીમાં હિંદીઓના વર્ષોના વસવાટ છતાં પણ, જર્મની પતન પછી

હિંદીઓ વિરુદ્ધનાં જે રમખાણો ચર્તા રહ્યાં હતાં. હિંદીઓની માલ મિલકતોની જે લૂંટ ચાલતી હતી અને હિંદીઓનાં જે ખૂન થઈ રહ્યાં હતાં. એ બધું અટકી ગયું. હિંદીઓ ભયમુક્ત થયા એટલું જ નહિ પણ હિંદીઓ અને બર્મિંગ્હામ વચ્ચેના બગડેલા સંબંધો પુનઃ સુધરવા લાગ્યા. બ્યારે બ્યારે કંઈ અચકામણીની ધડી બીજી થાય ત્યારે ત્યારે નેતાજી તરત જ તેનો ઉકેલ લાવી દેતા, પરિણામે બર્મિંગ્હામ દિશમાં નેતાજી પ્રત્યે અદ્ભૂત ભક્તિ-ભાવ પેદા થયો હતો. તેઓ નેતાજીને સંપૂર્ણ માન આપતા હતા એટલું જ નહિ પણ પોતાના જ દેશના કોઈ મહાન નેતાને જેટલું માન આપે એટલું જ માન આપતા.

હિંદીઓનાં દીકરા છત્રી લેનાર આઝાદ હિંદ સરકારને હિંદીઓ પણ એટલા જ વફાદાર હતા. નેતાજીએ એક પ્રસંગે કહ્યું હતું કે 'બ્યાંસુધી આપણી માતૃભૂમિ આઝાદ નથી અને પરદેશી હકુમતની ધૂંસરીમાંથી મૂકત નથી થઈ, ત્યાં સુધી આપણે જંગ ચાલી રહ્યો છે ત્યારે હિંદની આઝાદી માટે લડનારાઓને, સામાજિક મોજશોખ કે કૌટુંબિક ઉપાધિઓ વચ્ચે ગુંગળાઈ રહેવું પરવડે નહિ, કૌટુંબિક સુખશાન્તિ પ્રાપ્ત કરતાં પહેલાં આપણે આઝાદી હાંસલ કરવા તરફ ધ્યાન આપવાની જરૂર છે.' નેતાજીની આ સલાહ પછી રંગુનમાં હિંદીઓએ લમોનો સર્વથા બહિષ્કાર પોકાર્યો હતો. આમ છતાં થોડાંક હિંદીઓનાં લમો થયાં હતાં, પણ એ તો અપવાદરૂપ ગણાવાં જોઈએ.

નેતાજીએ એક વખત આઝાદ હિંદ સરકારની નાણાંકીય પરિસ્થિતિ હિંદીઓને સમજાવીને જણાવ્યું હતું કે હિંદીઓએ વધુમાં વધુ રકમ આપવી જોઈએ અને તેના પ્રત્યુત્તરમાં જ, હિંદીઓ પોતાની આવકનો ૫૦ ટકા જેટલો દિસ્સો, નેતાજીને અર્પણ કરતા હતા.

ધનિકોને, નેતાજીએ અક વખત અપીલ કરતાં જણાવ્યું હતું કે ' આઝાદ હિંદ ફોજમાં સ્વેચ્છાથી જોડાનારા અને તાલીમ લઈ રહેલા આ સ્વયંસેવકો તરફ નજર કરો. હિંદને આઝાદ જોવાને તેઓમાંના કેટલા જીવતા રહેશે, તેની તેઓને પણ ખબર નથી. એક જ વિચારથી, લોહીનું છેલ્લામાં છેલ્લું ઘુંદ વહાવી દેવાના એક જ આશયથી તેઓ તૈયાર થઈ રહ્યા છે. આઝાદ હિંદમાં પગ મૂકવાને અથવા તો માર્ગમાં જ ખપી જવાને તેઓ તૈયાર થઈ રહ્યા છે. પીછેહઠનો કોઈ કાર્યક્રમ તેમને માટે મંજૂર નથી.

‘ વિજયને પ્રાપ્ત કરવા અથવા તો લોહીનું છેલ્લું ઘુંદ ખપાવી દેવા માટે આઝાદ હિંદ ફોજ ન્યારે તાલીમ લઈ રહી છે, ત્યારે ધનિક લોકો તો મને, તેઓ તેમની સંપત્તિના પાંચ ટકા કે દશ ટકા જોષ્ટએ છે તેવો પ્રશ્ન કરી રહ્યા છે. હું તેમને સામો પ્રશ્ન કરું છું કે આ સૈનિકોને આપણે લડતાં લડતાં તેઓના લોહીના દશ ટકા જ ખર્ચવાનું અને બાકીનું લોહી ખચાવી લેવાનું આપણે કહીશું ખરા કે ? ’

‘ ગરીબ વર્ગના લોકો સ્વેચ્છાથી આગળ આવીને પોતાનું સર્વસ્વ કુરબાન કરવાનો ઉત્સાહ બતાવે છે, રખેવાળો, ઘોખીઓ, હામો, નાના નાના દુકાનદારો, ગવલીઓ વગેરે તેઓનું સર્વસ્વ આઝાદ હિંદ સેનાને ચરણે ધરી રહ્યા છે અને કેટલાક તો ધનસમર્પણ કર્યા પછી સૈનિકો તરીકે સેવા આપવાને જોડાયા છે, ત્યારે ધનિકો શું કરશે ? ’

—ને, નેતાજીનાં આ પ્રવચનનો, હિંદી વેપારીઓ અને ધનિકોએ ઉત્સાહભર્યો જવાબ આપ્યો હતો અને નેતાજીને ક્યારેય નાણાંની મુશ્કેલી ઊભી થવા દીધી નથી.

નેતાજીને મળતી બેટોની હરરાજીઓ અને મરજિયાત ફાળા ઉપરાંત હિંદીઓ પાસે જે માલમિલ્કત હોય - તેના પર અમુક

રકા કર લેવાનું આજાદ હિંદ અરકારે નહીં કર્યું, દરેક પાસે ફેટલી મિલકત છે એ નહીં શી રીતે થઈ શકે? પણ એનો ઉલ્લેખ નેતાજીને મળી ગયો. આગેવાન વેપારીઓની કમિટી એ માટે નીમાધ. આ કમિટી દરેક હિંદીની મિલકતનો અંદાજ અને તેને આપવાની રકમ નહીં કરતી. આ રકમ પણ તેણે ફેટલા હમાયી આપવી તેનો નિર્ણય પણ કમિટી જ કરતી. આ પ્રમાણે રકમ નહીં થયા પછી તે નાણાં આજાદ હિંદ જેઠાંમાં ભરી દેવામાં આવતાં.

નેતાજીની સ્પષ્ટ આજ્ઞા હતી કે ખીનહિંદી પાસેથી કાંઈ પણ રીતે કાંઈ જ લેવાનું નથી. કેટલાક હિંદીઓ પોતે ખર્ચન છે એમ પૂરવાર કરતાં-પૂરાવા રજૂ કરતાં-તેમને પણ કરમાંથી મુક્ત કરવામાં આવતા, કેટલાક હિંદીઓ આ વ્યવસ્થા કર આપવાનો ઇન્કાર કરતાં તેમને સમજાવવાના પ્રયાસો પણ થતા અને છેવટે ફરજિયાત કર વસૂલ થતો હતો.

આમ મેળવેલાં નાણાંનો મોટો ભાગ તો આજાદ હિંદ ફોજ પાછળ જ ખર્ચાઈ જતાં, આજાદ હિંદ ફોજને દારૂગોળો અને હથિયારો તો, સિંગાપુર, મલાયા, હોંગકોંગ અને રંગુનમાંથી નાસ્તી છૂટેલી મિત્રફોજો મોકલી ગયેલ તેમાંથી જ મળ્યે રહ્યો હતો, પણ પગાર, ખાદ્ય ખોરાક, હોસ્પિટલો, શાળાઓ અને ખીજા ખર્ચા પાછળ આ રકમ ખર્ચાતી હતી.

એક વખત નેતાજી પોતાના ચોડાક સાથીઓ સાથે, રંગુનમાં આજાદ હિંદના છેલ્લા વાદચ્છાદ બહાદુરશાહના કથસ્તાનની મુલાકાતે ગયા હતા. કથસ્તાન છૂર્ચું બની ગયું હતું. નેતાજીને એ છૂર્ચું કથસ્તાને હિંદની આઝાદીની લબ્ધતાનો ખ્યાલ આપ્યો. તેમણે એ કથસ્તાનની મજામત ટકાવવાનો નિર્ણય કર્યો હતો. યોગ્ય સમયે એ કાર્ય હાથ ધરવાનું હતું. નેતાજીની ઇચ્છા હતી

કે જ્યારે હિંદ આઝાદ થશે ત્યારે બ્રિટિશ શાહના અવરોધોને દિલ્હીના લાલ કિલ્લામાં લઈ જવા.

બ્રિટિશ શાહની કબજા આગળ ઊભા રહેતા નેતાજીની આખો-માંથી ચોધાર આસુ સરી પડ્યા હિંદની આઝાદીના છેલ્લા સ્મરણ ચિહ્નને તેમણે આસુભરી અજલી આપી. પોતાના સાથીઓને નેતાજીએ જણાવ્યું કે-

“ હિંદીઓમાં લાગ્યે જ સાંપડે એવો એક સુમેળ બહો પડ્યો છે બ્રિટિશ શાહના અવરોધો જ્યારે બર્માની ભૂમિ પર પડ્યા છે ત્યારે આઝાદ બર્માના છેલ્લા રાજાના અવરોધો હિંદમાં સચવાય છે બ્રિટિશ શાહ પ્રભનો માનીતો અને રાજાઓનો પણ રાજા-બાદશાહ હતો. હિંદની સ્વાધીનતા પુનઃ પ્રાપ્ત કરવા માટે, જીવનના અંત સુધી ઝૂમનાર એ મહાપુરુષની કબજા પાસે આપણે મુક્તિ નિર્ધાર કરીએ કે જ્યારે હિંદની આઝાદી માટેના આખરી સત્યાગ્રહ આપણે લડી રહ્યા છીએ, ત્યારે ગમે તેટલાં કષ્ટો આવી પડે, ગમે તેવા આત્મસત્યાગ્રહ આપવો પડે, આપણા માર્ગમાં ખાશવાર અંતર્યાયી આવી પડે, છતાં પણ, આઝાદીનું આપણું આ આખરી યુદ્ધ, વર્ષો સુધી ચાલે નો પણ, હિંદ અને બર્માના સમાન શત્રુને દૂર કર્યા વિના આપણે શાંતિનો શ્વાસ ખેંચી શકી નહિ અને બ્રિટિશ શાહની પંક્તિઓ, નેતાજીએ ત્રવંસેર ઉચ્ચારી.”

૧૯૪૨ માં હિંદમાં જાહેલી લોકક્રાન્તિના પડઘા આ પ્રદેશમાં પણ પડ્યા હતા. હિંદીઓ, પોતાના વતનમાં થઈ રહેલી આઝાદીની લડતના સમાચારો મેળવવાને ઉત્સુક રહેતા, હિંદમાં કોઈક સ્થળેથી પોલિસની તકેદારી વચ્ચેથી પણ આઝાદ હિંદ રેડિયો પરથી લોકક્રાન્તિની લડતનાં ખ્યાન જગતની પ્રજાને આપવામાં આવતાં હતાં. એશિયામાં હિંદીઓ રેડિયો પરથી દેવાલ મેળવતા. હિંદમાં ગીરકતાર થયેલા હિંદી નેતાઓ, મહાત્માજી અને ખીનજોનો અચાતવાસ, લાહીમાર, ગોળીબાર અને આકરા દમન વચ્ચે બહાદુરીપૂર્વક સામનો કરી રહેલી હિંદી પ્રજા પ્રત્યે, હિંદ બહાર આઝાદીની લડત લડવાને તૈયાર થઈ રહેલા હિંદીઓ સદા-નુજૂતિ દાખવી રહ્યા હતા.

અને લાંગફોડની ચળવળ, આકરા દમન છતાં પણ ચાલી રહી છે. પણ આપણે હજી આપણી આઝાદી હાંસલ કરી નથી, ત્યાં સુધી હિંદુ ખર્માં સરહદ પર આપણે બીજો મોરચો ઉઘાડીશું નહિ અને હિંદી પ્રબલને, હિંદી સૈન્યને, બ્રિટિશરો સામે હથિયાર ઉપાડવાનો આદેશ આપીશું નહિ, ત્યાં સુધી આઝાદી હાંસલ થઈ શકશે નહિ. આજની સભામાં સંખ્યાબંધ મુસ્લિમ બિરાદરોની હાજરી જોઈને મને આનંદ થાય છે. તેમણે મને જે આશું છે, તે માટે અને હિંદની આઝાદીની લડત માટે તેમણે જે સુંદર ફાળો આપ્યો છે તે માટે હું તેમનો આભારી છું. આખા જગતને જાણવા દો, આપણા દુરમનોને પણ જાણવા દો કે પૂર્વ એશિયામાંના તમામ હિંદીઓ, કોઈપણ ભતના ધર્મ કે ભતિસેદ વિના સંબંધિત થયેલા છે અને તેમની માતૃભૂમિની આઝાદી માટે લડી દેવાનો તેમનો નિશ્ચય છે.’

હિંદમાં આગાખાન મહેલમાં મહાત્માજીને બે પ્રિય સાથીઓના અવસાનના દારમા ધા સહન કરવા પડ્યા હતા. આ સમાચારોએ એશિયાવાસી હિંદીઓને બારે આઘાત લાગ્યો હતો. નેતાજીએ એક વાસુપ્રવચન કરતાં મહાત્માજીએ જણાવ્યું હતું કે

બ્રિટિશ સરકાર અને બ્રિટિશ પ્રબલ વચ્ચે કોઈ વફાવત નથી. અમેરિકાની માર્ફક બિટનમા પણ, ચોડાક આદર્શવાદીઓ છે, તેઓ હિંદને આઝાદ બેવાને આતુર છે, પણ દિલને માટે તે બ્રિટિશ સરકાર અને બ્રિટિશ પ્રબલ એક જ છે અમેરિકાની યુદ્ધ-નેમો વિષે હું એમ કહી શકું કે વોશિંગ્ટનના રાજસૂત્રો જેમના હાથમા છે તેઓ વિશ્વ પર હકુમત સ્થાપવા ચાલે ॥

મહાત્માજી આપને હું ખાત્રી આપું છું કે મેં જ્યારે આ માર્ગ અખત્યાર કરવાનો નિર્ણય કર્યો તે પહેલાં તે વિષે મેં ફિવસો, અઠવાડિયા અને ગઢિનાઓ સુધી વિચાર કર્યો હતો. મારા દેરાખાંધવાની આટલા વર્ષો સુદી સેવા કર્યા પછી, મારા દેરા અને દેરાખાંધવાનો દ્રોહ કરવાનો વિચાર મારા હિલમા લદ્દલવી શકે જ નહિ હું હમાખેર જની જની શકું નહિ, મારા દેરા-ખાંધવાએ મને જે માન આપ્યું છે તે માટે હું તેમનો આભાર માનું છું હિંદમા જાહેર કાર્યકરને સર્વોચ્ચ માન મેળવી શકે છે એવું સર્વોચ્ચ માન મને મળ્યું છે મારામા વિશ્વાસ ધરાવે તેવા ચૂનકા અને વફાદાર કાર્યકરોનો એક પક્ષ પણ હું સ્થાપી શક્યો છું. પરદેશમા જવાથી મારી જિંદગાની અને મારી જાનિ જરૂર કાઢિને જ મેં હોડમા મૂકી ॥ એટલું જ નહિ, પણ તેથી થ અધિક મારા પક્ષના જાનિને મેં હોડમા મૂક્યું છે, જે મને એવી જતાપણ અ શા હોવ કે પરદેશમાથી ખમવા લીધા વિના આઝાદી હાસલ થઈ શકશે, તો આ કટોકતીની પળે હું હિંદ કહિ પણ છાડ નહિ જે મને એવી પણ જઘ્ઘા છે ત કે આપણા જીવનકાળ દરમિયાન બીજા કોઈ પણ આવી સોનેરીતક આઝાદી હાસલ કરવા માટે પ્રાપ્ત થવાની છે, તો મને શંકા છે કે હું હિંદમાથી વિદાય લેત કે કેમ ?

સપડાય તેમ નથી. એ બ્રિટિશ મુત્સદ્દીઓ મને પોતાની જાનમાં સપડાવવામાં અથવા તો ખરીદી લેવામાં નિષ્ફળ નિવડયા, તો ખીજે કોઈ મુત્સદ્દી મને ખરીદી શકે તેમ નથી. જે બ્રિટિશ સરકારે મને કારાવાસમાં લાંબો સમય સુધી પૂર્યો, મારી સામે કેસો કર્યા, મને ચારીરિક ઇન્ક કરી, તે બ્રિટિશ સરકાર મારા નૈતિક જમને તોડી શકી નથી. તો ખીજ સત્તાઓનું શું જનું ? મારા દેશની પ્રતિષ્ઠા અને તેના સ્વમાનને જાપણ કાંઈ પડે તેવું કાંઈપણ મેં કર્યું નથી.

એક વખત જાપાન આપણા દુરમનનું મિત્ર હતું, જ્યાં સુધી જાપાન અને બ્રિટન વચ્ચે મૈત્રી હતી, ત્યાં સુધી હું જાપાન આગ્યો નહોતો. જે દેશો વચ્ચે જ્યાં સુધી સામાન્ય રાજનૈતિક સંબંધો હતા, ત્યાં સુધી હું જાપાન આગ્યો નહોતો, પણ જ્યારે મને લાગ્યું કે જાપાને તેના ઇતિહાસમાં યાદનાર એવું પત્રલું ભર્યું છે-બ્રિટન અને અમેરિકા સામે યુદ્ધ પોઠાવવાનું-ત્યારે જ મેં સ્વેચ્છાથી જાપાન આવવાનો નિર્ણય કર્યો. આપને યાદ હશે કે ૧૯૧૮માં, મહાસભાના પ્રમુખ તરીકે ચુંઠર્જીજી ખાતે તબીબી મીથન મોકલનાર હું હતો.

મહાત્માજી ! ખીલ કરતાં આપ સારી રીતે જાણો છો કે, માત્ર વચનોમાં હિંદીઓને કેટલો અવિશ્વાસ છે, જે જાપાને જાહેર કરેલી પોતાની નીતિ એ માત્ર વચન જ હોત, તો મારા પર કદિ પણ તેની અસર થાત નહિ.

અમે, અહીં જે કામચલાઉ સરકારની સ્થાપના કરી છે તે વિશે હું આપને કાંઈ કહેવા માગું છું. આ કામચલાઉ સરકારનું ધ્યેય બ્રિટિશ પૂંસરીમાંથી હિંદને મુક્ત કરવાનું છે. એ માટે શક્તિનો જંગ ખેડવાનું છે. એકવાર આપણા દુરમનને હિંદમાંથી હાંપી કાઢ્યા પછી-હિંદમાં મુલેહ શાંતિ સ્થાપ્યા પછી-કામચલાઉ સરકારનું કાર્ય પૂરું થશે.

અમઘરી માલોમની મુઝિ માટેના અમારા પુરુષાર્થનું, અમારી માવનાઓનું, અમારાં જલિદાનોનું અમે માત્ર એક જ

ઇનામ યાત્રીએ હીએ: દિંદની આઝાદી. અમારા ધણામાંથી એવા છે કે એકવાર દિંદ આઝાદ થયા પછી રાજદારી સુત્રમાંથી નિવૃત્તિ લેવા ચાહે છે.

જે ગાદી પર તનમાંના ચારા દેરાજાંધવો, પોતાના જ પુત્રા-યંથી પોતાના પતનની આઝાદી હાંસલ કરી શકે અથવા તેા બ્રિટિશ સરકાર, આપના 'દિંદ છારો'ના ઠરાવનો અગત્ય દરવાને તૈયાર થાય તેા અમને પારાવાર આનંદ થશે, પણ અમે એવા અનુમાન પર આગ્યા હીએ કે ભ્રમમાંથી હાંધપણુ થઈ શકે તેમ નથી અને તેથી સરસ જ'જ એ અનિવાર્ય છે.

દિંદની આઝાદીનો જ'જ સર થયો છે, આઝાદ દિંદ ફોજના સૈનિકો, દિંદની ધરતી પર બદ્દાદુરીથી લડી રહ્યા છે અને પારાવાર મુશ્કેલીઓ અને અંતરાયો છતાં ધીમા પણ મક્કમપણે તેઓ આગળ વધી રહ્યા છે. જ્યાં સુધી છેલ્લામાં છેલ્લા અંગ્રેજને દિંદ બહાર ફાંપી દેવામાં નહિ આવે અને જ્યાં સુધી આપણે ત્રિરમી ઝંડો ન્યુ દિલ્લીમાંના વાર્ષસરોપના નિવાસસ્થાન પર લહેશતો ન થાય ત્યાં સુધી અમારો જ'જ ચાલુ રહેશે.

રાષ્ટ્રપિતા ! દિંદની મુક્તિ માટેના આ પવિત્ર જ'જ પર, આપના આશિર્વાદ અને શુભેચ્છાઓ ઊતરી રહો, એટલું જ અમે માગીએ છીએ. '

આઝાદ દિંદની કામચલાઉ સરકાર, દિંદી રાષ્ટ્રના સમુત્તો જીએ. માલોમની આઝાદીને ટાળે, હસતાં હમતાં મૃત્યુને ભેટયા, તેમને પણ યાદ કરતી હતી અને આઝાદ દિંદફોજ, પ્રેરણા મળે, ઉત્સાહ મળે અને તેમની બલિદાન ધારા સતત વહેતી જ રહે એ માટે તેમના સ્મરણદિન પણ ઉજવવાની ગોઠવણુ કરતી. આવા સમારંભો હમેશાં રંગુનના ન્યુબિલી હોલમાં જ થતા.

તિલકજન્યંતી ગાંધીજન્યંતીની ઉજવણીની સાથે જ, દિંદના કારાવાસમાં શાહીવાદ સામે ઉપવાસ કરીને કારાવાસમાં જ પોતાના પ્રાણ દેનાર શહિદ જતીનદાસને પણ ભવ્ય અંગલી આપવામાં

આવી હતી, આખો હોલ ચિકાર ભરાઈ ગયો હતો. વક્તાઓ, ભગતસિંગ, ગંગુરુ અને સુખદેવની યાદ આપતા હતા અને મલાળનો “ધન્દીલાળ ઝીન્દાબાદ”ના ગગનભેદી પોકારોથી તેને વધાવી લેતા હતા એ સલામા ગદ્ગદ કંઠે નેતાશ્રીએ ભાષણ આપતાં જણાવ્યું હતું કે—

‘આપણી માસોમ આઝાદ થવા તલમી રહી છે, આઝાદી વિના હવે એ છવી શકે તેમ નથી, પણ આઝાદી તો સર્વોચ્ચ બલિદાન માગે છે. આઝાદી માગે છે તમારાં સર્વોત્તમ બલિદાનો તમારી સંપત્તિ, તમારી પ્યારામાં પ્યારી ચીજનું બલિદાન, ભૂતકાળની માફક તમારે તમારા સુખવૈભવનો, તમારા આનંદનો, તમારી મિલકતનો, ભોગ આપવો જોઈએ તમે તમારા સત્તાનને, જંગના સૈનિકો તરીકે મળુના મોરચા પર મોકલ્યા છે, પણ આઝાદીની દેવી હજી રીઝી નથી, તેને રીઝવવાનો માર્ગ હું તમને બતાવીશ. આજે તે ફોજ માટે લડવૈયા સૈનિકો જ એકલા માગતી નથી, એ બળવાખોરો—બી બળવાખોર—પુરુષ બળવાખોર જેઓ આત્મ-સમર્પણ દળમાં જોડાવાને તૈયાર હોય, જેમને મૃત્યુથી મહોબ્બત હોય, જે દુરમનને પોતાના હિત્ય રક્તમાં સ્નાન કરાવી શકે તે માગે છે:

તૂમ હમકો ખૂત હો

મેં તુમકો આઝાદી દૂંગા

આઝાદી માગે છે મને તમારું ખૂત આપો, હું તમને આઝાદી આપીશ.

—ને નેતાશ્રીની વાણીએ એવી જબ્બર અસર ઉપજાવી કે હોલના ખૂણે ખૂણેથી અવાજ બીઠ્યો, ‘અમે અમારાં ખૂત આપવા તૈયાર છીએ. અલારે જ, આ ઘડીએ અમાર્ગ ખૂત સ્યો.’

નેતાશ્રીએ જવામાં કહ્યું, ‘જરા ધીગ પડે ! શાંતિથી મને સાંભળો. આવેશમાં આવીને તમે આપો છો એ મને ન ખપે.

મારે બાળવાખોર હુવાનો લેખએ છે. જે આગળ આવીને આઝાદીની દેવીને રીઝવવા માટેના આ પ્રતિજ્ઞાપત્ર પર આત્મસર્મપણુ દળતા ફોર્મ પર સહી કરે.

‘અમે સહી કરવા તૈયાર છીએ. આખો હોલ ગાથ બેઠ્યો.

‘પણ મૃત્યુપત્ર પર તમે સામાન્ય સહીથી તમારા હસ્તાક્ષર નહિ મૂકી શકો, તમારે તમારા પોતાના રક્તથી હસ્તાક્ષરો કરવા પડશે, જેની હિંમત હોય તે આગળ આવે. હું આપણી માતૃ-ભૂમિની આઝાદી માટે તમારા રક્તથી લખાયેલા હસ્તાક્ષરોનો સાક્ષી છું.’

અને મંચ પર હુવાનોનો ધ્વજો ચલ્યો. કોઈએ છૂરીથી, તો કોઈએ કટારથી, તો કોઈએ ખંજરથી પોતાના હસ્તને ચીરીને એમાંથી વલે જતા ઉપ્પુ ખૂનમાં દલમ બોળીને, મૃત્યુ દુકડીના ખત પર પોતાના હસ્તાક્ષરો મૂક્યા.

‘નેતાજી, આપની આઝાદીની લડતમાં સ્ત્રીઓ કદ રીતે પોતાના ફાળો આપી શકે?’

‘સ્ત્રીઓએ પુરુષોના જેટલો જ ફાળો આપવાનો છે. આ જંગમાં હું સ્ત્રીઓને રણભેરમાં પર મોકલવા માગું છું.’ નેતાજીએ જવાબ આપ્યો.

હિંદમાં ગાંધીયુગના પ્રારંભકાળથી, ઘરની ચાર દિવાલોમાં પૂગદ ગહેલી સ્ત્રીને વિશાળ ક્ષેત્ર પર મૂકવામાં આવી છે. એને માટે ખાસ કામગીરીઓ સુપ્રત થઈ છે, એનામાં નવા પ્રાણ અને વીર શક્તિઓનો સંચાર થયો છે, સ્વાસ્થી હિંદની નારીશક્તિએ, હિંદની આઝાદી માટેના પ્રત્યેક જંગમાં પોતાનો હિસ્સો આપ્યો છે. આ હિસ્સો હઠકાઈ દેશને માટે ઉદાહરણ સમાન બની રહે તેવો છે. ભીષ્મ યાતનાઓ હસતાં હસતાં બરબાદ કરવાની અને જરૂર પડ્યે, ગમે તેવાં બલિદાનો આપવાની શક્તિનો પગથો, હિંદી સ્ત્રીશક્તિએ પૂરો પાડ્યો છે. એટલે નેતાજીએ ન્યારથી આઝાદ હિંદ ફોજની રચના કરી, સ્વાસ્થી જ સ્ત્રીઓને પણ યોગ્ય કામ આપવાની વિચારણા કરી રહ્યા હતા એમણે એ ઝાંગે સ્ત્રીઓને લશ્કરી તાલીમ આપવાની યોજના વિચારી હતી.

પણ ન્યાંસુધી આઝાદ હિંદ ફોજની રચનાનું કાર્ય સંપૂર્ણપણે ન બને, આસુધી તેમણે એ કિશ્તમાં ઇંદ્ર કરવાનું મુનસપન

ધાતુ' ન હતું, હવે એ જિજ્ઞાસિત આવી ગઈ હતી. આઝાદ હિંદ ફોજમાં માત્ર સૈનિકો જ નહિ પણ સામાન્ય પ્રજાજનોની પણ ભરતી થઈ ગઈ હતી, એમને તાલીમ આપવા માટેની જાવણીઓ વ્યવસ્થિત થઈ ગઈ હતી.

૨૨મી ઓક્ટોબર ૧૯૪૩ની એ પ્રભાત હતી. નેતાજીએ જીઓ માટેની પહેલી તાલીમજાવણી ખુદી મૂકવા માટે એ દિવસ પસંદ કર્યો હતો, એ દિવસ હિંદની આઝાદી માટે લડતાં લડતાં રણસૈન્યામાં પોઢી જનાર ઝાંસીની રાણી લક્ષ્મીબાઈનો જન્મદિન હતો.

આખું મેદાન વીરાંગનાઓથી ઉભરાતું હતું, માત્ર મૃદુ-વ્યવસ્થામાં જ જીવન પૂરું કરનારી નારીના હાથમાં આજે બંદૂકો હતી, નારી મટીને એ શક્તિ બની હતી. સૈનિકોના ગણુવેશ પહેર્યો હતો, નેતાજીને સલામી આપવા માટે, એ વ્યવસ્થિત ગોઠવાઈ ગઈ હતી.

નેતાજીએ, આ જીઓની રેજીમેન્ટને 'ઝાંમીની રાણી' રેજીમેન્ટ નામ આપ્યું હતું અને સહલાએ ઝાંમીની રાણી લક્ષ્મીની જેમ, નેતાજીની આ 'ઝાંસીની રાણી' રેજીમેન્ટના કમાન તરીકે ડૉ. લક્ષ્મી સ્વામીનાથનની પસંદગી કરવામાં આવી હતી.

પ્રભાતનાં કુમળાં કિરણો હજી ફૂટતાં હતાં, મધ્યમાં ત્રિરંગી ઝંડો ગૌરવથી ફરફી રહ્યો હતો. દિવસભરના પરિશ્રમ પછી તાલીમજાવણીની વ્યવસ્થા સંપૂર્ણ થઈ હતી. હવે એની ઉદ્ઘાટન-ક્રિયાને સમય થવા આવ્યો છે.

બરાબર પાંચના ટોકાગ થયા અને નેતાજીએ કેપ્ટન લક્ષ્મી સાથે દેખાવ દીધો. તાલીમજાવણીમાં બેઝાયેલી બહેનોએ પોતાના પ્યારા નેતાજીને સલામી આપી.

નેતાજીએ હિંદમાં સેવિકાઓની સલામીઓ તો કેટલીય લીધી હતી. એ સેવિકાઓની સલામી અને આજની સેવિકાઓની

સલામીમા ફેર હતો હિંદમા જે સેવિકાઓ સલામી આપતી હતી, તેઓ ટ્રસ્ટરીઆ સાડીમા સજ્જ થયેલી હતી જ્યારે અહીં સલામી આપનાર સેવિકાઓ ન હતી, સૈનિકો હતી, વીરાગનાઓ હતી. તેમણે મરફના-લરકરી-ગણુવેશ પરિધાન કર્યો હતો એમના શીર પર અદાપૂર્વક ગોઠનાયેલી ટોપીની બહાર, તેમનો કેશકલાપ ડાકિયા કરી રહ્યો હતો તેમના હાથમા બદ્દકો હતી સામાન્ય રીતે એમનો કેશકલાપ જે ચાડી ના ખાય, તો તેમને ‘કામળાગી’ ક્રાઈ કહી શકે નહિ નેતાજીના આગમને રાષ્ટ્રગીત ગવાયું. એ રાષ્ટ્રગીત આપણુ ગણકરવિ ડો રાગોરના ‘જન ગણુ મન અધિનાયક’ મા થોડાક સમયોચિત પરિવર્તન સાથે, ગણકીત તરીકે આજાદ હિંદ સંગમને સ્વીકાયું હતું

શુભ સુખએનકી વધાં વરસે

ભારત ભાગ્ય હે ભગા

પ જળ સિંધ સુજરાત મરાઠા

ક્રાંતીક ઉત્કલ બંગા

અંચલ ભાગર, બિંધ હિમાલા

નિશા જમના ગંગા

તેરે નિત શુભ ગાવેં

સુખસે જીવન પાવેં

સખ તનમે આશા

સુરજ બનકર જગ પર ચમકે ભારત નામ સુમાખા

જય હે, જય હે, જય હે,

જય હે, જય હે, જય હે,

સખકે દીલમે પ્રીત બસે તેરી માઠી બાની

હર સુખકે રહેનેવાસે, હર મજલુજ કે માની

સખ લેઠ ઝોર ફરક મીઠાકે
સખ મોદમે' તેરી આકે
ગુંધે ગ્રે મ કી મા લા

સુરજ ખનકર જગ પર ચમકે ભારત નામ સુભાગા
જય હે, જય હે, જય હે,
જય હે, જય હે, જય હે,

શુભ શવેરે પંખપંજેરે તેરે હી શુન ગાવે
વાસ ભરી ભરપૂર ઉવાઓ જીવનમે' રૂઢેલ
સખ ગિલકર હિંદ પૂકારે
જય આબાદ હિંદ કે નારે
પી યા રા હે રા ઉ મા રા

સુરજ ખનકર જગ પર ચમકે ભારત નામ સુભાગા
જય હે, જય હે, જય હે,
જય હે, જય હે, જય હે,
ભારત નામ સુભાગા.

નેતાજીએ સલામી લીધી અને ગષ્ટધ્વજને ફરકતો કર્યો. કર્નલ લક્ષ્મીએ નેતાજીને આવકાર આપ્યો અને ડાવણીનું ઉદ્ઘાટન કરવા વિનંતી કરી અને હાથમાં બંદૂકધારી આ હિંદી નારીઓ, જણે આરસના પત્થરમાં ફેરી કાઢેલી કોઈ પ્રતિમાઓ હોય એમ સ્થિર અને સ્તબ્ધ બની ગઈ. જણે નિર્હવ માનવો ઊભાં હતાં.

નેતાજીએ, આ પ્રસંગને પોતાના જીવનનો ધન્ય દિવસ માન્યો હતો. તેમણે લાપચુ આપતાં જણાવ્યું હતું કે:—

‘ગાંધીની સણી રેજીમેન્ટની તાલીમ ડાવણીનું ઉદ્ઘાટન એ એક અગત્યનું અને અધઃસૂચક પગલું છે, પૂર્વ એશિયામાંની આપણી પ્રવૃત્તિમાંની પ્રગતિનું આ એક સીમાસૂચક પગલું છે. આ કામની અગત્ય તમે સમજો. તમે એટલું ચેતકસ માનજો

કે આપણી પ્રવૃત્તિ માત્ર રાજકીય આગ્રહોના જંજની સાથે સાથે જ આપણે આપણી પ્રવૃત્તિ ઘડતર તરફ પણ ધ્યાન આપવાની જરૂર છે આપણે હિંદના રાષ્ટ્રીય જીવનમાં નવો પ્રાણ પૂરવા માગીએ છીએ. આપણા નવજીવનનો પાયો અત્યારથી આપણે નાખીએ એ જરૂરી છે. યાદ રાખજો કે આપણે પ્રચાર માટેનો આ એક ઘડાડો કરતા નથી. આપણે વાસ્તવિક રીતે તેા હિંદના પુનર્જીવનનાં સાથી છીએ. આપણા જીવનમાં પણ નવજીવનનો પ્રારંભ થાય એ માટેના પ્રયાસ કરવાના છે.

આપણે ભૂતકાળ ભગ્ય અને ગૌરવભર્યા હતા. જે એ ભૂતકાળ ભગ્ય ન હોત, તેા અંસીની રાણી જેવી વીરાંતના હિંદમાં જન્મી રાખી ન હોત. હિંદની મહાન સ્ત્રીઓનો ઇતિહાસ વેદના જમાનાથી હજીવલ રહ્યો છે હિંદમાં જ્યારે સંસ્કૃત સંસ્કૃતિ પ્રચલિત હતી, ત્યારથી હિંદની સ્ત્રીઓનો ઇતિહાસ હજીવલ રહ્યો છે. એ જ હિંદે ભૂતકાળમાં જ્યારે ક્રોધકીની ધડી હતી ત્યારે ‘અંસીની રાણી’ પદા કરી અને મને વિશ્વાસ છે કે

કારાવાસમાં જવું એ મદદાન કાર્ય હતું, ત્યારે આપણા દિંદી શાઈ-
જહેનો કારાવાસનાં કષ્ટો જરૂર સહન કરવાને તૈયાર થઈ ગયા હતાં. હજી
પણુ મને શાઈ જી કે ૧૯૨૦ ના ડીસેમ્બર માસમાં કલકત્તાની
જને નેલો કેવી રીતે ભરાઈ ગઈ હતી અને તેના પરિણામે
બ્રિટિશરોને બીજી બે નેલો બાંધવી પડી, પણુ એ જન્ને નેલોય
ચોડાક દિવસોમાં ભરાઈ ગઈ.

ત્યારે બ્રિટિશરોને ખાન યયું કે દિંદીઓ નેલજવનથી
હતાશ થતા નથી, ત્યારે તેમણે પોતાનો શાઈ બાંધ્યો. આગેવા-
નોને નેલમાં પૂરીને બીજાઓ પર લાઠી અને જંદૂકોનો વપયોગ
કરવા માંડ્યો. એ દિવસોના સત્યાગ્રહની લડનમાં નેડાડું એટલે
લાઠીમારનો અને ગોળીમારનો સામનો કરવો, પણુ દિંદીઓ-માત્ર
પ્રુકેયો જ નહિ પણુ સ્ત્રીઓ-લાઠીમાર અને ગોળીમારનો સામનો
કરવાને તૈયાર થયા હતા.

સરકારી હુકમ સામેના વિરોધ માટે કલકત્તામાં અને ને
સરખસ કંદયુ હજી, એ વખતનો પ્રસંગ હજી મારા રમણભાઈ
જી, હું તે જૂની સફ તેમ નથી. પોલિસે લાઠીમારથી તેને
હિલ્લિલિલ કરવાનો પ્રયાસ કર્યો હતો. કેટલીક જહેનોએ અમારી
આસપાસ કોઈન ક્યું હજી લાઠીમારની જરાપણુ પરવા કર્યા
વિના દિંદીમાં સ્ત્રીઓની દિંમત અને જુરસો કેવી રીતે વધતાં
રહ્યા જી તેનો હું એક સાક્ષી છું.

વય ૧૭ વર્ષની હતો. હિંદમાં સામાન્ય માનવી પાસુ મેશરેટ સમક્ષ જૂકે છે ત્યારે આ બે બહાદુર બાળાઓ હિંમતપૂર્વક મેશરેટને ઘેર જઈ પહોંચી અને તેને કાર કપ્યાં. તમને સહેજે ખયાલ આવશે કે આ બે બાળાઓની હિંમત કેવી અદ્ભૂત હતી ! આવી હિંમત હાંધે ઉપરથી ટપકી પડતી નથી. હિંદની ધરતી પરથી એ હિંમત આવે છે હિંદના બળ્ય ભૂતકાળના વારસામાં એ હિંમત મળે છે.

૧૬૨૮થી હિંદમાં હું સ્ત્રીઓના સંગઠનમાં રસ ધરાવતો આવ્યો છું અને મને લાગ્યું છે કે ને આપણી બહેનોને તક આપવામાં આવે તો મમે તેવી મુશ્કેલીઓનો મુકાબલો કરી શકે છે, બંગાલમાં એક રાષ્ટ્રીય મહિલા સંઘ સ્થપાયો હતો. એણે ખૂબ સુંદર કાર્ય કર્યું હતું. ૫૦૦ સ્ત્રીઓનું એક સેવિકાદળ તૈયાર કરવામાં આવ્યું હતું. આ સેવિકાદળની કુચકદમ અને તાલીમ અમને પ્રેરણા અને ઉત્સાહ આપતાં હતાં અને ન્યારથી અમે હિંદની આઝાદીની લડતને દોરવણી આપવાનું શરૂ કર્યું.

વય ૧૭ વર્ષની હતો. હિંદમાં સામાન્ય માનવી પણ મેજસ્ટ્રેટ સમક્ષ જુકે છે ત્યારે આ જે બદાહૂર બાબાઓ હિંમતપૂર્વક મેજસ્ટ્રેટને ઘેર જઈ પહોંચી અને તેને કાર ક્ષેપી. તમને સહેજે ખ્યાલ આવશે કે આ જે બાબાઓની હિંમત કેવી અદ્ભૂત હતી ! આવી હિંમત કાંઈ ઉપરથી ટપકી પડતી નથી. હિંદની ધરતી પરથી જે હિંમત આવે છે હિંદના ભવ્ય જૂતકાળના વારસામાં એ હિંમત મળે છે.

પણ ઉ એથી ગને સતોપ થયો છે. આજે 'ઝંસીની રાણી'ની વાર્ષિક તિથિએ તે ખુદી મુકાય છે.

આ પ્રસંગે 'ઝંસીની રાણી'ના સંબંધમાં હું યોગ્ય સ્મરો કરીશ, જ્યારે ઝંસીની રાણીએ આઝાદીનો જંગ યશ કર્યો. ત્યારે તેની વય માત્ર ૨૦ વર્ષની જ હતી, ઘોડેચારી હતી ખુદી તક્તારે જંગમાં પૂમતી વીસ વર્ષની સુવર્તિ વિષે તમે કહ્યાનાં તેા કરો. આ બહાદુર રમણીનો સામનો કરનાર અંગ્રેજ કમાન્ડરે જણાવ્યું હતું કે 'સરમીબાઈ એક બહાદુર અને ચૂનંદા બળવા-ખોર હતી.' આ ભત્રીએ એક ર તો એને એટલા માટે કરેલા પડયો હતો કે રાણીના ધા એના વદન પરથી મુખ રતી રાખતા ન હતા, એની બહાદુરી કમાન્ડરના અહેસા પરથી બાકી હતી.

સરમીબાઈ પહેલાં તો ઝંસીના કિલ્લામાંથી લડી, પણ જ્યારે કિલ્લાનું પતન થયું ત્યારે તે પોતાના ચૂનંદા સાથીઓ સાથે નાસી રહી. પણ જ્યારે તેને બીજા સ્થળેથી પણ પીછે-હઠ કરવાની ફરજ પડી, ત્યારે તેણે તાતિયા ટોપી સાથે સહકાર સાધ્યો અને આક્રમણ કરીને બાલિયરનો કિલ્લો ફરીથી હાથ કર્યો અને એ કિલ્લાનો જંગલ મુખ્ય મથક તરીકે ઉપયોગ કર્યો અને આઝાદીના એ ઉદ્ધા મદાન જંગમાં દરલો દરલો ન એ ખપી ગયું.

મધ્યસ્થ ઊવણી રહેશે અને મને આશા છે કે આ મધ્યસ્થ ઊવણીમાં એક દબર ઝાંસીની રાણીઓ પેદા થશે.

સિંગાપુરમાં ઝાંમીની ગણી રેજીમેન્ટની તાલીમજાવણી શરૂ થયા પછી તરત જ, આ પ્રવૃત્તિને ભારે વેગ મળ્યો. અસાર સુધી દિંદી સ્ત્રીઓ, માત્ર બીજી રીતે આઝાદ દિંદની કામચલાઉ સરકારને સાથ આપતી હતી, પણ હવે તેમને માટે પોતાના પતિ, પિતા કે ભાઈ સાથે ખમેખલા મિલાવીને, ભારતમાતાને આઝાદ કરવા માટે, સશસ્ત્ર જંગ ખેલવાનો સુખવચ્ચર પ્રાપ્ત થયો હતો. સ્ત્રીઓમાં ભારે ઉત્સાહ વ્યાપી રતો હતો.

કર્નલ ડો. લક્ષ્મીએ સ્ત્રીઓમાં ચેતન લાવવા પ્રયાસ કર્યો અને તેના પરિણામે સ્ત્રીઓમાં જે જુસ્સો હતો, સક્રિય હતી અને બલિદાન આપવાની તમન્ના હતી તે જાગૃત થયાં. એનાં પૂર વહેતાં થયાં.

આ ઉત્સાહના પરિણામે જુદી જુદી તાલીમ જાવણીઓ સ્થપાઈ અને તેમાં સારી સંખ્યામાં સ્ત્રીઓ જોડાઈ હતી. તેમને ગ્રેજુઆ આપવા માટે વખતો વખત નાનાં નાના નાટકો ભજવવામાં આવતાં હતાં. સૈન્યમાં ભરતી થયેલા જુવાનો ક્યારેક ‘ચલો દિલ્હી’ની નાટિકા ભજવતા તો ક્યારેક ‘ભારત પુત્ર’ અને ‘જલ્દી-યાનવાલા બામ’નાં દર્શયો ખડાં કરતા હતા. આ પ્રસંગે સ્ત્રીઓમાં વીરતાનાં પૂર ઉમટાવવાને માટે પૂરતા હતા. એમાં જ ન્યારે જલ્દી-યાનવાલા બાગમાં, માનવીઓ, સ્ત્રીઓ, બાળકો, વૃદ્ધો ખીચોખીચ ભરાઈ ગયાં છે, ત્યારે બહારની કળવાની એક સાંકડી કેડી રોકીને લશ્કરે જાણું છે અને જનરલ ડાયર નિદેશિનાં લોહી માટે તરસ્યો બનીને ગોળીખારનો હુકમ આપે છે એ દર્શય ન્યારે રજૂ થતું ત્યારે ગ્રેજુકોનો શોષ અને તિરસ્કાર વ્યક્ત થતા હતા.

ઝાંમીની રાણી રેજીમેન્ટની તાલીમજાવણીમાં તાલીમ પામેલી સ્ત્રીઓને તાત્કાલિક રજીમેન્ટના પર-મોકલી સ્થાય તેમ નહતું,

એટલે તેમને આઝાદ ફાજના બિમાર સૈનિકોની માવજત માટે હોસ્પિટલોમાં નર્સનું કામ સુપ્રત થયું. આ કામ કરવાને તેઓ તૈયાર હતી; ગાંધીની આજ્ઞાથી માટેના કોઈ પણ કાર્ય પાછળ પરિશ્રમ ઉઠાવવામાં તેમને આનંદ હતો.

પણ નેતાજીએ તો તેમને તાલીમ પૂરી થયા પછી રણ-ભેરના પર મોકલવાનું વચન આપ્યું હતું. ત્યારે એ વચન શું સત્ય ન હતું? નેતાજીએ જે શબ્દો ઉચ્ચાર્યા હતા એ માત્ર ક્ષણિક આવેશનું પરિણામ હતું?

‘ના, એમ ન બને, નેતાજી આપણને એમ બૂલી બધ નહિ, આપણે નેતાજીને યાદ આપવું જોઈએ.’

‘આપણે આપણાં કષ્ટાન બહેન લક્ષ્મીને કહીએ તો ?’

‘એય બગબર ! લક્ષ્મીબહેન હાગ જ આપણે નેતાજીને આપણો સંદેશો પહોંચાડવો જોઈએ.’

કર્નલ લક્ષ્મી સમક્ષ વિનંતિ કરવામાં આવી:

‘નેતાજીએ આપણને નર્મનું કામ સુપ્રત કર્યું છે, પણ આપણને ભેરના પર ક્યારે મોકલશે? તાલીમખાવણીમાં જે બંદૂકોની તાલીમ પામ્યાં તેનો અર્થ શો? અમને તાત્કાલિક ભેરના પર મોકલવામાં આવે એવી અમારી માગણી છે, એ માગણી તમે નેતાજી સમક્ષ રજૂ કરો.’

કર્નલ લક્ષ્મીએ કહ્યું, ‘એમ નહિ, આપણે બધાં નેતાજીને એક અરજી આપીએ એના પર આપણે આપણા રક્તથી હસ્તાક્ષરો કરીએ. આપણી કસોટી પણ થઈ જશે અને નેતાજીને આપણી તાકાતની પ્રતીતિ થશે.’

ખીજે દિવસે નેતાજી પર રવાના કરવા માટેની એક અરજી તૈયાર થઈ. આ અરજીમાં જણાવવામાં આવ્યું હતું કે:

નેતાજી,

અમારી તાલીમ સંતોષકારક રીતે સંપૂર્ણ થઈ છે, પણ અમને રજૂમેદાન પર મોકલવાનો ઇન્કાર કરવામાં આવે છે. અમને નર્સનું કામ સુપ્રત થયું છે. આમ શા માટે ? અમારી તો સમજમાં આવતું નથી. અમારી પ્રત્યે આવી નીતનું વર્તન કેમ ચલાવવામાં આવે છે ? આપે તો અમને વીરાંગના ઝાંસીની રાણીનું નામ આપ્યું છે. આપે અમારી તાલીમઠાવણીની હદ્ધાટનક્રિયા વખતે અમને એવી ખાત્રી આપી હતી કે અમને પણ ઝાંસીની રાણી માફક જ રજૂમેદાન પર, યુદ્ધ માટે મોકલવામાં આવશે. અમારા હાથમાં સજ્જો જોઈને દુરમનો કંપી ભરશે અને બ્રિટિશ લશ્કરમાંના હિંદી સૈનિકો પાછા ફરશે.

કૃપા કરીને, અમને તાત્કાલિક યુદ્ધમોરચા પર મોકલી આપવાનો હુકમ આપો, તમે જ અમને શીખવ્યું છે કે સ્ત્રી અને પુરુષો તમારે મન સમાન છે, તમે જ અમને પુરુષોની માફક તાલીમ આપી છે. રજૂમેદાનમાં જઈને પુરુષની માફક લડવાનો હપ્દેશ પણ તમે જ અમને આપ્યો છે ને ? તો પણ પુરુષો કરતાં અમને ભૂંડાં કેમ ગણવામાં આવે છે ?

અમારી માતૃભૂમિની મુક્તિ માટે, અમારાં પ્રાણનાં જવિદાન આપવે અમે તૈયાર છીએ, એનો જો આપને પુરાવો જોઈતો હોય તો, એ પુરાવો આપવા માટે આ અરજ પર અમે અમારા લોહીથી હસ્તાક્ષરો કરીએ છીએ. અમારી કસોટી તો કરી જુઓ !

અમે આપના તાત્કાલિક પ્રત્યુત્તરની આશા રાખીએ છીએ, અમારા નેતાજીમા અમને વિશ્વાસ છે: ‘અમને તે નહિ જ ભૂલે.’

તેની સાથે જ આ દુકડીઓને સ્પષ્ટ રીતે જણાવવામાં આવ્યું કે મોરચા પરની સ્થિતિ અત્યારે ઘણી જ કડોડી છે.

પણ અદમ્ય ઉત્સાહ વચ્ચે રણુમોરચે જવાને અધિર બનેલી ઓરકિતને કડોડી પરિસ્થિતિની કોઈ પરવા ન હતી. એને તો પુરુષ સમોવડિયા થવું હતું એને યુદ્ધ મોરચા પર જઈને પોતાનાં શીર્ષ ને ખમીરનો જથજથકાર કરવો હતો, એને એવી મુશ્કેલીઓની પરવા ન હતી.

—ને રણુમોરચા પર એ દુકડીઓએ પોતાના અપ્રતિમ શૌર્યનો પૂર્ણ આધો છે. સામાન્ય રીતે આઝાદ હિંદ ફોજને શસ્ત્રતાકાત ઘણી ઓછી હતી. આઝાદ ફોજને માટે પૂર્ણ વિમાનો ન હતા. વાહનવ્યવહારની કોઈ જોગવાઈ ન હતી. સૈનિકોની ઝડપથી રેરફેર કરવાનું મુશ્કેલ પણ મુશ્કેલ હતું. ઈર્ષ્યને એક એક મોટર મળી હતી. એ મોટરોનો ક્યારેક હથિયારો લાવવામાં ઉપયોગ થતો હતો. ત્યારે સામે પક્ષે મિત્રફોજને પાસે વાહનો હતાં, વિમાનો હતાં અને યંત્રો હતાં. પૂરવશની પણ જોગવાઈ હતી.

નામ રાજ્યગજ અને માનવળગમાં અનેક રીતે ચડિયાતી એવી મિત્ર સેનાનો, આ વીરંગનાઓએ સામનો કર્યો હતો. સોળ સોળ કલાક મુઠ્ઠી જરાખર ટક્કર ઝીલી હતી અને મિત્ર સૈનિકો પણ આ વીરંગનાઓની વીરતાથી આશ્ચર્યમુગ્ધ બની ગયા હતા.

સાથે જ, એ વીરંગનાઓ, રાણી લક્ષ્મીબાઈના નામને ઉજાળનારી હતી, ઓરકિત હતી.

કર્નલ લક્ષ્મી ! નેતાશ્રી સાથે જ, વિશ્વનુ ધ્યાન જેમનારી
 આ વીરાંગનાનું નામ દેના હૈયામાં આનંદ અને ઉત્સાહ નહિ
 પ્રેરતું હોય ? દોઢસો વર્ષથી હિંદીઓના હાથમાંથી હથિયારો
 ખૂંટવી લેનાયા છે એના કાંડામાવડાની તાકાત વ્યક્ત કરવાને
 હિંદીઓના હાથમાં કાંઈ હથિયાર રહ્યું નથી, પરિણામે હિંદીઓની
 મદદાંગી, આહુત અને બહાદૂરીનો જગતને પરિચય આપવાની
 કોઈ સ્વતંત્ર તક પ્રાપ્ત જ થઈ નથી હિંદીઓને લશ્કરી તાલીમ
 મળતી નથી જે કાંઈ તાલીમ આજે પ્રાપ્ત થાય છે એ તાલીમ
 કોઈ આઝાદ દેશના સૈનિકને એના દેશના રક્ષણ કાળે આપવામાં
 એટલી પૂરતી પણ નથી; એ સ્થિતિમાં વિશ્વના કોઈ પણ નારી-
 દળની યરોમરી જ નહિ, પણ બહાદૂરીમાં તો એનાથી ય આગળ
 વધી જાય, એવા નારીદળની વ્યવસ્થા કરી, તેને સુસંગઠિત
 અને શૌર્યથી હલકારું કરનાર કર્નલ લક્ષ્મી હિંદીઓને માટે
 સરમગલીય રહી જશે, હિંદના ઇતિહાસમાં નેતાશ્રી જેમ અગત્યનું
 ધ્યાન મેકે છે તેવી જ રીતે કર્નલ લક્ષ્મી પણ અગત્યનું સ્થાન
 રોકે છે, નેતાશ્રી પ્રેરણાને જીવંત કરીને, એ પ્રેરણા નારી
 સમુદાયમાં વહાવનાર કર્નલ લક્ષ્મીનું જીવન પણ એવું જ

નયનોમાં તેજનો ચમકાર છે. એની દાડમની કળી સમી સ્વચ્છ અને સફેદ દંતાવલિ વચ્ચે, ત્યારે એ હાસ્યનાં મોતી વેરે છે. ત્યારે જાણે જાદુગર એનાં જાદુ પાથરે અને સહુ મુગ્ધ બને, તેમ એને જોનાર એના તરફ સહજમાં આકર્ષાઈ જાય છે.

લક્ષ્મીની જીવનકારકીર્દિ રંગદર્શી છે. એના સહવાસમાં આવનાર સહુ કોઈ એની સુવાચ લઈ જાય છે. એનો શોખ અજબ છે.

એક નવયૌવના, પોતાની ચોકલેટ રંગની કાર, શહેરના રાજમાર્ગ પરથી શ્વાળબેર ચલાવી જાય છે, એની મોટરની ઝડપ વેગીલી છે. એને ક્યારેક પોલિસ અટકાવે છે, પણ બેપરવાઈથી એ આગળ ચાલી જાય છે. પોલિસ એનાથી પરેશાન બને છે ત્યારે એની મોટર ચોભે છે, ત્યારે પોલિસ નમ્રતાથી પૂછે છે, 'બાનુ, આ માર્ગ પર કેટલી સ્પીડથી મોટર ચલાવવી એ શું આપને ખબર નથી ?

'સ્પીડને તે બંધન હોતાં હશે ?' લક્ષ્મી તદ્દન બેપરવાઈથી જવાબ આપે છે.

'પણ અમારી મુસ્કેલીનો તો વિચાર કરો !' પોલિસને એ મંજવતી રહે છે અને સડસડાટ મોટર ચાલી જાય છે. પોલિસ એની પાછળ જોતો જ રહે છે, 'કેવી બેદરકાર ?'

એના પિતા મદ્રાસના જોશીતા બેરિસ્ટર હતા, પિતાની ધીકતી કમાણી અને પ્રતિષ્ઠા લક્ષ્મીને માટે વૈભવ સર્જનાર હતાં. પણ પિતા લક્ષ્મીની હિતચિન્તન અને યશસ્વી કારકીર્દિ નિહાળીને સંતોષ પામે એ વહેવાં તો પરલોકવાસી થયા. માતાનું નામ અમ્મુ સ્વામીનાથન.

શ્રી. અમ્મુ સ્વામીનાથને પોતાના લગ્નજીવન પછી જાહેર-જીવનમાં જુકાવેલું. તેમણે મહાસભાના સેવક તરીકે, દિંદની

આઝાદીની લડતમાં સક્રિય ફાળો આપ્યો હતો. પિતાની દોલત અને પ્રતિષ્ઠા, માતાની સાહચર્યતા, ધીરજ અને બલિદાન લક્ષ્મીને વારસામાં મળ્યા હતાં.

માતાએ લક્ષ્મી અને મૃણાલિનીના જીવન ઘડતર પાછળ ખૂબ જ ફાળજી રાખી હતી. બન્ને બહેનોને શાળામાં મળતાં શિક્ષણ ઉપરાંત વૃત્ત, સંગીત અને કળાનું પણ શિક્ષણ આપવામાં આવ્યું હતું. બન્ને બહેનો વૃત્તમાં નિપૂણતા મેળવી ચૂકી છે. નાની બહેન મૃણાલિનીએ અમદાવાદના જાણીતા ઉદ્યોગપતિ શેઠ અંબાલાલ સારાલાઈના પુત્ર સાથે સ્નેહલક્ષ્મ કર્યા છે.

સ્વામીનાથન કુટુંબ સંસ્કારી છે. આ કુટુંબને કલા, સાહિત્ય, સંગીત, વૃત્ત, ચિત્રકલા અને બીજી લલિતાકલાઓ સાથે સદાકાળ મોહિત રહી છે, લક્ષ્મી અને મૃણાલિનીના જીવનમાં એનો વારસો ગતયો છે.

લક્ષ્મીને પ્રવાસનો ખૂબ શોખ છે. કોઈ વાર એને મોટર ચલાવવાનો શોખ હોય છે ત્યારે કલાકો સુધી એ મોટર ચલાવે જાય છે. કોઈ પણ જાતના નિશ્ચિત ખર્ચ વિના એ મોટરનું સ્ટીઅરિંગ હાથમાં પટડીને પોતાની મોટરને દૂર દૂર સુધી લઈ જાય છે અને ખર્ચ વિના જ મોટર ફેરવતી રહે છે, ટેનિસ એ તો સ્વામીનાથન કુટુંબનો શોખનો વિષય રવિવારે આખું કુટુંબ ટેનિસ ખેલવા જતું હતું, ટેનિસની રમતમાં પણ લક્ષ્મી એટલી જ નિપૂણ છે. શ્રીમતિ માલતી પટવર્ધન, ટેનિસની રમતમાં તેની સાથીદાર હતી.

એનું જીવન અનેક રંગે રંગાયેલું છે, આજે તમે એને સતત મોટર ચલાવતી જુઓ, તો બીજે દિવસે કાર્ડ વડના વૃક્ષ હેઠળ થના તત્ત્વજ્ઞાનના વ્યાખ્યાનમાં એ હાજર હોય. એ પોતે યીઓમોશીસ્ટ નથી હતાં એને યીઓમોશીમાં ખૂબ રસ છે. એનો

જ્ઞાનભંડાર પણ અપૂર્વ છે; જ્યાંથી પણ નવું જાણવાનું કે જોવાનું મળે ત્યાં એ પહોંચી જતી અને પોતાના જ્ઞાનભંડારમાં નિત નવા અનુભવો ઉમેરે જતી હતી.

જોનામાં સાદસ પણ એવું જ અપૂર્વ છે, સાદરૂની સાથે ધૈર્ય પણ એટલું જ સાટું છે, પરિણામે ગમે તે સંજોગોમાંથી એ પોતાનો માર્ગ ઠરી શકે છે અને વિજય મેળવી શકે છે.

લક્ષ્મી પોતાની માતા અમ્મુ સ્વામીનાથન સાથે ટ્રેનમાં પ્રવાસ કરી રહી છે, એની માતા, એ જ ટ્રેનના પહેલા વર્ગમાં બેઠેલા એક યુવાન તરફ આંગળી ચિંધીને તેને બતાવે છે. ‘તને થીઓસોફીમાં રસ છે ને ? તે’જે. કૃષ્ણમૂર્તિનું નામ તો સાંભળ્યું છે ને ? પેલા બેઠા તે થી. જે. કૃષ્ણમૂર્તિ ?’

શ્રી. કૃષ્ણમૂર્તિ સ્તાબ્ધ થયાં, ચોડીરવાર મૌન રહીને જવાબ આપ્યો, 'તમારું કથન સંપૂર્ણ સત્ય છે, મારી જગ્યાએ તમે આવી શકો છો, તમારી જગ્યાએ હું જઈ બેસું !'

આવી ચળરાક બાળા મુક્ત વાતાવરણમાં શ્રવણી હતી; એના શ્રવણનું ધડતર એવા જ મુક્ત વાતાવરણમાં થઈ રહ્યું હતું.

શ્રવણ પ્રત્યેની બેપરવાઈ, એના સાહસિક સ્વભાવનું પરિણામ હોય એમ જણાય છે. ક્યારેય એણે શ્રવણ પ્રત્યે કાળજી રાખી જ નથી, એટલે એ સંકટો અને આફતોને સહજભાવે ગણી લે છે. એક વખત પૂર ઝડપે જતી એની મોટરને અકસ્માત નડ્યો અને મોટર ઊધી પડી ગઈ. સામાન્ય માનવી પણ આવા ભયંકર અકસ્માતને સમયે પોતાના મન પરનો કાળુ ગુમાવી બેસે, પણ લક્ષ્મી તો એટલી જ મજબૂતતાથી અકસ્માતમાંથી બહાર આવી અને જાણે કંઈ જ બન્યું ન હોય એવી બેપરવાઈથી ચાલતી થઈ અને એ રોજનાં જેટલી જ સ્વસ્થતાથી ટેનિસની રમતમાં તક્ષીન બની ગઈ.

ઈન્ટરમાં પાસ થયા પછી આ રૂપગવિંતા અને બહાદૂર બાળાને પોતાની શ્રવણસંગિની બનાવવા માટે અનેક અનેક યુવાનો તલ્લમના હતા. કેટલાયે સનંદી નોંધેરા તેને પ્રાપ્ત કરવાને આગ્રહ હતા. વક્ત્રીની માતા, સંતાનોના લક્ષ્મી સંબંધમાં જૂનવાણી ખ્યાલ ધરાવતાં નથી. પુત્રીઓને પોતાને જ પોતાનો ભાવિ પતિ પ્રાપ્ત કરી લેવાની અને એની પરીક્ષા કરવાની છૂટ હોય છે, મૃત્યુાલિનીએ તો પોતાની પસંદગી કરી હતી. લક્ષ્મીને પણ પસંદગી કરવાની હતી. એટલે એને પામવા માટે, લિન્ન લિન્ન 'યુવાનો એની પાછળ દૂમતા હતા, પણ લક્ષ્મીની નજર કોઈના પર ચોટી ન હતી, એની કોલેજના એક પ્રોફેસર પણ લક્ષ્મીને પામીને શ્રવણને ધન્ય બનાવવા માટે ઉત્સુક હતા.

પરંતુ લક્ષ્મીએ લગ્નમંદિરમાં જઈને જવાને બદલે વધુ શિક્ષણ લેવાનો નિર્ણય કર્યો અને મેટ્રિકલ કોલેજમાં લખણ થઈ, પરંતુ લક્ષ્મીના હૃદયનીજ્ઞાના તાર પર એક સુવાન વિમાનીનો અંગુલીઓએ સ્પર્શ કર્યો અને હૃદયનીજ્ઞાના તાર ઝલકી ઊઠ્યા, એનો પ્રેમ ભગ્ન થયો. એ એકોએક સુવાન હતો. એણે લક્ષ્મીને પામવાની સ્પર્ધામાં વિજય મેળવ્યો.

લક્ષ્મી અને એ સુવાનનો પરિચય વધતો ગયો. લક્ષ્મીને પ્રવાસનો રોજી હતો. અત્યાર મુધી એણે ટ્રેન દ્વારા, મોટર દ્વારા પ્રવાસો ખેડ્યા હતા, પણ આ સુવાને એને વિમાન દ્વારા પ્રવાસો ખેડાવ્યા, લક્ષ્મીએ તેની સાથે વિમાનમાં ખૂબ સફર કરી. પરિચયમાંથી પ્રેમનાં તાંતણાં ગૂંથાતાં ગયા અને લક્ષ્મીએ એને પોતાના પતિ તરીકે સ્વીકાર્યો, સિવિલ કાયદા મુજબ લગ્ન થી લગ્ન. એમના લગ્નથી ભારે આશ્ચર્ય પેદા થયું. લક્ષ્મીની માતાને મન એ આશ્ચર્યનો વિષય ન હતો, પણ લક્ષ્મી કેવો હાથ જાણશે એ અંગે જે અટકાવો થતી હતી એ સાર ખોટી પડી હતી.

કારકીર્દિની શરૂઆત કરી, થોડાક જ અઠવાડિયામાં તે મરાઠ્ઠર
બની ગઇ.

તેને હિંદમાં પાછી ફરવા માટે, માતા મતલ આગ્રહ કરતી
હતી. દૂર પૂર્વમાં જન્મને વમેલી લક્ષ્મીની માતાને સતલ ચિંતા
રહ્યા કરતી હતી. પણ લક્ષ્મીનો સાહસિક સ્વભાવ, માતાના
પ્રેમને પણ નબ્બે નહિ. સિંગાપુરમાં હજી માંડમાંડ તે સ્થિર થઇ
ત્યાં તો પૂર્વ એશિયામાં યુદ્ધનો દાવાનળ પ્રગટયો. જાપાને જંગમાં
જૂકાવ્યું અને સિંગાપુર પર જાપાનનો કબજો થયો, હજારો હિંદીઓ
આફતમાં સપડાઇ ગયા. હિંદીઓમાં ગભરાટ અને નાસભાગ શરૂ
થઇ હતી. ત્યારે લક્ષ્મી તો આવી આફતોથી ઘડાપેલી હતી,
તેણે નાસભાગ કરવાને બદલે, ગભરાટ અને ચિંતા કરવાને બદલે
હિંમતથી પરિસ્થિતો સામનો કરવાનો નિશ્ચય કર્યો
અને તેણે પરિસ્થિતિ મુજબ આ પગલાં ભર્યા.
જ્યાં સુધી જાપાને વાયુપ્રવચન દ્વારા જગતને એવી જાણ કરી
નહતી કે સિંગાપુરમાં આઝાદ હિંદ સરકારની સ્થાપના થઇ છે
અને ડૉ. લક્ષ્મી તેનાં એક પ્રખ્ય છે ત્યાં સુધી જગત ડૉ. લક્ષ્મી
વિશે અજાણ હતું, પણ નેતાશ્રીના આગમન સાથે ડૉ. લક્ષ્મી
તેમની આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારમાં પ્રધાન તરીકે
જોડાયાં અને ઝાંખીની ગણી રેશમેન્ટનાં કેપ્ટન તરીકે તેમની
નીમણૂક થયા પછી, તેમનાં શૌર્યસાહસોનો આપણને પરિચય
થયો. નેતાશ્રી પ્રેરણા અને કર્નલ લક્ષ્મીની વ્યવસ્થાશક્તિ,
અપાર જહેમત અને ઉત્કૃષ્ટ તમનાએ, પૂર્વ એશિયામાંની હિંદી
સ્ત્રીઓના જીવનમાં ચેતનાનો સંચાર થયો. તેમનામાં નવો
પ્રાણ આવ્યો.

જગતના ઇતિહાસમાં અનેક એવો જંગ ઝાંખીની રાણીની
રેશમેન્ટે મોહમીન આગળ ખેલ્યો હતો, મિત્ર સૈનિકો સામે
એકલી રાયફલ અને ગ્રેનાડોથી, સોળ કલાક સુધી, ધાયલ યતાં

પરંતુ લક્ષ્મીએ લમણધનમાં જટકાઈ જવાને બદલે વધુ શિક્ષણ લેવાનો નિર્ણય કર્યો અને મેડિકલ કોલેજમાં દાખલ થઈ, પરંતુ લક્ષ્મીના હૃદયવીણાના તાર પર એક યુવાન વિમાનીની અંગૂલીઓએ સ્પર્શ કર્યો અને હૃદયવીણાના તાર ઝબૂઝાણી ગઈયા, એનો પ્રેમ વ્યગ્રત થયો. એ જેંગ્લોરનો યુવાન હતો. એણે લક્ષ્મીને પામવાની સ્પર્ધામાં વિજય મેળવ્યો.

લક્ષ્મી અને એ યુવાનનો પરિચય વધતો ગયો. લક્ષ્મીને પ્રવાસનો શોખ હતો. અત્યાર સુધી એણે ટ્રેન દ્વારા, મોટર દ્વારા પ્રવાસો ખેડ્યા હતા, પણ આ યુવાને એને વિમાન દ્વારા પ્રવાસો ખેડાવ્યા, લક્ષ્મીએ તેની સાથે વિમાનમાં ખૂબ સફર કરી. પરિચયમાંથી પ્રેમનાં તાંતણાં ગૂંથાતાં ગયાં અને લક્ષ્મીએ એને પોતાના પતિ તરીકે સ્વીકાર્યો, સિવિલ કાયદા મુજબ લમથી નેડામાં. એમના લમથી ભારે આશ્રય પેદા કર્યું. લક્ષ્મીની માતાને મન એ આશ્રયનો વિષય ન હતો, પણ લક્ષ્મી કોનો હાય કાલશે એ અંગે જે અટકેલા થી હતી એ સાવ જોડી પડી હતી.

છવનની ભવ્ય હૃદયનાની પાંખે ઉડવન કરતાં આ યુગલને લમછવનનો મનોરમ આનંદ વધુ સમય મળી શક્યો નહિ અને તરત જ લક્ષ્મીએ, પોતાના પ્રિતીપાત્ર વિમાની યુવાન નવજીવનંદીરાય સાથે છૂટાછેડા લીધા, એમની વચ્ચેનો પ્રભુચરસ, નેટલી ઝડપથી વહેતો થયો હતો, એટલી જ ઝડપથી અદરય પણ થયો અને તેણે મદ્રાસ મેડિકલ કોલેજના જૂના વર્ગશિક્ષક મિ. અમ્મદામ માગતા સિવિયન ફિઝિયન સાથે લમ કર્યું.

૧૯૩૭માં તે મેડિસિન અને સર્જરીની ગ્રેજ્યુએટ થઈ અને તખીબી તરીકેની પ્રેક્ટિસ શરૂ કરી. એની પ્રેક્ટિસ ધીમે ધીમે સંગીન બનતી જતી હતી, પણ ૧૯૪૦ માં તે સિંગાપુર પ્રવાસે પોતાના પતિ સાથે ઉપડી અને સિંગાપુરને જ પોતા નિવાસ-સ્થાન તરીકે પસંદ કર્યું, સિંગાપુરમાં પણ તેણે પોતાની યશસ્વી

કારકીર્દિની સરખાત કરી, થોડાંક જ અઠવાડિયામાં તે મરાઠર ખની ગઇ.

તેને હિંદમાં પાછી ફરવા માટે, માતા સતત આગ્રહ કરતી હતી. દૂર પૂર્વમાં જઈને વસેલી લક્ષ્મીની માતાને સતત ચિંતા રહ્યા કરતી હતી. પણ લક્ષ્મીનો સાહસિક સ્વભાવ, માતાના પ્રેમને પણ નમ્યો નહિ. સિંગાપુરમાં હજી માંડમાંડ તે સ્થિર થઇ ત્યાં તો પૂર્વ એશિયામાં યુદ્ધનો દવાનળ પ્રગટ્યો. જાપાને જંગમાં ખૂટાવ્યું અને સિંગાપુર પર જાપાનનો કબજો થયો, હાનરો હિંદીઓ આફતમાં સપડાઇ ગયા. હિંદીઓમાં ગલરાટ અને નાસભાગ થઇ થઇ હતી. ત્યારે લક્ષ્મી તો આવી આફતોથી ઘડાયેલી હતી, તેણે નાસભાગ કરવાને બદલે, ગલરાટ અને ચિંતા કરવાને બદલે હિંમતથી પરિસ્થિતો સામનો કરવાનો નિર્ણય કર્યો અને તેણે પરિસ્થિતિ મુજબ આ પગલાં ભર્યા. જ્યાં સુધી જાપાને વાયુપ્રવચન દ્વારા જંગતને એવી જાણ કરી નહતી કે સિંગાપુરમાં આઝાદ હિંદ સરકારની સ્થાપના થઇ છે અને ડૉ. લક્ષ્મી તેનાં એક સભ્ય છે ત્યાં સુધી જંગમ ડૉ. લક્ષ્મી વિશે અજાણ હતું, પણ નેતાશ્રીના આગમન સાથે ડૉ. લક્ષ્મી તેમની આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારમાં પ્રધાન તરીકે જોડાયાં અને ઝાંસીની રાણી રેજીમેન્ટનાં કેપ્ટન તરીકે તેમની નીમણૂક થયા પછી, તેમનાં શૌર્યસાહસોનો આપણને પરિચય થયો. નેતાશ્રી પ્રેરણા અને કર્નલ લક્ષ્મીની વ્યવસ્થાસક્તિ, અપાર જહેમત અને ઉત્કૃષ્ટ તમન્નાએ, પૂર્વ એશિયામાંની હિંદી સ્ત્રીઓના જીવનમાં ચેતનાનો સંચાર થયો. તેમનામાં નવો પ્રાણ આવ્યો.

જંગતના ઇતિહાસમાં અજોડ એવો જંગ ઝાંસીની રાણીની રેજીમેન્ટે મોહમીન આગળ ખેલ્યો હતો, મિત્ર સૈનિકો સામે એકલી રાયફલ અને ગોળાઓથી, સોળ કલાક સુધી, ધાયલ થતાં

આ પીરંગનાઓએ, મળખૂત સામનો કર્યો હતો અને તેમને આગળ વધતાં અટકી જવું પડ્યું હતું.

પણ આઝાદી માટેના આ જંગમાં વિધાના દિંદીઓની વિરુદ્ધ હતી. મિત્ર ફોર્સને આગળ ધપતી હતી. પરાજય લેઇને નેતાજીએ બર્મા હોડયું અને જ્યારે જપાને શરૂઆતની સ્વીકારી, ત્યારે ડા. લક્ષ્મી કાશ્વાની હોસ્પિટલમાં ધાયલ રહેલા આઝાદ હિંદ ફોજના સૈનિકોની સેવાસુધૂષામાં રોકાયેલી હતી. ત્યાંથી રંગુનમાં આવીને તખીખી પ્રેક્ટિસ કરી કરી, એની સાથે રાથે આઝાદ હિંદ ફોજના ધવાગેલા સૈનિકોની સારવાર કરવાનું પણ ચાલુ રાખ્યું હતું.

પરિસ્થિતિ સંપૂર્ણપણે બદલાઈ ગઇ હતી. જે રંગુન એક વખત 'જય હિંદ' ના ગગનભેદી પોકારોથી ગાળી ગયું હતું, જે રંગુનના રાજમાર્ગો પર એક વખત આઝાદ હિંદ ફોજના સૈનિકોની શાનદાર કૃત્યનાં પ્રેરક દરયો નજરે પડતાં હતાં, એ રંગુનમાં આજે મિત્ર લશ્કરી હકુમત સ્થપાઇ હતી. રસ્તાઓ પર તેમની લશ્કરી હોરીઓ પડેલી હતી. ડા. લક્ષ્મી એ પરિસ્થિતિમાં પણ ઠાંઠક કરી છૂટવા આગતાં હતાં. એ દિવસોમાં ગાંધીજીનાં આવી અને આઝાદ હિંદ સરકારે ઉજવેલી ગાંધીજીની લવ્ય અને શાનદાર ઉજવણી યાદ આવી, ત્યારે-તરીને ગાંધીજીની ઉજવણી. એ ઉજવણી અંગે મળેલી જંગી સભામાં ડા. લક્ષ્મીએ હાજરી

આપી અને લાખણુ આપ્યું હતું. આ બનાવથી લાલ બનેલી સત્તાવાળાઓની આંખ ફરીને વધુ લાલ બની.

ત્યાં ત્રીજે બનાવ બન્યો અને ડૉ. લક્ષ્મી પર સત્તાનો પત્થો પડ્યો.

દિલ્હીના લાલ કિલ્લામાં આઝાદ ફોજના ત્રણ અધ્યક્ષો, કેપ્ટન શાહનવાઝ, કેપ્ટન સહગલ અને કેપ્ટન ધીલાં સામેનો મુકદ્દમો શરૂ થયો. એના વિરોધમાં રંગુનમાં મૂક સભા મળી. આ સભામાં આઝાદ દિલ્હી સૈનિકો અને હિંદીઓએ મોટા પ્રમાણમાં હાજરી આપી હતી ડૉ. લક્ષ્મી પણ હાજર હતા.

આ બનાવ પછી ડૉ. લક્ષ્મી પર બર્મા સંગ્રહણ ધાગ અનુમાર નોટિસ બજાવવામાં આવી. આ નોટિસમાં તેમને રંગુન છોડી દાલો આપ્યા જવાનાં ફરમાન હતું.

ડૉ. લક્ષ્મીએ જવાબ આપ્યો, ‘ જો મને રંગુનમાંથી દૂર કરવાની હોય, તો જગતના બીજા કોઈ પણ પ્રદેશ કરતા હું માતૃભૂમિમાં જ જવાનું વધુ પસંદ કરું છું. ’

બીજે દિવસે ડૉ. લક્ષ્મીને બીજી નોટિસ મળી અને ત્રીજા દિવસ સવારે તો ડૉ. લક્ષ્મીના મકાન પાસે એક લશ્કરી લોરી આવીને ખડી થઈ, તેમને લોરીમાં બેસાવી જવામાં આવી અને નજીકના એક વિમાની મથક પર મૂકી દીધી, અહીંથી પણ એને ઉપાડી, વિમાન ત્રણેકો માઈલની સફર કરીને મીસ્તીવા જઈ પહોંચ્યું. લક્ષ્મીને ત્યાંથી મોટરમાં લઈ જવામાં આવી ને સો માઈલ દૂર આવેલા દાલો ખાતે મૂકી દેવામાં આવી.

રંગુનમાંથી પોતાને લઈ જવામાં આવશે, એવી પ્રતીતિ તો ડૉ. લક્ષ્મીને થઈ હતી, એટલે જતાં જતાં આઝાદ હિંદ ફોજમાંના પોતાના મિત્રોને પોતાની હીરામાણેકજડિત વીંટી સ્મરણ-ચિહ્ન તરીકે આપી હતી.

વિદાય થવાની આગલી રાત્રે મિત્રોએ પ્રશ્ન કર્યો હતો કે,
'હવે આપણે પાછાં ક્યારે મળીશું ?'

ત્યારે ડા. લક્ષ્મીના ગળે ડૂબો ભરાઈ આવ્યો હતો, જે મિત્રો સાથે મળીને હિંદને આઝાદ કરવા માટેના તેઓ જંગ ખેડી રહ્યાં હતાં, એ મિત્રોથી થોડાક કલાકો પછી જ તેને બળપૂર્વક વિખૂટી પાડવામાં આવનાર હતી. એની આંખોમાંથી અશ્રુ સરી પડ્યાં. છતાં ધીમા પણ સ્વસ્થ સ્વરે જવાબ દીધો. 'કદાચ મળશું સ્વતંત્ર હિંદમાં કેમકે દિવસ.'

ને હજી ય તેઓ મળ્યાં નથી. ક્યારે મળશે એ કહી શકાય તેમ નથી.

ડા. લક્ષ્મીને ત્યારે લશ્કરી લોરીમાં દૂરદૂરના વિમાની મથકે લઈ જવામાં આવતી હતી, ત્યારે એક લશ્કરી અફસરે, લક્ષ્મીના જુસ્સાની કસોટી કરી, તેણે પ્રશ્ન કર્યો, 'કદાચ હું તમને મોરચા પર મળ્યો હોત તો ?'

સંભળાતી હતી, ત્યારે પણ સ્વસ્થ અને શાંત ચિત્તે આ બહાદુર બેઠા હતા હોરિપટલમાંના દર્દીઓની માવજત કરવાની પોતાની ફરજ બજાવી રહી હતી, દિવસ અને રાતે સારવારમાં ખડી રહેતી હતી. બોંબામારાની એને પરવા ન હતી, મોતની એને પરવા નહતી. સેવામાં અવિરત રોકાયેલી રહેતી, આમ એ ૮૫ દર્દીઓની માવજત કરતી હતી.

એક વખત તો બેઠા પચાર ચતી હતી, ત્યાં અચાનક ધમારત તૂટી પડી અને ઢાટમાળ વચ્ચે એ દટાઈ ગઈ, પણ સહબાએ એમાંથી એ બચી હતી.

હોઠ પર 'જય હિંદ'નો યુદ્ધ નાદ અને હૈયામાં 'દિલ્હી ચલો'ની ચિરાગ જલાવતી, નારીના શૌર્યની આ કથા હિંદીઓ કેમ જુલો શકે ?

આઝાદ હિંદ સરકાર અને આઝાદ હિંદ ફોજ અંપૂર્ણ પછે સ્વતંત્ર હતાં. જાપાનના અકૂશ નીચે અથવા તો જાપાનની સહાયથી આઘતા નહતા, એનો પૂગવો તો એની નાણાકિય સ્થિતિ તપાસીએ ત્યારે જ મળી ગ્હે જાપાનના અંકૂશ નીચે અથવા તો જાપાનની સગ પરસતી હેઠળ આઝાદ હિંદ મગકાર કામ કરતી હોત, તો એણે પોતાના વહિવટ માટે જાપાનની સગદાર પામેથી લોન લીધી હોત, જે સંબંધોમાં નેતાજીએ આઝાદ હિંદ સગદારની સ્થાપના કરી હતી એ સંબંધો જાપાનને માટે અનુકૂળ હતા. જાપાનને પણ સારો એવો પ્રદેશ મળ્યો હતો અને તેનું મહાન મિત્ર જર્મની પણ છતમાં હતું, એટલે હિંદ પર હકુમત સ્થાપવા માટે, આઝાદ હિંદ સરકારને લોન આપીને જાપાન આઝાદ હિંદ ફોજનો સહેલાઈથી ઉપયોગ કરી શકત અને કદાચ આઝાદ હિંદ ફોજને શસ્ત્રો અને સરંજામની જે મુશ્કેલીઓ નડતી હતી, વારંવાર સ્થાન પરના જાપાનિઝ અધિકારીઓ સાથે નેતાજીને અથડામણમાં આવવું પડતું હતું અને ટોકિયો જઈને જાપાનના વડા પ્રધાન જનરલ ટોજે સાથે મસલતો અને મંત્રણાઓ કરવી પડતી હતી તેનો અંત આવ્યો હોત; જાપાન કદાચ એની યોગ આઝાદ હિંદ મગકારને આપવાને તૈયાર પણ થાત, પણ નેતાજી એના કોઈ અંકૂશ સ્વીકારવા અગર તો હિંદના ભાવીને સ્પર્શતા કાંઈ કરારોમાં પડવા તૈયાર નહતા.

જાપાને બોલાવેલી બૃહદ્ એશિયા પરિષદમાં નેતાશ્રીને હિંદના પ્રતિનિધિ તરીકે હાજરી આપવાનું આમંત્રણ મળ્યું હતું, પણ નેતાશ્રીએ તેનો અસ્વીકાર કર્યો હતો, તેમણે જણાવ્યું હતું કે તેઓ આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારના વડા છે, તેમને હિંદના લવિશ્યને સ્પર્શતા કોઈ પણ પ્રશ્નમાં હિંદ વતી કંઈ પણ કરવાનો અધિકાર નથી. એટલે તેઓ હિંદના પ્રતિનિધિ તરીકે નહિ પણ માત્ર પ્રેક્ષક તરીકે હાજરી આપશે.

અને નેતાશ્રીએ માત્ર પ્રેક્ષક તરીકે જ હાજરી આપી હતી. જાપાનની સરકારે નેતાશ્રીની આઝાદ હિંદ સરકારનો સ્વીકાર કર્યો હતો, એટલું જ નહિ પણ પોતાના સમોવડી સરકાર તરીકે તેને સ્થાન આપ્યું હતું, નેતાશ્રીને જાપાનના અમલદારો, સેનાપતિઓ નામદાર નેતાશ્રી(હીઝ એકમેલેન્સી)ને નામે સબોધતા હતા. એમની તસ્વીર આગળથી જ્યારે પણ કોઈ જાપાની મેનાપતિ અથવા તો સૈનિક પસાર થાય, ત્યારે એ ઘોષતો પોતાની ટોપી ઉતારીને નેતાશ્રીની તસ્વીરને નમન કરતો, આદર આપતો.

એટલે આઝાદ હિંદ સરકાર તદ્દન સ્વતંત્ર સરકાર હતી, એને પોતાનું નાણું નહતું, પણ નેતાશ્રી હિંદની સરહદમાં પોતાનું વહું મથક લઈ ગયા પછી આઝાદ હિંદ સરકારનું નાણું ચાલુ કરવાની યોજના વિચારી રહ્યા હતા. ઇશ્વાલ પહોંચી જવાની એમની મુગ્ધ સફળ થઈ હોત, તો આઝાદ હિંદ સરકારનું નાણું અને પોસ્ટલ સ્ટેમ્પસ ચાલુ કરવા માગતા હતા, તેમણે ત્રણ પૈસાવાળી અને એક આનાવાળી ટિકિટો તૈયાર પણ રાખી હતી. એ ટિકિટો પર મોગલ જમાનાના દિલ્હીના કિલ્લાની છાપ અને 'ચલો દિલ્હી' એમ લખેલું હતું.

આઝાદ હિંદ સરકારને પોતાનું ગેઝેટ પણ હતું. આ ગેઝેટમાં દુકમો પ્રસિદ્ધ થતા હતા અને એ દુકમોનું પાલન થતું હતું, એના

પ્રચારખાતા તરફથી 'પૂર્ણસ્વગત' અને 'જલ્લહિન્દ' નામનાં અખબારો પણ પ્રસિદ્ધ થતાં હતાં એ અખબારોમાં સત્તાવાર સમાચારો આપવા, હિન્દને લગતા સમાચારો પણ આપવામાં આવતા હતા. આ સમાચારો, હિંદમાં કોઈક સ્થળેથી વાયુપ્રવચન કરતા કેએસ રેડિયો પરથી મેળવવામાં આવતા હતા.

આઝાદ હિંદ સરકારને વફાદાર રહેવાના અને તેની હકુમતને સ્વીકાર કરવાના વીચ લાખ કરતાં વધુ માણસોએ શપથ લીધા હતા. એકલા મલાયામાં જ આવા શપથ લેનારની સંખ્યા ૨,૩૦ હજારની હતી. એણે પોતાને મળેલા અને પ્રાપ્ત કરેલા પ્રદેશો પર વહિવટ ચલાવવા માટે ગવર્નરોની પણ નીમણૂકો કરી હતી. આ નીમણૂકો મરકારના ગેઝેટમાં પ્રસિદ્ધ પણ થતી હતી. આન્દામાન અને નીકોબાર ઉપરાંત ઝિયાવાડીનો ૫૦ ચોરસ માઈલનો વિસ્તાર આઝાદ ફોજે હતી લીધો હતો અને હિંદમાં મણિપુર અને વિજયપુરમાં ૭ મહિના સુધી આઝાદ હિંદ સરકારનો વહિવટ ચલ્યો હતો.

અલ્મદેશની સરહદ ઓગળીને જ્યારે આઝાદ ફોજે હિંદની સરહદમાં પ્રવેશ કર્યો, ત્યારે એક જાહેરનામું પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યું હતું. આ જાહેરનામા પર આઝાદ હિંદ સરકારના વડાની અને અમિ એશિયાના જનપાની સેનાપતિની આગ્રાથી સેનાપતિ કવાબેની સહીઓ હતી, એમાં જણાવવામાં આવ્યું હતું કે વિજય અથવા તો ખીજ કોઈપણ રીતે જીતાયેલા હિંદના પ્રદેશો આઝાદ હિંદ ફોજને સુપ્રત કરવામાં આવશે અને આ ફોજ એ પ્રદેશો પર મુક્ત વિસ્તાર તરીકે વહિવટ કરશે.

આઝાદ હિંદ સરકાર સ્વતંત્ર હતી એ તો નેતાજીએ જનપાનિઝ એસમીને, મળવાની ના પાડી એ એક જ બનાવથી ખૂરવાર થઈ શકે તેમ છે.

જાપાને આઝાદ હિંદ સરકારનો સ્વીકાર કર્યા પછી પોતાના એલચી તરીકે હિયોચીને મોકલ્યો હતો. આ એલચીએ નેતાજીને મળવાની માગણી કરી. નેતાજીએ તેમના પ્રધાન દ્વારા એલચી પાસે, તેની નીમણૂકને લગતા જાપાનની સરકારના ઠાગળો જોવા માગ્યા, પણ કમનસીબે એલચી એ ટોકિયો બૂલી ગયો હતો. દરેક દેશમાં, ત્યારે ખીજાં ગળ્યો પોતાના એલચીની નીમણૂક કરે છે, ત્યારે એ દેશની સરકાર, તેને ઓળખી શકે એ માટે *Credential letters*—ઓળખપત્રો—આપવામાં આવે છે. ત્યાં સુધી એ દેશની હકુમત તેને મંજૂર રાખે નહિ ત્યાં સુધી એલચી તરીકે તેનો સ્વીકાર થતો નથી.

નેતાજીએ પણ, એનાં ઓળખપત્રો સિવાય તેને મળવાની સાફ ના પાડી દીધી. એલચીએ ઘણુંય કહ્યું કે ‘હું ટોકિયોથી ઓળખપત્રો મંગાવું છું. ત્યાં સુધી મને મુલાકાતનું માન આપો.’

પણ નેતાજી પોતાના નિર્ણયમાં મક્કમ જ રહ્યા. એલચીએ ટોકિયો ખાતે તાર કર્યો અને ત્યાર પછી ઓળખપત્રો આવ્યાં, ત્યારે જ નેતાજીએ તેને મંજૂર રાખ્યો. જો નેતાજીની સરકાર જાપાનના અંકુશ નીચેની હોત તો આ જાતનું મક્કમ વલણ નેતાજી લઈ શકે ખરા? સામાન્ય રીતે આ રાષ્ટ્રના સ્વમાનનો પ્રશ્ન છે. નેતાજીએ આ પગલાંથી પોતાના ગષ્ટનું સ્વમાન અને ગૌરવ વધાર્યું હતું.

આઝાદ હિંદ સરકારનો ખર્ચ મુખ્યત્વે હિંદીઓની સહાયતા પર નિર્ભર હતો. વીસ કરોડની રકમ નેતાજીએ, આઝાદ હિંદ સરકાર અને આઝાદ હિંદ ફાજના વહિવટ માટે, એકત્ર કરી હતી. ૧૯૪૩ ની આખર સુધીમાં ૭૭,૨૯,૯૪૭ ડોલર મેળવ્યા હતા. એમાં શાંનાન—લિંગાપુર મોખરે હતું, એકલા મલાયામાંથી આઝાદ હિંદ સરકારને ૨૦,૯૪ હજાર ડોલર મળ્યા હતા.

નેતાજી અને આઝાદ હિંદ સરકાર પ્રત્યેના પૂર્વ એશિયા-માંના હિંદીઓના અદ્ભુત પ્રેમનું એ પ્રતિક છે.

જ્યાં જ્યાં નેતાજી જતા, ત્યાં ત્યાં જંગી સભાઓ ભરાતી. એ સભાઓમાં તેમને થેલીઓ અર્પણ થતી, બેટો મળતી, નેતાજી એ બેટોની હરાજી કરતા અને હરાજીમાં લાખો રૂપિયા ઉપજતા હતા.

રંગુનની એક વિરાટ સભામાં નેતાજી ભાષણ આપી રહ્યા હતા, એમના કંઠમાં આરોપાયેલો પુષ્પદાર તેમણે પોતાના હાથે વીંટ્યો હતો. ભાષણ સમાપ્ત થયું અને હાથ પર વીંટલો પુષ્પદાર એમની નજરે ચડ્યો. એમણે કહ્યું : ‘ આ પુષ્પદારની હરાજી કરવામાં આવે છે. એનાં નાણાં આઝાદ હિંદ ફાજના કાર્ય પાછળ વપરાશે ’

હરાજી શરૂ થઈ; સામાન્ય રીતે આવી હરાજીઓમાં પહેલો બોલ હાજરોનો જ હોય છે, પણ આજે તો પહેલો બોલ એક લાખનો હતો.

સભાને એક ખૂણે બેઠેલો જુવાન બોલી બેઠ્યો : ‘ નેતાજી, એ હારના એક લાખ. ’

ખીજાએ પડકાર દીધો : ‘ બે લાખ મારા. ’

વાત ચડમે ચડી.

ત્રણ લાખ, સાડા ત્રણ લાખ, ચાર લાખ, પાંચ લાખ થયા.

તે પહેલી બોલી બોલનાર જુવાન અજણાયો. એ સભા વીધીને, મંચ પર દોડી ગયો. એણે કહ્યું : ‘ નેતાજી, મારી મિલકતની પાંચએ પાંચ. ’

નેતાજી સ્તબ્ધ બની ગયા, સભા આખી સ્તબ્ધ થઈ ગઈ. કેવેલ અપૂર્વ ત્યાગ ! કેવું અપૂર્વ બલિદાન ! નેતાજીએ ચરણો આગળ ઝૂકી

પડેલા જુવાનને જોભો કયે. નેતાજીએ એને જાતી સરસો ચાંપ્યો અને કહ્યું; 'ધન્ય ભાષ ! હારનો અધિકારી તું છે !'

યુવાને પુષ્પહાર હાથમાં લીધો અને ભટિતપૂર્વક એણે પોતાના હૈયા સરસો ચાંપ્યો, નયનોએ હારનો સ્પર્શ થયો અને પુનઃ નેતાજીને અર્પણ કર્યો. નેતાજીએ પુનઃ એ હારની હરાજી કરી.

ખીજે દિવસે એ જુવાને પોતાની મિલકતની પાધ એ પાધ આઝાદ હિંદ સરકારને અર્પણ કરી હતી.

એવી રીતે, પિનાંગના એક જુવાનને નેતાજીને :કાંઈક ભેટ આપવાની ઇચ્છા થઈ. આ જુવાન કાંઈ મોટો અધિકારી નહોતો, સામાન્ય ધરદામ કરનાર એ નોકર હતો. એની પાસે એવી કોઈ મોટી મૂડી પણ ન હતી, પણ એની પાસે દેશભક્તિ હતી. નેતાજી પ્રત્યેનો પૂજ્યભાવ હતો; દિવસોની કાળી મહેનતનાં બચેલાં થોડાંક નાણાં હતાં, એ એણે 'ખચી' નાખ્યાં અને એક ચાંદીની ફૂલદાની ખરીદી જાહેર સભામાં એ સંતાડીને લઈ ગયો. નેતાજીની વાક્યધારા ચાલુ હતી, ધીમે રહીને શરમાતાં શરમાતાં એ આગળ આવ્યો અને નેતાજીના હૃદય સમક્ષ એણે પોતાની અફ પ ભેટ રજૂ કરી.

નેતાજીએ ફૂલદાની લીધી અને એ ભેટ આપનાર ગરીબ - હિંદી યુવાનને જોયો. નેતાજીએ કહ્યું, 'આ એક ગરીબ યુવાનની દિલાવરીભરી ભેટ છે. હું એની હરાજી બોલાવવા માગું છું. માટે એના રૂપ હજાર રૂપિયા જોઈએ.'

નેતાજી અટક્યા ને સભામાંથી માગણીઓ સર થઈ, એ હજાર, પાંચ હજાર.

દસ હજાર, પચ્ચીસ હજાર.

નેતાજી જનતાનો પ્રેમ જોઈ રહ્યા હતા. માગણીનો પ્રવાહ હજી આગળ વધતો જ હતો.

નેતાજી અને આઝાદ હિંદ સરકાર પ્રત્યેના પૂર્વ એશિયા-માંના હિંદીઓના અદ્ભૂત પ્રેમનું એ પ્રતિક છે.

ત્યાં ત્યાં નેતાજી જતા, ત્યાં ત્યાં જંગી સભાઓ ભરાતી. એ સભાઓમાં તેમને ચેલીઓ અર્પણ થતી, બેટો મળતી, નેતાજી એ બેટોની હરાજી કરતા અને હરાજીમાં લાખો રૂપિયા ઉપજતા હતા.

રંગુનની એક વિરાટ સભામાં નેતાજી ભાષણ આપી રહ્યા હતા, એમના કંઠમાં આરોપાયેલો પુષ્પહાર તેમણે પોતાના હાથે વીંટયો હતો. ભાષણ સમાપ્ત થયું અને હાથ પર વીંટેલો પુષ્પ-હાર એમની નજરે પડ્યો. એમણે કહ્યું: ' આ પુષ્પહારની હરાજી કરવામાં આવે છે. એનાં નાણાં આઝાદ હિંદ ફોજના કાર્ય માટે વપરાશે. '

હરાજી શરૂ થઈ; સામાન્ય રીતે આવી હરાજીઓમાં પહેલો ખેલ હારનાનો જ હોય છે, પણ આજે તો પહેલો ખેલ એક લાખનો હતો.

સભાને એક ખૂણે બેઠેલો જુવાન બોલી બિંધ્યો: ' નેતાજી, એ હારના એક લાખ. '

ખીજાએ પડકાર દીધો: ' બે લાખ મારા. '

વાત ચાલે ચડી.

‘ઓહો એમાં શું ?’ પેલા મુસ્લિમોએ હસીને જવાબ દીધો. ‘જવ એ રકમ મારે આપવી. ત્રીસ લાખ અત્યારે આપું છું. બાકીના વીસ લાખ એક અઠવાડિયા પછી આપીશ. એની ચિંતા તમે ન કરો.’

નેતાજીએ ‘બેંક ઓફ આઝાદ હિંદ’ની સ્થાપના કરી, રંગુનમાં તેન વડી કચેરી રાખી. બર્માના બેંકિંગ કાયદા મુજબ એને ‘રજિસ્ટર્ડ’ કરાવવામાં આવી, આઝાદ હિંદ સરકારે પોતાની તમામ ખસક્યામત આ બેંકમાં મૂકી અને હિંદીઓએ પોતાનાં ખાતાઓ પણ આ બેંકમાં શરૂ કર્યાં. થોડાક દિવસોમાં જ બેંકની પ્રગતિ રૂઢી પડી. રોજ લાખો રૂપિયાની લેવડ દેવડ થવા લાગી અને થોડા વખતમાં જ એની શાખાઓ પણ સ્થપાઈ ગઈ હતી. આ બેંક સાથે માત્ર હિંદીઓ જ વ્યવહાર રાખતા હતા એમ નહિ, પણ જાપાનીઓ અને બર્મિઓ પણ વ્યવહાર રાખતા હતા. બેંકે થોડા વખતમાં જ લોકોનો વિશ્વાસ જીતી લીધો હતો.

નાણાં તો ન્યારે એમને જરૂર પડે છે ત્યારે મળી જ રહ્યાં છે. એમના વધન પર ચિંતાની એક રેખા ઉપસી છે ને જનતા ચિંતાતુર બની છે.

એક વખત તાકીદના કામ માટે તેઓ રંગુનથી વિમાન દ્વારા ઉપડી જવાના હતા. વિમાની મથક પર તેમને વિદાય આપવાને થોડાક મિત્રો એકત્ર થયા હતા.

મિત્રો મહિ મહિ વાતો કરતા હતા, ‘નેતાજી આજે આટલા ચિંતાતુર કેમ છે ?’

વિમાનને આવવાને હજી વાર હતી. નેતાજી એની રાહ બેસી જતા હતા. એમના મુખ પર રોજનું હાસ્ય નથી. ચિંતા-ગ્રસ્ત વદને એ વારંવાર વિમાનના માર્ગ પર દૃષ્ટિ નાખી રહ્યા

‘એકાવન હજાર !’ નેતાજી એ અપૂર્વ ત્રેમ આગળ ગળગળા થઇ ગયા.

નેતાજી જન્મતિથિ, તા. ૨૩ મી જન્યુઆરીના દિન નજીક આવી રહ્યો હતો. આઝાદ હિંદ સરકારના પ્રચારખાતાએ નેતાજીના જન્મદિનને, યાદગાર રીતે ઉજવવાની અપીલ કરી હતી. એના જવાબમાં જનતાએ નેતાજીને સુવર્ણતુલાએ તોલવાનો અને એ રકમ આઝાદ હિંદ સરકારને ભેટ આપવાનો નિર્ધાર કર્યો. લોકોએ પોતાના ધરમાં, પોતાની પત્નીના અંગ પર જે કંઈ સોનું હતું, તે ઉતારીને આપી દીધું અને નેતાજીને સુવર્ણતુલાએ તોલવામાં આવ્યા અને તમામ સોનું આઝાદ હિંદ સરકારને સુપ્રેત થયું. આમ તેમને પાંચ વખત તોલવામાં આવ્યા હતા.

આમ નાણાં તો મળતા જ હતાં. નાણાંના અભાવે કોઈ કાર્ય અટકી પડશે એવો ભય તો નેતાજીને ક્યારેય હતો નહિ, પણ તેમની મુશ્કેલી બીજી હતી. કોઈપણ વ્યવસ્થિત સરકારને પોતાની બેંક અને પોસ્ટ હોવી જોઈએ, એમ તેઓ માનતા હતા. આઝાદ હિંદ સરકારનું નાણું શરૂ કરવાની તેમની યોજના અમલમાં મૂકાય તે પહેલાં આઝાદ હિંદ સરકારની બેંક હોવી જોઈએ એમ તેમને લાગ્યા કરતું હતું. એ દિશામાં એમના પ્રયત્નો ચાલુ જ હતા. એ દરમિયાન રંગુનના એક કરોડાધિપતિ મુસ્લિમ હિંદી તેમને મળવા આવ્યા. નેતાજીએ તેમની સગણ પોતાનો વિચાર મૂક્યો- ‘ગમે તે ચાલ પણ આપણી સરકારને પોતાની બેંક હોવી જોઈએ.’

પેલા મુસ્લિમ ગૃહસ્થે પ્રશ્ન કર્યો, ‘નેતાજી ! બેંક શરૂ કરવામાં કેટલા રૂપિયા જોઈએ ?’

‘જોખમાં જોખ પાંચ લાખ.’ નેતાજીએ ગંભીરભાવે કહ્યું.

તૈયાર થયું છે, ત્યાં અવાજ આવ્યો. 'જરા થોભો!' નેતાશ્રીએ વિમાનીને થોભવા દુક્રમ કર્યો. વિમાન ઊડતું થોભ્યું, મિત્રો નેતાશ્રી પાસે જઈ પહોંચ્યા અને તેમના હાથમાં એક કાગળનો દુકડો મૂક્યો. એના ઉપર ૨૫ લાખની રકમની ટીપની યાદી હતી. એ મિત્રોએ જ ૨૫ લાખ આપી દીધા હતા.

નેતાશ્રીને જરૂર હતી ૨૦ લાખની અને મિત્રોએ આપ્યા ૨૫ લાખ. નેતાશ્રી વિસ્મિત બન્યા. સિંગાપુર જવાનો કાર્યક્રમ બંધ રહ્યો ને મોરચા પરની ફોજોને તાત્કાલિક મદદ મોકલી આપવામાં આવી.

હિંદીઓની આ દિલાવરી હતી. જગતના ઇતિહાસમાં વીરુદ્ધ એવી એ દિલાવરી છે. પોતાની માતૃભૂમિની મુક્તિનાં સ્વપ્નાં શિદ્ધ કરવાને માટે પૂર્વ એશિયાના હિંદીઓએ કેવો ત્યાગ કર્યો છે; કેવી ન્યોજાવરી કરી છે એનાં આ તો માત્ર થોડાંક સંભારણું છે.

આ બધી રકમો બેંક ઓફ આઝાદ હિંદ બેંકમાં જમા થતી હતી. એનો વહિવટ બેંક મારફત થતો હતો. મિત્રદળોએ જ્યારે આ બેંકનો કબજો લીધો, ત્યારે ૩૫ લાખ રૂપિયા મળ્યા હતા. બેંક ગર્ભાની પુતળાં સરકારને જ્યારે તેનો પાસે પગાર કરવા માટે નાણાં ન હતાં, ત્યારે પાંચ લાખ રૂપિયાની ભેટ આપી હતી.

બંગાળમાં ભથ્થર ભૂખમરો વ્યાપી રહ્યો હતો. બ્રિટિશ સામ્રાજ્યના બીજા નંબરના પાટનગર કલકત્તામાં ત્યારે માનવીઓ મરતાં હતાં, અનાજની શોધમાં, કલકત્તાની શેરીઓમાં દુધાતું માનવીટોળાં ધૂમતાં હતાં. આ દુઃકાળના સમાચાર જ્યારે આઝાદ હિંદ સરકારને મળ્યા ત્યારે નેતાશ્રીનું હૃદય દ્રવી ગઈયું. બંગાળ તો એમની જન્મભોમ. બંગાળના ભૂખમરોની આશ્વત્થે

છે, મિત્રા એમની ચિતાશરી મુખમુગ્ધ બોધને વિમાસાદુર્માં
પડ્યા છે.

એક મિત્રે નેતાજીને પૂછવા જવાની દિશ્વિત દરી. ધીમે
પગલે એ નેતાજી પાસે ગયો અને અદ્યત્તી પૂછ્યું, 'બેઅદ્યત્તી
માફ કરજો નેતાજી, પણ આપ આજે આટલા ચિતાતુર કેમ છો ?'

ચિંતાનો બોજ માથે દોવા છતાં નેતાજી હમી પડ્યા.
એમણે પૂછ્યું, 'તમને શી ખબર ?'

'વાહ ! અમે ક્યારના જોઈએ છીએ કે આપ કોઈ ગંભીર
ચિંતામાં છો, આપનું દિલ વ્યગ્ર છે !' પેલા મિત્રે કહ્યું.

'સાચી વાત છે' મારી ચિતાનો બોજ હળવો કરવા
માટે તો હું સિગાપુર જઈ છું.' નેતાજીએ કહ્યું.

'કેમ, અમાનથી થાય તેમ નથી ?'

'નહિ, મને વીજ લાખ રૂપિયાની તાત્કાલિક જરૂર છે.
આપણી મોરચા પરની ફાળે મુશ્કેલીમાં મૂકાઈ છે, એને
તાત્કાલિક સહાય આપવા માટે મને આટલી રકમ જોઈએ રંગુને
ખૂમ આપ્યું છે એટલે હવે હું સિગાપુર જઈ છું.' નેતાજીએ
પોતાની ચિતાનું કારણ જણાવ્યું.

વિમાનની રાહ જોતા સહુ થોભ્યા હતા, ત્યાં નેતાજીને લઈ
જવા માટે વિમાન આવ્યું. નેતાજીએ તેમાં પોતાની બેઠક લીધી.
વિમાનનીએ વિમાનને ગતિ આપી, પણ વિમાન અટક્યું. વિમાનની
નીચે જાતેઈ અને સમાગ્રકમમાં રોકાયે નિયત સમયમાં થોડા
વિલંબ થયો.

દરમિયાન નેતાજીને વિદાય આપવા આવેલા મત્રો પરસ્પર
શુદ્ધતેજા ચક્રાવી રહ્યા હતા અને વિમાની જ્યારે સમાગ્રકમ
કરીને પોતાની બેઠક પર બેસી ગયો. વિમાન હવે ઉડ્યન માટે

તૈયાર થયું છે, ત્યાં અવાજ આવ્યો. 'જરા થોભો!' નેતાશ્રીએ વિમાનીને થોભવા દુકમ કર્યો. વિમાન બેઠવું થોભ્યું, મિત્રો નેતાશ્રી પાસે જઈ પહોંચ્યા અને તેમના હાથમાં એક ટાગળનો દુકડો મૂક્યો. એના ઉપર ૨૫ લાખની રકમની દીપની યાદી હતી. એ મિત્રોએ જ ૨૫ લાખ આપી દીધા હતા.

નેતાશ્રીને જરૂર હતી ૨૦ લાખની અને મિત્રોએ આપ્યા ૨૫ લાખ. નેતાશ્રી વિસ્મિત બન્યા. સિંઝાપુર જવાનો કાર્યક્રમ બંધ રહ્યો ને મોરચા પરની ફોજોને તાત્કાલિક મદદ મોકલી આપવામા આવી.

હિંદીઓની આ દિલાવરી હતી. જગતના ઇતિહાસમાં વીરલ એવી એ દિલાવરી છે. પોતાની માતૃભૂમિની શુક્તિનાં સ્વપ્નાં મિલ્લ કરવાને માટે પૂર્વ એશિયાના હિંદીઓએ કેવો ત્યાગ કર્યો છે; કેવી જોગવારી કરી છે એનાં આ તો માત્ર થોડાંક સંજ્ઞારણાં છે.

આ બધી રકમો બેંક ઓફ આઝાદ હિંદ બેંકમાં જમા થતી હતી. એનો વહિવટ બેંક મારફત થતો હતો. મિત્રદળોએ જ્યારે આ બેંકનો કબજો લીધો, ત્યારે ૩૫ લાખ રૂપિયા મળ્યા હતા. બેંકે નર્મની પુતળાં સરકારને જ્યારે તેના પાસે પગાર કરવા માટે નાણાં ન હતાં, ત્યારે પાંચ લાખ રૂપિયાની ભેટ આપી હતી.

બંગાળમાં લખંકર બૂખમરો વ્યાપી રહ્યો હતો. બ્રિટિશ સામ્રાજ્યના બીજા નજરના પાટનગર કલકત્તામાં ત્યારે માનવીઓ મરતાં હતાં, અનાજની સોધમાં, કલકત્તાની ગેરીઓમાં કુષાત્ માનવીટોળાં ઘૂમતાં હતાં. આ દુષ્કાળના સમાચાર જ્યારે આઝાદ હિંદ સરકારને મળ્યા ત્યારે નેતાશ્રીનું હૃદય દ્રવી ગયું. બંગાળ તો એમની જન્મભૂમિ. બંગાળના બૂખમરોની આકતને

પણ તેઓ બંગાળની બહાર હતા. બંગવામીઓને મદદ કરવાને તેઓ વિસ્તુક હતા, પણ તેઓ દૂર પડ્યા હતા અને તેમના પર દુશ્મનની હકુમતની આજુ વાગતી હતી. એમને મદદ શી રીતે 'કરવી ? રંગુન બર્માનું પાટનગર અને બર્મા એ ચોખાના ઉત્પાદનનું મુખ્ય મથક, એટલે આઝાદ હિંદ સરકારે માનવતાની દૃષ્ટિએ હિંદ સરકારને ઓફર કરી. જે પોતાનાં જહાજોને સલામત રીતે ખાઈ કરવાની ખાત્રી આપવામાં આવે, તો આઝાદ હિંદ સરકાર બંગાળને માટે એક લાખ ટન ચોખા આપવાને તૈયાર છે.

પણ સરકાર માને ? જેને પોતાના દુશ્મન માન્યા એના તંદની ભેટ સ્વીકારે ? નેતાજીની એ ઓફર અનુસર રહી અને બંગાળમાં ૩૦ લાખ માણસો, મૃત્યુના મુખમાં હોમાઈ ગયા.

આઝાદ હિંદ સરકારના વડા મથકને સિંગાપુરથી ખસેડીને રંગુનમાં લઈ જવા પાછળ નેતાશ્ર અને તેમના સાથી-ઓનો એક સ્પષ્ટ ઇરાદો તો હિંદની સરહદની નજીકમાં રહેવાનો હતો, પણ તેની સાથે તેમના દિલમાં એવી પણ શંકા હતી કે જાપાન હિંદ પર આક્રમણ કરવામાં માત્ર પોતાની જ ફોજનો ઉપયોગ કરવા માગે છે, આઝાદ હિંદ ફોજને અલગ રાખવા માગે છે. નેતાશ્ર ધમ્મતા હતા કે હિંદ પરનું આક્રમણ તો આઝાદ હિંદ ફોજ કરે. જાપાની ફોજ એની કુમકે રહે એ બરાબર પણ જાપાની ફોજની દારવણી હેઠળ આઝાદ હિંદ ફોજ નહિ રહે. એટલે નેતાશ્રે તા. ૭મી જાન્યુ. ૧૯૪૪ના રોજ આઝાદ હિંદ સરકારનું વડું મથક રંગુનમાં ખસેડ્યું. આઝાદ હિંદ ફોજના સૈનિકોને તાલીમ માટે, પૂરવઠા માટે, સાધન સામગ્રીની તંગી જણાયા કરતી હતી, પણ આઝાદ ફોજના સૈનિકોનો જીરવો અશુનમ હતો. હિંદની સરહદ પર બ્યારે કૃત્ય કરવાનો હુકમ અપાયો, ત્યારે આઝાદ ફોજ સંપૂર્ણ તાલિમબદ્ધ હતી. ૧૫૦૦ અફરો હતા. અને ૫૦ હજાર સૈનિકો હતા. આ સૈનિકો માત્ર બ્રિટિશ ફોજમાંના જાપાનીઓના હાથે પકડાયેલા ઉપરાંત હિંદી નાગરિકો પણ મોટી સંખ્યામાં હતા. જેમણે અત્યાર મુઘી વેપાર ખેડ્યો છે, જેઓએ સસ્ત્ર ત્રિદિ બેયું નથી, એવા વેપારીઓ, સતત ટારકુનગીરી કરનારા ટારકુનો અને અભ્યાસ કરતા વિદ્યાર્થીઓ, પોતાની માતૃભૂમિની

આઝાદી માટેના જંગમાં બધું છોડીને ઝૂકી પડ્યા હતા. મહિનાઓ સુધી આકરી તાલીમ લઈને હાથમાં હથિયાર પકડીને હિંદમાં પહોંચી જવાને ઉત્સુક જની રહ્યા હતા.

આ સૈનિકો પ્રતિજ્ઞાબદ્ધ હતા. એમની પ્રતિજ્ઞા હતી કે ‘હું’ સ્વેચ્છાપૂર્વક, મારી મરજીથી આઝાદ હિંદ ફોજમાં જોડાશે છું. મેં મારી જાતને ઇશ્વરસાક્ષીએ હિંદને અર્પણ કરી છે અને હું પ્રતિજ્ઞા લઉં છું કે હિંદની આઝાદીને ખાતર મારું જીવન અર્પણ કરીશ, હું મારી સર્વોચ્ચ શક્તિથી હિંદની અને હિંદની આઝાદીની ચળવળની સેવા કરીશ અને એમ કરતાં મારી જાનની પણ પરવા કરીશ નહિ, હું મારી જાત માટે અંગત લાભ ઇચ્છીશ નહિ, હું તમામ હિંદીઓને ન્યાત, ધર્મ કે વિભાગના કોઈ પણ જાતના ભેદભાવ વિના મારા લાકડાં મારીશ.’

નેતાજીએ આ સૈનિકોને જણાવ્યું હતું કે ‘આપણું ધ્યેય, આપણું ધ્યાન એક જ મુદ્દા પર અંકિત કરવાનું છે.’

‘માતૃભૂમિ હિંદની સુક્તિ; ફોજનું ધ્યેય ફિઃહીને લાલ કિશ્મો છે.’

આઝાદ હિંદ સરકારનું વડું મથક રંગુન આવ્યું, તે પહેલાં તો જાપાની વિમાનોએ હિંદનાં મથકો પર બોમ્બમારો કર્યાં હતા અને નિર્દોષ હિંદીઓના જાનમાલની ખુવારી થવા પામી હતી. જાપાનની યોજના તો સતત બોમ્બ વર્ષા કરવાની હતી, પણ આઝાદ હિંદ સરકારે તેનો વિરોધ કર્યો, ના એમ નહિ સહ સહે, હિંદની આઝાદી એ અમારો પ્રશ્ન છે. અમે જાતે જ લડીને તે હાંસલ કરવા માગીએ છીએ, પણ અમારા નિર્દોષ બાંધવોનાં રક્ત પહેવડાવવાનું અમને પસંદ નથી. યોગ્ય સમયે અને યોગ્ય અવસરે, અમે અમારું આક્રમણ શરૂ કરીશું. આવા સ્પષ્ટ શબ્દો સાથે

નેતાજીએ, હિંદ પરથી વધુ બોંબવર્ષા અટકાવી દેવાની જાપાનને સૂચના કરી અને નામદાર નેતાજીના સંબંધોને માન આપવામાં આવ્યું. નેતાજીને ખાત્ર આપવામાં આવી કે જાપાની વિમાનો બોંબવર્ષા કરશે નહિ.

આઝાદ ફોજ એ સામાન્ય સિપાહીઓની બનેલી નથી. રણમેદાનમાં જવા તૈયાર થયેલી બીજી ફોજોના સૈનિકોનું મનોબળ જેમ હલકું હોય છે, એવું હલકું મનોબળ આઝાદ ફોજના સૈનિકોનું ન હતું, આઝાદ ફોજમાં જોડાયેલા સૈનિકો કોઈ પાર્શ્વ લાભની દૃષ્ટિએ જોડાયા નહતા. તેમને જીતાયેલા પ્રદેશોમાં લૂટ કરીને કોઈ લાભ મળવાનો નહતો. તેમને પ્રલોભનો પણ આપવામાં આવ્યાં ન હતાં. તેઓ પોતાના દેશની આઝાદીને ખાતર જોડાયા હતા, તેઓ સૈનિકો નહિ પણ સ્વયંસેવકો હતા, એટલે તેમના વિચારો ઉચ્ચ પ્રકારના હતા, તેમનું જીવન પણ એવું જ ઉચ્ચ પ્રકારનું હતું, આ સૈન્યમ એક પણ સૈનિક મર્યાદા કરનાર ન હતો; તેઓ સાથે જ બોજન લેતા. સૌથી પહેલાં મિતાહારીઓને બોજન આપવામાં આવતું અને ત્યારબાદ માંસાહારીઓને બોજન મળતું, છતાં બન્ને સાથે જ જમતા હતા, ફોજના નાના મોટા સહુ વચ્ચે એકદિલી અને એક કુટુંબની ભાવના હતી.

કેદમ કેદમ જાદાએ જા
જૂશીકે ગીત ગાયે જા
યહ નિંદગી યહ કોમકી
(તો) કોમ ચે લૂંટાયે જા
તૂ શેરે-હિંદ આજે જાદ
મરનેસે લી તૂ ન હર
આરુમાન તક ઉઠાકે શર
જોસે વતન જાદાએ જા

તેરી વિમલ બહતી રહે
 ખૂદા તેરી સુનતા રહે
 જો સામને તેરે જોડે
 તો ખાકમે' મિત્રાયે લા
 ઘણો દિલ્લી પુકારકે
 કોમી નિર્જા સગદાસકે
 લાલ કિલ્લેમેં ગાડુ કે
 લહરાયે લા લહરાયે લા

—એ હતું આઝાદ ફોજનું કૂચ ગીત.

સમય યદ્ય ગયો હતો, હવે વિશ્વજી કરવાની જરૂર નહીં. હિંદની આઝાદી માટેનો જંગ, હિંદની ધરતી પર જ ખેલી લેવાનો સમય હવે આવી ગયો હતો અને સર સેનાપતિના ફરમાન મુજબ તો. ૪ ફેબ્રુઆરીએ જયહિંદના અવાજે વચ્ચે આઝાદ હિંદ ફોજે હિંદની સરહદ તરફ પોતાની કૂચનો પ્રારંભ કર્યો, વીસ વીસ રતલના બોજ ખમે ભરાવી, હાથમાં બંદૂક લઈને, હિંદીમૈયાનાંએ બહાદૂર બેટકાઓ, હિંદની સરહદ તરફ કૂચ કરી રહ્યા હતા. એમના શિર પર ત્રિગોળી ઝંડો ફરકતો હતો. પંદર પંદર માઈલ પગે ચાલીને જંગલોમાં ભટકીને વિંધરાળ પશુઓનો સામનો કરીને આઝાદ ફોજના સૈનિકોએ તો. ૧૮ મી માર્ચ ૧૯૪૪ ના રોજ હિંદની સરહદ ઓળંગી હિંદની ધરતી પર પગ દીધો. કોહીમા અને મણિપુરની સરહદમાં ત્યારે આઝાદ હિંદના સૈનિકોએ પ્રવેશ કર્યો ત્યારે આ હિંદી જુવાનોએ પોતાની માતૃભૂમિને સાષ્ટાંગ નમસ્કાર કર્યો, ધરતીને હેતથી ચૂમી, એ દમ્ય સાચે જ દૈયાં વલોવી નાખે તેવું હતું. પોતાની માતાને બધનમુક્ત કરવા આવેલા એ મરજીવાઓએ પહેલાં માતાના ચરણસ્પર્શ કર્યો, એની ચરણધૂલીને

શીર પર ચઢાવી અને પ્રતિજ્ઞા લીધી કે જંગમાંથી તેઓ પીછેહઠ કરશે નહિ અને ત્યાં સુધી હિંદ આઝાદ નહિ બને ત્યાં સુધી તેઓ કદિ ઝંપશે નહિ.

મણિપુર પર આક્રમણ કરનારી આઝાદ હિંદ ફોજની દુક-ડીના વડા કર્નલ શાહનવાઝ હતા. મુક્ત ચમેલી હિંદની ધરતી પર રાષ્ટ્રધ્વજ રોપનાર એ પહેલા સેનાપતિ હતા.

કર્નલ શાહનવાઝનું સૈન્ય ત્રણ ફોજોનું બનેલું હતું. એણે કાલીમા, મોરાર્ધ અને ખીજું એક ગામ કબજે કર્યા પછી ઇન્દ્રાણને ઘેરો ઘાસ્યો હતો. ઇન્દ્રાણને ચોખ્ખા પહેલા હાથ કરવાની એમની યોજના હતી.

આઝાદ ફોજનો જીસેસો અણુનમ હતો. શસ્ત્રોની તંગી હતી. આધુનિક સંધામને માટે જરૂરી એવા શસ્ત્રોનો અભાવ હતો, ત્યારે ખીજી બાજુ બ્રિટિશ ફોજો પાસે સશસ્ત્ર હતાં. બન્ને ફોજો વચ્ચે અજળ સ્પર્ધા હતી, દિવસો વિતતા ગયા તેમ તેમ આઝાદ ફોજના સૈનિકોની સ્થિતિ બદલતર થવા માડી, પૂગવડો આવી શકતો નહતો; શસ્ત્રો અને દારૂગોળો મળી શકતા નહતાં, વિમાની દળની કોઈ સહાયતા નહતી સૈનિકોમાં બૂખમરો વ્યાપી રહ્યો હતો. જંગલના ઘાસ અને ઝાડનાં પાંદડા પર જીવન નિભાવીને આઝાદ હિંદ ફોજના સૈનિકો જંગ ખેલી ગયા હતા અને આ સ્થિતિમાં પણ આ બહાદુરોએ, ગૃહભક્ષિતા જીવસાથી ખપી જવાની તમનાથી બ્રિટિશ ફોજોને પીછેહઠ કરવાની ફરજ પાડી હતી. ઇન્દ્રાણ, આરાકાન અને પાવેલની ટેકરીઓમાં ખેલાઈ રહેલો જંગ જંગતના ઇતિહાસમાં એજોડ એવો જંગ હતો.

કોમી ત્રિરંગા જ ઠા ઉંચા રહો જહાં મેં

હો તેરી સરળ જાંદી જ્યું આંદ આરના મેં

તું માન હય હમારા, તું સાન હય હમારી

તું જીવકા નિશાં હો, તું જાન હય હમારી

હર એક યસરખી લાલ પર ઝારી હય યે દુવાયે
 કોમી ત્રિરંગી ઝંઢા હમ ચોખસે લેડાયે
 આકાશ જોર જર્મી પર હો તેરી જોત જોત
 ધૂક લાયે તેરે આગે હરતાલ તખ્તવાલા
 હર કોમખી નજર મેં તુ' અમન હા નિશાં હો
 હો જોસે મુસ્સર સાચા તેરા જહાં હો
 મુસ્તાક બે નવાળી ખૂશ હો કે આ રહી હે
 શિર પર ત્રિરંગા ઝંઢા જલવા દીખા રહે હે
 કોમી ત્રિરંગા ઝંઢા ઉંચા રહો જહાં મે

મુરકેલીઓ અને જૂખમરો, સાધનોનો અભાવ અને દુરમ-
 નોની વધુ તાકાત આ મરજવાઓને અડળાવતાં નહતાં. તેઓ
 જ'મ જેલી લેવામાં જ માગતા હતા.

બ્રિટિશ ફોજને આઝાદ હિંદ ફોજની મુરકેલીનો ખ્યાલ
 હતો. એ ફોજમાં વ્યાપી રહેલા જૂખમરાનો પણ ખ્યાલ હતો,
 એટલે આઝાદ ફોજના સૈનિકોને 'લલચાવવાનો પ્રયાસ' કરવામાં
 આવ્યો. આઝાદ ફોજના સૈનિકો જોઈ શકે એવી રીતે એક ઝાડ પર

અને ત્યાર પછી આઝાદ ફોજને લલચાવવાનો પ્રવાસ થયો નથી. થયો હોય તો તે સફળ થયો નથી.

ખીજ એક પ્રસંગની વાત છે. આઝાદ હિંદ ફોજની કૂચ પછી જાપાની કૃમક આવી પહોંચી, પણ જાપાની મેના જાપાની મેનાપતિની સરદારી હેઠળ લડતી હતી, ત્યારે આઝાદ હિંદ ફોજ હિંદી સેનાપતિની સરદારી હેઠળ લડતી હતી, અને સેનાઓ પાલેલના વિમાની મથક નજીક આવી પહોંચી હતી અને સેનાઓ સાસ સામે પડી હતી. રાત્રે વિમાની મથક પર હુમલો કરવાની યોજના હતી, આઝાદ હિંદ ફોજ પાસે પૂરવડો ન હતો, દિવસો થયા તેઓ ધાસ પર જીવતા હતા.

દિવસ દરમિયાન પેટ ભરીને ખાવા મળે તો સારું એમ માનીને આઝાદ સૈનિકોનો વડો જાપાની સેનાનાયક પાસે ગયો અને તેને આઝાદ હિંદ ફોજના સૈનિકોની સ્થિતિ જણાવી, એક ટુંક ચાલે તેટલી સામગ્રી આપવા માગણી કરી.

પણ જાપાની મેનાનાયકે ના પાડી, ‘અમારી પાસે જ નથી ને, પણ જો અનાજ જોઈતું હોય તો બતાવું. પેલા વિમાની મથક પર ભરપૂર જથ્થો પડ્યો છે ત્યાંથી લઈ આવો.’ હિંદી મુખીની આ મરકરી હતી. એ મથક પર રાત્રે હુમલો કરવાની તો યોજના હતી. દિવસ દરમિયાન ત્યાં પહોંચવાનું ન હતું, તો ત્યાંથી અનાજનો જથ્થો કેવી રીતે લાવી શકાય ?

હિંદી ફોજનો મુખી એ સમજી ગયો એણે ત્યાં જ કહ્યું: ‘એમ જ થશે ત્યાંથી હું અનાજ લાવીશ.’

અને તેણે પાછા ફરીને આઝાદ હિંદ ફોજના સૈનિકોને વાત કરી. સૈનિકોએ તેની પ્રતિજ્ઞાને અનુમોદન આપ્યું, ‘ચાલો એમ કરો, જાપલાઓને બતાવી દો કે હિંદીઓ સાહસ કરી શકે છે ભૂખ્યા પેટે લડી શકે છે અને વિજય હાંસલ કરી શકે છે.’

સૈનિક તૈયાર થઈ ગયા, પેટમાં જૂખ હતી, પણ ઉત્સાહનું
 વેગ એના કરતાં અધિક હતું.

ઈન્ડિલાખ ઝીન્દાબાદ, આઝાદ હિંદ ઝીન્દાબાદ અને જય
 હિંદની ગળનાઓ કરતા હિંદી ફોજના સૈનિકાએ કૂચ કરી અને
 વેતવેતામાં તો પાલેલના વિમાનો મથક પર દુમલો કર્યો, વિમાની
 મથકનો કબજો લીધો અને અનાજનો ભંડાર કબજો કર્યો.

પણ ઝાઝો વખત તેઓ ત્યાં ટકી શક્યા નહિ, ભાગી
 છોડી ક્ષિતિશ ફોજને વધુ કૂચ મળી આવી અને આઝાદ સેનાને
 પાલેલનું વિમાની મથક છોડીને ચાલ્યા જવું પડ્યું. એ માધ્યમ
 પીઠેહક કરવી પડી.

આવી રીતે જગ ખેલતા આઝાદ સૈનિકાને ઓત્સાહન આપ-
 વાને સર સેનાપતિ નેતાજી પણ મોરચા પર હાજર થતા હતા,
 થોડા દિવસો ચાલે તેટલો ખોરાક પીઠ પર લઈને તેઓ દિવસોના
 દિવસો સુધી આઝાદ ફોજના સૈનિકા સાથે રહેતા. કૂચ કરતા અને
 ઓત્સાહન આપતા હતા.

પણ આઝાદ હિંદ ફોજને પીઠેહક કરવાની ફરજ પડી;
 ફોજ આગળ વધતી હતી પણ એને વિમાની દળની કૂચ ન હતી
 ત્યારે દિલ્હીની મેના પાસે વિમાની દળ પૂરતા પ્રમાણમાં હતું,
 રાત દિવસ આ વિમાની દળ, આઝાદ ફોજ પર બોમ્બવર્ષા કરી
 જતું હતું. આમ છતાં આઝાદ ફોજનો જુસ્સો તૂટ્યો ન હતો,
 પણ ચોમાસુ રાત થતાં તેમની મુસ્કેલીઓ પાર વિનાની થઈ ગઈ
 એમના માર્ગોમાં પાણી ભરાઈ ગયાં. એમની પ્રવળ પ્રવળ દોવા છતાં
 પણ આગેકૂચ કરવાનું તેમને મારે મુસ્કેલ જની ગયું હતું અને
 એટલું જ મુસ્કેલ તો તેમને પૂરવડો પહોંચાડવાનું હતું આથી
 આઝાદ ફોજના સૈનિકાને પાછા ફરવાનો હુકમ થયો, આ હુકમે
 ફોજમાં ભારે અમંતોષ અને નિરાશા ફેલાવી દીધાં.

‘પાછા ફરવાનું હોય જ નહિ.’ સૈનિકોએ જવાબ આપ્યો, સૈન્યમાં બળવો જાગવાનો ભય જિભો થયો, હુકમ મોંનવાની સાથે ના પાડવામાં આવી.

સૈનિકોએ જણાવ્યું: ‘નેતાજીનો અમને હુકમ છે કે અમારે દિલ્લી પહોંચવું, તેમણે અમને ચેતવણી આપી છે કે કોઇ પણ મંજેગોમાં પીછેહઠ કરવાની નથી.’

કમાન્ડર અને બીજા અમલદારોએ તેમને ‘પાછા ફરવા માટેનાં કારણો સમજાવ્યાં, પણ સૈનિકો સમજવા તૈયાર ન હતા.

‘અમે ધાસ અને પાદડાં પર અત્યાર મુઠી જીવ્યા છીએ. અને હજી પણ જીવતા રહીશું, પણ આપણે આગેદૂર ચાલુ રાખવી જોઈએ, ત્યારે આપણને તક મળી છે ત્યારે દુશ્મનને મારી હાથવવાનું આપણે ચાલુ રાખવું જોઈએ.’ સૈનિકોએ જવાબ આપ્યો.

પરિસ્થિતિ મૂંઝવણભરી હતી; આઝાદ હિંદ ફોજનો સૈનિકોને સમજાવવાનું કાર્ય હવે મુશ્કેલ હતું, એટલે તરત જ એક ખાસ કાસદને નેતાજી સમક્ષ રવાના કરવામાં આવ્યો. નેતાજીને તમામ પરિસ્થિતિ સમજાવવામાં આવી અને નેતાજીએ પોતાના હસ્તાક્ષરમાં જ, સૈનિકોને ઉદ્દેશીને સંદેશો લખી મોકલ્યો. પ્રતિકૂળ હવામાનને કારણે પાછા ફરવાની સલાહ આપી.

આ સંદેશો સૈનિકોને બતાવવામાં આવ્યો. હવે વિરોધનો એક હરફ પણ સંભળાયો નહિ, સૈનિકોની આંખોમાંથી અશ્રુધારા વહી રહી. એમની હિંમત સંભળાતી નહી, નાનાં બાળકોની માફક આ બહાદૂર સૈનિકો ધુસ્કે ધુસ્કે રડી પડ્યા. એ દિવસે કોઇએ અત્ત પાણી લીધાં નહિ, એમના ચહેરા પર ગંભીર ઉદાસીનતા જણાતી ગઈ હતી. અશ્રુપ્રવાહથી એમનાં નયનો સૂકી ગયાં હતાં.

આઝાદ ફોજે આક્રમણ થયું મોડું શરૂ કર્યું. ચોમાસાની ઋતુ પ્રતિકૂળ નિવડી. રસ્તાઓ કાદવથી ભરાઈ ગયા, નદીઓનો પ્રવાહ પણ બદલાઈ ગયો. આ તો કુદરતી આફત, પણ તે ઉપરાંત દિલ્હીની ફોજ પાસે સારામાં સારા રસ્તાઓ છે. આઝાદ ફોજનું ખોય ચોમાસા પહેલા ઇશ્તિયાક હાથ કરવાનું હતું. જે તેમની પાસે વધુ વિમાની તાકાત હોત તો અને છેલ્લા માણસ સુધી ટકાવ કરવાનો, દિલ્હીની ફોજનો નિર્ણય ન હોત, તો એ બની શક્યું હોત.

જે આઝાદ ફોજે જન-યુગ્મ્યારીમાં આક્રમણ શરૂ કર્યું હોત, તો ફત્તેહ પામી હોત, તમામ મોરચા પર વર્ષા શરૂ થઈ, ભાં સુધી આઝાદ ફોજે દિલ્હીની ફોજને ચંભાવી દીધી હતી અથવા તો આઝાદ ફોજ આગળ વધી હતી, આરાકાન મોરચે દિલ્હીની ફોજને અટકાવી દીધી હતી. કાલાકાન મોરચે દિલ્હીની ફોજે ભાગી ગઈ હતી અને આઝાદ હિંદ ફોજ આગળ વધી હતી, એવી જ રીતે ટીડીમને મોરચે પણ આઝાદ સૈનિકો આગળ વધ્યા હતા. પાલેલ અને કાલીમામાં પણ આગળ વધ્યા હતા. હાકા મોરચે દિલ્હીની ફોજને ચંભાવી દીધી હતી, દિલ્હીની ફોજની તાકાત, આઝાદ ફોજ કરતાં અનેક ગણી ચડીઆતી હોવા છતાં તેમની પાસે સરંજામ અને પૂરવડો વધુ હોવા છતાં, આઝાદ ફોજે આટલી સિદ્ધિ મેળવી હતી.

‘આપણા સૈન્યમાં ભારે વિશ્વાસ પેદા થયો છે, આપણને જાણાયું છે કે દુસ્મન સાથેનાં હિંદી લશ્કરો આપણી સાથે આવવાને તૈયાર છે: આપણે તેમને મેળવી લેવાની વ્યવસ્થા કરવી જોઈશે, દુસ્મનની મુક્તિઓ આપણે શીખી શક્યા છીએ. દુસ્મનના દસ્તાવેજો આપણા હાથમાં આવ્યા છે. આપણા કમાન્ડરોને જે અનુભવ મળ્યો છે તે કિંમતી છે. આપણે આક્રમણ શરૂ કર્યું, તે પહેલાં જાપાનને આપણા લશ્કરમાં વિશ્વાસ ન હતો, એટલે તેઓ આપણા લશ્કરની નાની નાની ટુકડીઓ કરીને પોતાની ફાળે માથે જોડી દેવા માગતા હતા, પણ હું આપણા સૈન્યને મોરચે મોકલવા માગતો હતો અને આખરે આપણું સૈન્ય મોરચે કામચાલ નીવડ્યું, આ હુમલામાંથી આપણા ડિવિઝનલ કમાન્ડર અને બીજા ઓફિસરોને ઘણું જાણવાનું મળ્યું છે.

આપણને આપણી ખામીઓનું પણ જ્ઞાન થયું છે, વાહન અને પૂરવઠાની આપણને ભારે તગી જણાઈ. પ્રચારનો મોરચો ખરાબર નથી. જો કે આપણે એને માટે તૈયારીઓ કરી છે પણ વાહનવ્યવહારની મુશ્કેલીને કારણે તેનો આપણે ઉપયોગ કરી શકતા નથી આપણને ધ્વનીવાહક યંત્રોની જરૂર છે પણ જાપાન તે પૂરા પાડવામાં નિષ્ફળ ગયું છે, હવે આપણે આપણાં બનાવી લેવા પડશે ’

આવી આશાઓ વચ્ચે, છતાંયેલો પ્રદેશ ત્યજી દઇને આઝાદ ફ્રોન્ટ પાછી ફરી.

પીટરહાઉસ કંગવાની ફરજ જે સંજોગોમાં ઊભી યઈ, તેનાથી આઝાદ હિંદ સૈન્યમાં અસતોષ ફેલાવા પામ્યો હતો, નેતાશ્રી એ જાણતા હતા, એટલે આ અસતોષને દૂર કરવાના કાર્યક્રમમાં તેઓ રોકાઈ ગયા હતા. આઝાદ ફ્રોન્ટનું નૈતિક જળ ટકી રહે એ માટેના તમામ પ્રયાસો ચાલુ રહ્યા હતા.

જર્મનીમાંથી પૂર્વ એશિયામાં આવીને નેતાજીએ સત્તાનાં સત્રો હાથમાં લીધાં તેને બાર માસ પૂરા થયા. એક વર્ષમાં તો નેતાજીએ ચમત્કાર બોલો કયોં હતો. આઝાદ હિંદ સરકારે 'નેતાજી સમાહ'ની યોજના કરી હતી. રંગુનનો ન્યુગ્વિલી હોલ, આઝાદ હિંદ સરકારની સભાઓ માટે નિયત થઈ ચૂક્યો હતો; એ બાર મહિનામાં કેટલી સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ હતી ?

હિંદની આઝાદીને માટે સંપૂર્ણ સૈન્યભરતી કરવામાં આઝાદ હિંદ સરકાર કોમચાળ બની હતી. હિંદીઓએ પોતાની પાસે જે કાંઈ હતું, તે ધન ઝવેરાત આપી દીધું હતું અને આઝાદ ફોજમાં જોડાયા હતા.

આઝાદ સરકારે, આઝાદ ફોજને, આધુનિક યુદ્ધતાલીમ આપીને સંપૂર્ણ સજ્જ બનાવી હતી. સ્ત્રીઓની તાકાતને કામે લગાડી હતી અને 'ઝાંસીની રાણી રેજીમેન્ટ' બની કરી હતી. ૧૯૪૪ના ફેબ્રુઆરીમાં આઝાદ ફોજે આઝાદી માટેનો જંગ શરૂ કયોં અને તા. ૨૧મી માર્ચે તો જંગતને જાણ કરવામાં આવી કે આઝાદ સેના હિંદની સરહદમાં દાખલ થઈ ચૂકી છે. આઝાદ સેના જે જે પ્રદેશો જીતે તેની વ્યવસ્થા માટે આઝાદ હિંદ દલની પણ યોજના કરવામાં આવી હતી, કે જેથી જીતાયેલા પ્રદેશની પ્રજાને મુશીબતો બરદાસ કરવી ન પડે.

સૈન્યમાં જ નહિ પણ પાછળી હરોળનાં સૈન્યમાં પણ નવો જ દત્તાહ અને નવી જ ગ્રેરણા આવી છે. અત્યાર સુધી આપણી ફોલો જે મુરકેલીઓ જરદાસ કરી રહી છે એ અંગે મને કોઈ ભતતની ફરિયાદ મળી નથી. હરકરી સૈનિકો તરફથી માત્ર એક જ ફરિયાદ મળે છે, જ્યારે તેમને આગેફૂચ માટે મોકલવામાં વિલંબ થાય છે ત્યારે તેઓ વિલંબ સામે ફરિયાદ કરે છે. તાલેતરમાં મેં એક હોસ્પિટલની મુલાકાત લીધી હતી, આ હોસ્પિટલમાં મેલેરિયાના, ધાયલ થયેલાઓના અને બીજા ફોલો-ઓના ખાટલાઓ છે. તેઓ સાર્લ યાય કે તરત જ મોરચા પર પહોંચી જવાને ઇતિભર છે. મોરચા પર મુદ્દ બેલનાર તેઓ છે, ત્યાંની પરિસ્થિતિથી તેઓ પરિચિત છે. હતાં તેઓ ખુશખુશાલ અને આશાભર્યા છે. કોઈપણ ભતતની અતિયોગયોક્તિ વિના હું કહી રહું કે આ ભતતની અપાર અધાના અને પૂર્વ એશિયામાં તમામ હિંદીઓમાં દર્શન થયાં છે.

હું આપી એવા અનુમાન પર આભી છું કે હિંદમાંની પરિસ્થિતિ આપણને માટે સંપૂર્ણ સાનુકૂળ છે એ તો સામાન્ય સમજની વાત છે કે ન્યાયમુધી મદાસલા સમાધાન કરે નહિ અને બ્રિટિશ સરકારને સારણે જય નહિ ત્યાંમુધી હિંદી પ્રભુત્વ સામાન્ય વલણ બ્રિટિશવિરોધી રહેવાનું અને આપણી ફેજેની આગેફત આણ રહેતા, પ્રભુને એ સમજાઈ જશે કે આઝાદી હાસલ કરવા માટે યુદ્ધ એટલા વિના ખીજે માર્ગ નથી અને તેઓ યુદ્ધમાં જંપવાવવાનો નિર્ણય કરશે અને યુદ્ધ સંધાવનમાં આપણને તમામ પ્રકારની સહાયતા આપશે.

ખીજે દિવસે આઝાદ ફોજના સૈનિકોને ઉદ્દેશીને નેતાજીએ ન્યાયમુધું હતું કે

‘આઝાદ હિંદ ફોજની રચાવના એ આપણા દુરમનેને માટે સતત ચિંતાનો વિષય થઈ પડ્યો છે. પહેલાં તો તેમણે આપણી હસ્તીની અવગણના કરવાનો પ્રયાસ કર્યો, પણ ન્યારે આપણી હસ્તીને લગતા સમાચારો તેમનાથી દાખી સકાયા નહિ, ત્યારે હિંદીના હિંદવિરોધી રેડિયો પરથી એવો પ્રચાર શરૂ કર્યો કે ભપાવના અફસ નીચેના હિંદી યુદ્ધકેદીઓને ફોજમાં જોડાવાનું ફોજી કરવામાં આવે છે, પણ આ ભત્રેનો પ્રચાર લાગેલ જખત થાકી શક્યો નહિ, કારણ કે હિંદમાં તો પૂર્વ એશિયાના તમામ સામગ્રીથી હિંદીઓ આઝાદ ફોજમાં જોડાયા છે, એવા સમાચારો ફેલાઈ ચૂક્યા હતા, એટલે તેમની નવી યુક્તિ અજમાવવા માટે તેમણે એવો પ્રચાર આદર્યો કે ભપાવના હાથમાં પડેલા હિંદી યુદ્ધકેદીઓએ, આઝાદ હિંદ ફોજમાં જોડાવાની ના પાડવાથી, નાગરિકોને લશ્કરમાં જોડાવાની ફરજ પાડવામાં આવી, પણ તેમને ખબર નથી કે એ યુદ્ધકેદીઓને ફોજમાં જોડાવા માટે ફરજ પાડવાનું મુશ્કેલ છે તો નાગરિકોને એવી ફરજ પાડવાનું તો વળી વધુ મુશ્કેલ છે.

—એક સામાન્ય અક્ષરનો માનવી પણ સમજી શકે છે કે તમે એક વ્યક્તિને રાયફલ લખાડવાની ફરજ પાડી શકો છો, પણ

જે ધ્યેય એનું નથી એ ધ્યેય માટે એને પોતાના પ્રાણ આપવાની કૃત્તિ પાડી શકતા નથી.

આપણા દુરમનો પહેલાં એમ કહેતા હતા કે આજાદ ફ્રાન્સ એ તે કાંઈ સૈન્ય છે ? એ તો માત્ર પ્રચારનો તુફો છે. એ કદિ લડી શક્યો નહિ. ત્યાર પછી એવી જલ્દીયાત કરવામાં આવી કે આજાદ ફ્રાન્સ ફ્રાન્સ સરહદ ઓળંગી નથી, પણ હવે જ્યારે આપણી ફ્રાન્સ ફ્રાન્સની સરહદ ઓળંગી ગઈ છે અને ફ્રાન્સની ધરતી પર જ ફ્રાન્સની આજાદીનો જન્મ જ્યારે એલાઈ રહ્યો છે, ત્યારે દુરમન પ્રચાર ઉઠા પગાડા મારી રહ્યો છે. તેઓ જાણે આપણે જ ફ્રાન્સી પહેલાંથી જવાની કાંઈ તારીખ નક્કી કરી હોય, એમ તારીખો જણાવીને આપણે એ તારીખે ફ્રાન્સી નથી પહેલાંથી શક્યા, એમ જણાવીને આપણને બદનામ કરી રહ્યા છે.

પણ મેં તમને પહેલેથી કહેલું કે આજાદ ફ્રાન્સ ફ્રાન્સમાં એક વખતના લશ્કરી રૈનિકો પણ છે અને એક વખતના નાગરિકો પણ છે અને હું તમને એ પણ કહેવા માગું છું કે આજાદ ફ્રાન્સ ફ્રાન્સ માત્ર એકલા યુરોપની જ બનેલી નથી, પણ સ્ત્રીઓ તેમાં સામેલ છે. આજાદ ફ્રાન્સ ફ્રાન્સની નથી, પણ તે ફ્રાન્સના હાથે તાલીમ પામેલી ફ્રાન્સ છે અને આજે એ સૈન્ય ફ્રાન્સી અમલદારોની કોરવણી હેઠળ લડી રહ્યું જ.

ચોમાસાની ઋતુ અને પ્રતિદૂળ હવામાન, હવાઈ દળની ફેમકનો અભાવ ઈશ્વારનો ઘેરો ટકાવી ગળવાનું આઝાદ હિંદ ફોજને માટે મુશ્કેલ બની ગયું હતું. એટલે સર મેનાપતિ નેતાશ્રીના આદેશ મુજબ આઝાદ ફોજને ઘેરો ઉઠાવી લઈને, પાછા ફરવાની ફરજ પડી હતી. એના પ્રત્યાધાતો, આઝાદ ફોજમાં ખૂબ ખરાબ પડ્યા. આઝાદ ફોજનું નૈતિક બળ ટકાવી ગળવાનો મુશ્કેલ પ્રશ્ન નેતાશ્રી ઉઠેલવાના કામમાં રોકાઈ ગયા હતા.

આ પ્રત્યાધાતોમાંથી આઝાદ ફોજનો જુસ્સો જાગ્રત કરવા માટે જેમ નેતાશ્રી સતત પરિશ્રમ ઉઠાવી રહ્યા હતા, તેમ તેમના સાથીદારો કર્નલ શાહનવાઝ અને ખીમચો પણ પ્રયામો કરી રહ્યા હતા.

નીસન ડાવણીમાંના સૈનિકો સમક્ષ કર્નલ શાહનવાઝે લખણ અપાતાં જણાવ્યું હતું કે ‘હિંદની મુદિત માટે આઝાદ હિંદ ફોજની રચના કરવામાં આવી છે. આ આઝાદ ફોજ દેવળ ખ્રિષ્ટિય સામ્રાજ્યવાદની સામે જ નહિ, હિંદની આઝાદીના માર્ગોમાં અંતરાય મૂકનાર અને હિંદને ગુલામ બનાવનાર તમામ સાથી સેનાઓ સામે લડશે.’

તેમણે પોતાના કુટુંબે ખ્રિષ્ટિય સરકારની જે ભારે બેવાઓ આપી હતી, તેનો ઉલ્લેખ કરીને જણાવ્યું કે ‘જે પ્રમાણે હઝરત

ઈમામે દત્ત અને ન્યાયનો જંગ ખેલવાનો નિર્ણય કર્યો હતો. એવી રીતે મેં પણ હિંદનો આઝાદી માટે મારો જન કુરબાન કરવાનો નિર્ણય કર્યો છે. આઝાદીની ઈચ્છા કરવાનો અને તેને માટે લડવાનો દરેક હિંદીને અધિકાર છે.

અત્યારે દુનિયાની નજર આઝાદ હિંદ ફોજ પર મંડાપેડી છે. અત્યારે આપણે આઝાદી નહિ મેળવીએ, તો સો વર્ષ સુધી આપણે આઝાદી મેળવી શકનાર નથી. નેતાજીની મરદારી હેઠળ તમાગમાંથી કોણ પોતાના જાનની કુરબાની આપવાને તૈયાર નથી?

પરિસ્થિતિ મુશ્કેલ હતી આઝાદ ફોજના સૈનિકો બ્રિટિશ ફોર્સમાં ગળી જવાના બનાવો પણ બની રહ્યા હતા. આ બનાવોએ નેતાજીને ભારે દુઃખ થયું હતું.

આમ છતાં નેતાજીનો વિશ્વાસ અને શ્રદ્ધા અજબ હતી. તેઓ પ્રેરણાભરી વાણી ઉચ્ચારતા, અંતિમ વિશ્વસમાંથી તેમની શ્રદ્ધા હજી ડગી નહતી, એ શ્રદ્ધાના માર્ગે ચાલ્યા જતા હતા. હવે તો તેમણે પોતાનો આગમનો સમય પણ ઘટાડી નાખ્યો હતો. મોડી રાત સુધી તેઓ કાર્યરત રહેતા. સાથીઓ સાથે મંત્રણા કરતા, યોજના વિચારતા.

ચોમાસું પૂરું થાય તે પહેલાં ઇંગ્લાન્ડ લઈ લેવાની યોજના તો નાકામયાજ નિવડી હતી, હવે ચોમાસું પૂરું થતાં જ આક્રમણ કરવાની યોજના તેઓ વિચારતા હતા.

તેઓ બ્રિટનની તાકાતનું માપ ઓછું આંકતા નહતા. આઝાદ ફોજની રેલ્હી વખતે, નેતાજીએ જંગી મેદની વચ્ચે એનો ખ્યાલ આપ્યો હતો. તેમણે જણાવ્યું કે

‘ન્યાયની હિંદમાંના બ્રિટિશ લશ્કર પર બડાથી આક્રમણ કરવામાં નહિ આવે, ત્યાં સુધી હિંદમાં અમે તેની કાંતિદારી ચળવળ શરૂ થઈ હોય તો તેને તે સફળતાથી દબાવી શકાય,

આજ દિંદ ફેલે એટલે જ ખીન્ને મોરચો ઉઘાડ્યો. ઉ. જ્યારે આપણે દિંદની ભૂમિ પર આગળ વધ્યું અને જ્યારે દિંદીઓ બિટિયરોને પોતાની નજર સમક્ષ પીછેઠઠ કરતા જોયો. ત્યારે તેમને ખાત્રી થશે કે બિટનની પડતી એ નિમિત્ત વસ્તુ છે અને દિંદને મુક્ત કરવાને આગળ ધપતી આપણી ફેલને સાથે તેઓ દાય મિલાવશે અને ત્યારે આપણે અંમેતેને દિંદની ધરની પરથી હાંપી મૂકીશું.

મિત્રો, તમે દુરમનની તાકાતનું માથે એણું ન આંસો. આરાધન, કાલાદાન અને હાકા વિસ્તારમાં દીરીગ વિસ્તાર, મહિ-પુર અને આસામમાં આપણે દુરમનની તાકાત નજરે નિહાળી છે. તેમનો અનાજનો પૂરવઠો અને તેમનો યસ્ત્રસરન્દમ આપણા કરતાં ઘણો વધારે છે, કારણ કે આપણી સામે લડવાને માટે તેઓ દિંદને લાંબી રહ્યા છે, પણ જગતમાં બધે જ, ક્રાંતિકારી ફોજોને આપણા એવી મુશ્કેલ પરિસ્થિતિમાં રહીને જ છડતું પડ્યું છે, પણ તેઓ કદિ યાદતા નથી. તેમની તાકાત અને વિશ્વાસ બલિદાનમાંથી પેદા થાય છે. આજ દિંદ ફેલના સૈનિકોએ ભારે મુશ્કેલીઓ અને કપટો વચ્ચે તાલીમ લીધી છે અને ૩૮ કરોડની આગતી જ્યાંસુધી હાંસલ નહિ થાય ત્યાંસુધી તેઓ કદિ હથિયાર દેહાં મૂકનાર નથી.

જાતનો પરિશ્રમ સેવ્યો નથી એવા જુવાનો નેતાજી સમક્ષ, પોતાના ખૂનથી લખીને અરજીઓ રજૂ કરતા હતા. બદ્ધક ખભે મૂકીને, પગપાળા ફૂંચ કરીને, ઘાસ અને પાંદડાઓથી જીવનનિર્વાહ કરીને તેઓ મોરચા પર જવાને અધિરા થઈ રહ્યા હતા.

ત્યારે ખીજ બાણુ, દિલ્હી રેડીઓ નેતાજીને રંગી અને સ્વપ્નદષ્ટા કહીને હામી ઉડાવી રહ્યો હતો. નેતાજીએ તેના પ્રત્યુત્તરમાં, શાંતિથી જણાવ્યું હતું કે:

‘તેઓ અને સ્વપ્નદષ્ટા કહે છે, કહી શકે છે. હું કબૂલ કરું છું કે હું સ્વપ્નદષ્ટા છું. હું હમેશાં સ્વપ્નદષ્ટા રહ્યો છું, હું બાળક હતો ત્યારે સ્વપ્નદષ્ટા હતો. મારી જિંદગાનીનું સૌથી પ્યારું સ્વપ્ન દિલ્હની આઝાદીનું છે. તેઓ સ્વપ્નદષ્ટા થનારને બદનામ કરે છે? હું તો ત્યારે ગર્વ ધરું છું. તેમને મારાં સ્વપ્ન નહિ ગમતાં હોય, પણ એ કાંઈ નવાઈની વાત નથી. જો દિલ્હની આઝાદીના સ્વપ્નમાં હું રાચતો જ નહોત, તો હું શુદ્ધામીની જાંજીરો સ્વીકારી લેત, પણ અગત્યનો પ્રશ્ન તો એ છે કે મારાં સ્વપ્ન સાચાં પડશે, હું કહું છું કે સાચા પડવાની તૈયારીમાં છે. આઝાદ ફોજ એ સ્વપ્ન સિદ્ધ કરશે, હું સ્વપ્નદષ્ટા છું એની મને દરકાર નથી. દુનયાની પ્રગતિ સ્વપ્નદષ્ટા પર છે, રોપણના ખ્યાલ પર નહિ.’

ઝોમાસાના કારણે અને હવાઈ દળની સહાયતાના અભાવે ઇંગ્લાંડનો ઘેરો છોડીને આઝાદ દિલ્હ ફોજને પાછા હાલું પડ્યું, ત્યાર પછી જાપાનિઝ ફોજોએ પણ પીઠેહાક કરવા માંડી. કોલિમા છોડીને જાપાનિઝો નાહા, દીડીમ પણ છોડી ગયા અને સિટનની ચૌદમી સેના આગળ વધતી રહી, પરિસ્થિતિ ચિંતા હિપબલે તેવી હતી, ઝોમાસાના કારણે આઝાદ દિલ્હ ફોજ નવું આક્રમણ

કરી શકે તેમ નહતું, ત્યારે બીજી બાજુ બ્રિટનની સેના આગળ વધતી હતી. અને જાપાની સેના પણ નિર્ધન નિવડી હતી, આવી સ્થિતિ હોવા છતાં પણ પૂર્વ એશિયામાંના ૩૦ લાખ હિંદીઓ 'હિંદની આઝાદી યા મૃત્યુ' એ તેમનું સૂત્ર હતું. પરંતુ જ્યારે તેઓ હતાશ થવાને બદલે હેલ્થ લેવા લાગ્યા ત્યારે સુધી લડી લેવાના નિશ્ચયમાં તેઓ મક્કમ હતા, બીજી બાજુ બ્રિટિશ લશ્કર સુધીડોંગ કબજે કરવામાં સફળ નિવડ્યું હતું, પણ નેતાજી હંમેશાં કહેતા હતા કે સુદમાં આગેદૂર અને પીછેઠઠ એ સામાન્ય છે. બ્રિટિશરો આસામ અને બંગાળની સરહદ પર ખૂનખાર જંગ આપશે જ.

આ પસ્ટાપેલી પરિસ્થિતિમાં આઝાદ ફોજને હવે આક્રમણ કરવાને બદલે, બૃહદ્રચના બદલવી પડી અને હવે રક્ષણાત્મક જંગ ખેલવાની તૈયારીઓ કરવી પડી. આ રક્ષણાત્મક પ્રવૃત્તિ સુખ્યત્વે એ કારણોસર હાથ ધરવી પડી હતી. એક તો બરમા ગુમાવવું, આઝાદ હિંદ સરકારને પરવડે તેમ ન હતું, બે બર્મા જાય તો, આઝાદ હિંદ સરકારની પ્રવૃત્તિને ભારેમાં ભારે ફટકો પડે. ત્યારે બીજી બાજુ જાપાનીઓની સ્થિતિ પેસેફિકમાં મુશ્કેલ થઈ પડી હતી. અમેરિકન સેનાપતિ એક આર્થરના હથોડાના ધક્કા જાપાનની તાકાતને ઊંચાં લિજ કરી રહ્યા હતા. એ સંજોગોમાં આઝાદ ફોજને પૂરતી સહાય આપવાને જાપાન અસક્ત હતું.

પણ બ્રિટિશ ફોજ તો આગળ ને આગળ વધતી હતી. આઝાદમાં બ્રિટિશ ફોજ પ્રવેશી ચૂકી હતી અને આગળ વધતી અટકાવવામાં, સુલાય બ્રિગેડ થોડીક કામચાળ થઈ હતી. જાપાનના પાટનગર ટોકિયો પર અમેરિકન બોમ્બરો બોમ્બવર્ષ કરી રહ્યા હતાં.

આઝાદ ફોજની જુદી જુદી બ્રિગેડ રક્ષણાત્મક હરોળ બની કરવાના કામમાં લાગી ગઈ હતી. મરણિયા થઈને સૈનિકો

પોતાનાથી વધુ તાકાત સામે ઝૂકી રહ્યા હતા. જાપાનિઝો રંચુન ખાલી કરી જવાની તૈયારીઓ કરી રહ્યા હતા. આઝાદ હિંદ સરકાર પર દબાવુ થઈ રહ્યું હતું. નેતાજી, આઝાદ હિંદ ફોજને રંચુનનો ખચાવ કરવા માટેન ફરજ સુપ્રત ડરવાનું જાપાનિઝ સત્તાવાળાઓને સમજાવી રહ્યા હતા. જર્મી જે બ્રિટિશરોના હાથમાં પડે તો, દિલ્હી પહોંચવાની નેતાજીની યોજના નાકામયાગ નિવડે; દિલ્હી ધણું દૂર રહે, એટલે નેતાજી જાપાનિઝ સત્તાવાળાઓને સમજાવી રહ્યા હતા, ત્યારે ગાંધી અને નહેરુ બ્રિગેડની ભારે ખૂંવાર થવા પામી હતી, એક એક ઈંચ જમીન માટે તેઓ ઝડપથી લડ્યા હતા, પણ બ્રિટિશ ફોજને આંગળ તેઓ વધુ વખત ટકી રહ્યા નહિ, લડતાં લડતાં યુદ્ધમાં ખપી ગયા, દરમિયાન માંડલે અને માયમ્બો પણ બ્રિટિશ ફોજને હાથ પડ્યાં અને બીજી બાજુ અત્યાર સુધી આઝાદ ફોજને જે થોડી ઘણી જાપાનિઝ વિમાનોની કૃમક હતી, તે પણ હવે તો અદસ્ય થઈ ગઈ હતી અને - ક્યારેક આઝાદ ફોજના સૈનિકો પણ દુશ્મનને મળી જતા હતા.

તા. ૨૪ એપ્રિલ ૧૯૪૫નો એ દિવસ હતો. આઝાદ હિંદ સરકારે રવાના થતાં પહેલાં તમામ લેણદારોને તેનું લેણું ચૂકવી આપવાની બારે ઠાગજી રાખી હતી.

આઝાદ સરકાર એંગલોક જવા છતાં નેશનલ ગેંટ ઓફ આઝાદ હિંદનું કામકાજ ચિટિશરોના આવ્યા પછી પણ ચાલુ રાખવાનો નિશ્ચય હતો, કારણ કે આઝાદ ભારતી સરકાર પાસે તેની ફોજને આપવા માટે નાણાં ન હતાં. એક અઢવાડિયા પછી ચિટિશ ફોજોએ રંગુનમાં પ્રવેશ કર્યો એ દરમિયાન આઝાદ ફોજે વ્યવસ્થા જાળવી રાખી, જ્યારે ચિટિશરો ચાલ્યા ગયા અને જાપાનના આગમન પહેલાં રંગુનનો શેરીઓમાં જે લૂંટફાટો થવા પામી હતી, ખૂનો થતાં હતાં એવી પરિસ્થિતિ ફરીથી ઉપસ્થિત ન થાય અને પ્રજા હેરાન ન થાય એ માટે, આઝાદ ફોજના સેનિકો તકેદારી રાખી રહ્યા હતા.

જે નેતાશએ નિશ્ચય કર્યો હોત, તે રંગુનમાં, ચિટિશ ફોજનો સખ્ત સામનો થયો હોત, શેરીએ શેરીએ સત્રામ જામ્યો હોત પણ શરણે જવાનો જ નિશ્ચય થયો હતો. હિંદની આઝાદીનું સ્વપ્ન જે સિદ્ધ થવાની આશી પર હતું. તે તો હવે નાગ પાંચુ હતું, પછી હિંદીઓના જનમાલની વ્યર્થ ખૂવારી કરવાનો તો અર્થ?

હિંદને આઝાદ કરવા અને ચિટિશ ધૂંસરીમાંથી મુક્ત કરવા માટે આઝાદ હિંદ ફોજે જે વખત આક્રમણ કર્યું હતું. પહેલું આક્રમણ ૧૯૪૪ની ગ્રીષ્મ ઋતુમાં કર્યું હતું. જે મહિનામાં આઝાદ ફોજે ચમત્કાર સર્જ્યો અને ચિટિશ ફોજને પીટેફક કરવાની ફરજ પડી હતી. દક્ષિણમાં ઉપરાલ અને હુગેવ વચ્ચેના રેલ્વેવ્યવહાર પર આઝાદ ફોજનો અંકુશ જામી પડ્યો હતો. આ રેલ્વેવ્યવહાર ઉત્તરે ચીન્ડવીન જોળંગીને કોહીમા અને હુગાક સાથે સંકળાએલો હતો. મણિપુરના પાટનગર ઇમ્ફાલ નજીક

આઝાદ ફોજે આખાં જમાવ્યાં હત્યાં અને ત્યાં કેપ્ટન સાહનવાઝે ત્રિરંગી ઝંડો ફરકાવ્યો હતો, પણ કમનગીએ ચોમાસું ફાટી નીકળ્યું ને નવો ફટકો મારવા માટે તાકાત જાળવી ગળવાના સેતુથી સુકિતપૂર્વક પીછેહઠ કરી.

ખીલ્તે ફટકો ૧૯૪૫ના માર્ચમા માર્યો હતો આઝાદ હિંદ ફોજની પાયમી જેરીવા ફોજને આ સુદ્ધ માટે કેપ્ટન સહગલ અને મેજર જનરલ સાહનવાઝની અગાવી નીચે વ્યવસ્થિત સંપત્તિમાં પડાવી દેવામા આવી હતી.

રેજમેન્ટને ઉદ્દેશીને નેનાછએ જણાવ્યું હતું કે 'ગયે વર્ષે' આઝાદ હિંદ ફોજે પહેલી જ વાર દુસ્મનનો મુન્દગ આમનો કર્યો હતો, આઝાદ ફોજે મારી હત્યામા પણ ન હતી, એવી લવ્ય કામગીરી બતાવી છે દુસ્મનો અને મિત્રો એની પ્રતિજ્ઞા કરે એવી છે ત્યાં ત્યાં આપણે લડ્યા, ત્યાં ત્યાં આપણે દુસ્મનને પરાજય આપ્યો પ્રતિક્રિયા હવામાન અને ખીલ મુસ્કેલીઓને કારણે પગજય વહોર્યાં મિત્ર સહજતાથી આપણે ધરકાલને મોરચેથી આપણી ફોજોને પાછી લાવી સક્યા છીએ, હવે આપણે આ મુસ્કેલીઓને પહોંચી વળવાનો પ્રયત્ન કરવાનો છે.

પણ બધાએ માફ ગળવાનું છે કે આપણુ સૈન્ય એકતિકારી સૈન્ય છે આપણા દુસ્મનની જોડેથી માનવતાકાત છે એટલી આપણી નથી, આપણા દુસ્મને નિશ્ચય કર્યો છે કે હિંદના રક્ષણ માટેનું પહેલું સુદ્ધ તે આમામમાં ખેલી લેશે અને એ નિસ્તાન્ને તેમણે હિંદી સ્ટાલિનએક બનાવ્યું છે.

આ વર્ષે સુદ્ધનું નિશ્ચયાત્મક વર્ષ હશે ઈશ્વારની ટેકરીઓ આગળ અને ચિતાગોમના મેદાન આગળ હિંદની આઝાદીના લાલિનો નિર્ણય થશે 'ખૂન, ખૂન, વધુ ખૂન'નું નવું સત્ર તમને આપવામાં આવ્યું છે, ત્યારે ગયા વર્ષે તમને 'મિલ્લી ચલો'નું સત્ર અપાયું હતું.

આપણે મોરચા પર જઈએ ત્યારે આપણો એક પણ સૈનિક દુરમનને મળી જવો ન જોઈએ, હજી પણ કોઈને એમ લાગે કે ચોતે નિર્બળ છે, અથવા તો કાબરતાને દારણે મોરચા પર જઈ શકે તેમ નથી, તો તેણે ઢુકડીના સરદાર આગળ જઈને પોતાના નિર્ણયની જાણ કરવી, તેને મથક આગળ ગંજવાની ગોઠવણ કરવી જોઈએ.

તમાની મામે માટે કોઈ શુધ્ધાળી ચિત્ર દોરવું નથી, મોરચા પર જશે ત્યારે જૂઝ, તરખ અને બીજી મુશીબતો, અરે ! મૃત્યુને પણ તમારે સામનો કરવો પડશે. દુરમને ખૂબ જ તૈયારીઓ કરી છે, માટે જ આપણે આપણાં સાધના સાધનોની જમાવટ કરવી પડશે.

‘ચલો દિલ્લી’ ના આઝાદ હિંદ ફોજના સૂત્ર ઉપરાંત આજથી નવું સૂત્ર સ્વીકારવામાં આવે છે, આ સૂત્ર છે “ખૂન, ખૂન અને વધુ ખૂન.”

આ સૂત્રનો અર્થ એમ થાય છે કે હિંદનાં ૪૦ કરોડની આઝાદી માટે આપણે ખૂન રેડીશું અને એ હેતુની સિદ્ધિ માટે આપણા દુરમનનું પણ આપણે ખૂન રેડીશું, દલિયુમા જે દિલીઓ છે તેમને માટે નવું સૂત્ર આ પ્રમાણે રહે.

આઝાદ હિંદ સરકારે જેમ ઝાંસીની રાણી રેણમેન્ટ દ્વારા સ્ત્રીઓને યુદ્ધ મોરચે મોકલી હતી, તેમ બાલ સેના દ્વારા, બ્રિટિશ ટેન્કોનો નાશ કરવા માટે, આત્મઘાતક ટુકડી બની કરી હતી.

આ યુદ્ધ દરમિયાન ધરિવદીની ઉપર ૬૦ માઇલ દૂર પોપા ટેકરીઓમાં બ્રિટિશ ફોજે જે ઘેરો ઘાલ્યો હતો, તેમાં આઝાદ ફોજની ખીણ ડિવિઝન ઘેરાઈ ગઈ હતી. ચોથી અને પાંચમી ગેરીલા ટુકડીનાં હથોરો માણ્યો સપડાઈ ગયાં હતાં. આ ઘેરો તોડીને કર્નલ શાહનવાઝ બહાર આવી શક્યા હતા. તેઓ પેશુ ખાતે હતા, ત્યારે તેમણે બ્રિટિશ ફોજને શરણે જવાની માગણી કરી અને તેમની શરણાગતિનો સ્વીકાર કર્યો, તેમને યુદ્ધકેદી તરીકે પકડવામાં આવ્યા હતા.

વીરતાનો આવો એક કિસ્સો પુનાના એક જુવાનનો છે. આઝાદ હિંદ ફોજમાં એ હેડક્વાર્ટ્સ હતો, મશિનગનના મારાનો એ ભોગ થઈ પડ્યો હતો. મૃત્યુ એની નજીક હતું, એને હોસ્પિટલમાં લઈ જવાનું મુશ્કેલ હતું, એટલે તેને એક સ્ટ્રેચરમાં નળદિકના આશ્રયસ્થાનમાં લઈ જવામાં આવ્યો હતો. તેને જાનમાં લાવવા એના મુખમાં થોડું પાણી મૂકવામાં આવ્યું, એ સ્ટ્રેચર જાનમાં આવ્યો, ત્યારે બોલી બીદયો: 'નેતાજી, નેતાજી.'

રંગુનનું વડું મથક હોય છે આઝાદ હિંદ સરકાર બેંગલોર ખાલી કરી હતી. ત્યાં રહીને પણ હિંદની આઝાદીનો સંગ્રામ ચાલુ રાખવાની નેતાશ્રીની ઇચ્છા હતી.

રંગુનમાંથી વિદાય થતાં, તેમણે વાયુપ્રવચન દ્વારા ફોજને ઉદ્દેશીને જણાવ્યું હતું કે—

‘ આઝાદ હિંદ ફોજના બહાદુર ઓફિસરો અને સેનિકો !

મારે હવે હું જર્મી હોય જઈ જઈ છું. જર્મી, કે જ્યાંથી તમે આપણી આઝાદી માટેના અનેક વીરતાશ્રયા સંગ્રામે ૧૯૪૪ ના ફેબ્રુઆરીથી જોડ્યા છો. એને હોય જતાં મને દુઃખ થાય છે. ઇન્ફાલ અને જર્મીમાં આપણી આઝાદી માટેના જંગના પહેલા તબક્કામાં આપણે હારી ગયા છીએ. પણ એ માત્ર પહેલો જ તબક્કો છે. હજી તો આપણે સંખ્યાબંધ તબક્કાઓમાં લડવાનું છે. હું જાન્યારી જ આશાવાદી છું અને કોઈપણ સંજોગોમાં હું પરાજયનો સ્વીકાર કરતો નથી. ઇન્ફાલનાં મેદાનો, આરાકાનની ટકરીઓ અને જર્મીના બીજા વિસ્તારોમાં તમે જે બહાદુરી જતાવી છે, એ આઝાદીના આપણા જંગના ઇતિહાસમાં સદાકાળ અમર રહી જશે.

ખિસારો ! આ કટોકટીની પળે મારે તમને એક જ સંજોગ દેવાનો છે. જે તમે તાત્કાલિક શરૂ કરો જવાની ઇચ્છા રાખતા હો તો બહાદુરીપૂર્વક અને ગૌરવભરી રીતે સિસ્તબજી જાવો.

હિંદની ભાવિ પ્રભ ગુલામ તરીકે નહિ, પણ આઝાદ પ્રભ પેદા થવાની છે. તમારા જલિદાનથી એનો જન્મ થવાનો છે એ પ્રભ તમારે માટે ગૌરવ લે અને ગૌરવપૂર્વક એમ કહી શકે કે તેઓ અમારા પૂર્વજો હતા. તેઓ અમારી આઝાદી માટે મહિપુર, આશ્રમ અને જર્મમાં લડ્યા અને પરાજય પામ્યા, પણ તાત્કાલિક પરાજય છતાં તમે અંતિમ વિજય અને ઉન્નત્વજી ભાવિ માટેનો માર્ગ ખુલ્લો કર્યો.

હિંદની આઝાદી માટેનો મારો અડમ વિશ્વાસ હજી પણ અનુનમ છે. હું તમારા હાથમાં આપણા ત્રિરંગી ઝંડાને, આપણા રાષ્ટ્રની પ્રતિધ્વાને અને આપણા રાષ્ટ્રવીરોનો જતમ પ્રજ્ઞાલિધાને સુપ્રત દુરું છું. તમારા હાથમાં એ સલામત રહેશે એવી મને શ્રદ્ધા છે. હું નિશ્ચંકપણે માનું છું કે, તમે હિંદની અડલીના સૈન્યના રક્ષકો, રાષ્ટ્રનું ગૌરવ અખંડ રાખવા માટે સર્વસ્વનું જલિદાન આપશો. તમામ પ્રાણોનું પણ જલિદાન આપતા અચકારો નહિ, કે નેથી તમારા સાથીદારો ખીજે સ્થળેથી આઝાદી માટેનો જન્મ ચાલુ રાખી રક્ષા છે તેમને તમારું જ્વલંત હાથદરજી હંમેશને માટે પ્રેરણા આપતુ રહેશે.

અને મારા હેસાના ૩૩ કરોડ જાધવોની સેવા કરવા અને તેમની આંતરી માટે હું મારી તમામ શક્તિ પરી રૂઝો રહીશ.

અંતમાં હું તમને વિનંતી કરું છું કે તમે મારી માફક જ શરૂા નાજો, મારી માફક જીવનાં રીજો. અંધકાર માધ્યે નય ન અને અંધકાર પછી પ્રકાશ આવે છે. હિંદ આઝાદ થવાનું જ છે, એને હવે વધુ વિલંબ થવાનો નથી. હથ્થરના આશીર્વાદ તમારા પર જીતરી રહો. !

જેંગઝાકમાંથી હિંદની આઝાદી માટેનું યુદ્ધ ચાલુ રાખવાનો નેતાજીનો ઇરાદો હતો, એ માટેની તૈયારીઓ પણ કરી રહ્યા હતા, પણ કુદરત નેતાજીની યોજનાઓથી વિરુદ્ધ ચાલ ચાલતી હતી. જેટલી ઝડપથી જાપાને વિજયો મેળવ્યા હતા, એટલી જ ઝડપથી જાપાન પરાજયો મેળવી રહ્યું હતું. જર્મમાં મિત્રફોજોએ પોતાનો કાબૂ જમાવ્યો હતો. શરૂઆતમાં તો બ્રિટિશ સેનાપતિએ આઝાદ ફોજનો સહકાર મેળવ્યો અને કાયદો અને વ્યવસ્થા કરીને સ્થાપિત થયાં, ત્યાર પછી તરત જ આઝાદ હિંદ ફોજના અવશેષોને હાથ દેવાનું કાર્ય શરૂ થયું. આઝાદ હિંદ ફોજના જે સૈનિકો હિંદીઓના જનમાલની રક્ષા માટે જ, નેતાજીના હરમાનથી ત્યાં રોકાઈ રહ્યા હતા અને બ્રિટિશ ફોજનો સામનો કર્યો ન હતો, તેમને કેદ રાખવામાં આવ્યા. નેતાજીએ સ્થાપેલી નેશનલ બેંક ઓફ આઝાદ હિંદની શાખાઓ, થોડા વખત સુધી કામ કરતી રહી, ત્યાર પછી બ્રિટિશ ફોજે તેને પણ સીલો દીધાં. જે કે બેંકમાં લોકોની જે ચાપડો હતી એ પાછી આપી, પણ આઝાદ હિંદ સરકારનાં નાણાં કબજે કર્યાં.

આઝાદ ફોજના ગીરફતાર થયેલા સૈનિકો પ્રત્યેનો વર્તન ખરાબ હતો. અટકાયતમાંથી છૂટેલા આઝાદ ફોજના સૈનિકોના જખ્ખાવ્યા પ્રમાણે તેમની પાસેથી રંગુનની શેરીઓ સાદ કરાવવામાં આવતી હતી. આ ગીરફતાર થયેલાઓમાં કર્નલ શાહનવાઝ,

કેપ્ટન સદગલ, કેપ્ટન ધીલાં અને ખીજ કેપ્ટનો પણ હતા. તેમને હિંદમાં લાવવામાં આવ્યા અને જે લાલ કિલ્લા પર તેઓ ત્રિરંગી ઝંડો ફરકાવવાના ધ્યેય સાથે, 'ચલો દિલ્હી' નો નાદ ગજવના જંગ ખેલી રહ્યા હતા, એ ઐતિહાસિક લાલ કિલ્લામાં જ તેમની સામેનો મુકદ્દમે ચલાવવાની જોગવાઈ કરવામાં આવી.

ખર્માંનો જંગ હવે પૂરો થતો હતો. જાપાનના પ્રધાનમંડળનો અંત આવ્યો હતો. જનરલ ટોગેને સ્થાને નવું પ્રધાનમંડળ અસ્તિત્વમાં આવ્યું હતું. જનરલ ટોગેના પ્રધાનમંડળે મુદ્દ પોઝામુ, વિજયો મેળવ્યા અને પગજયો પણ જોયા; પરિસ્થિતિ પસ્ટાતી હતી. એ પસ્ટાતી પરિસ્થિતિને અનુકૂળ થવાને માટે જાપાનને નવા પ્રધાનમંડળની જરૂર હતી. 'ગિતા સર્પ' નો શ્વજ નીચે પડતો જતો હતો.

નવા પ્રધાનમંડળના અસ્તિત્વ સાથે એમ માનવામાં આવતું હતું કે, જાપાન રશિયા દ્વારા સમાધાન શોધશે. રશિયા અને જાપાન વચ્ચે હજી અનાકમણના કરારો મોજૂદ હતા, પણ એ કરારોની મુદત પૂરી થાય, ત્યાર પછી એમાં વધારો કરવામાં નહિ આવે એવી રશિયાએ જાહેરાત કરી હતી; પરિસ્થિતિ એવી હતી કે જાપાન પેન્સિલ્વિયામાં પણ અમેરિકાના હાથે માર ખાતું હતું અને એક પછી એક પ્રદેશો ગુમાવતું જતું હતું. રશિયાએ જોયું કે જો હાલો વખત એ તટસ્થ રહેશે, તો એશિયામાં તેનો પગદંડો જમાવવાની જે ઇચ્છા છે તે સફળ નહિ થાય. દરમિયાન અમેરિકાને હાથે 'એટમબોમ્બ'ની શોધ આવી ગઈ. એટમબોમ્બનો અખતરો થયો અને તે હામચાળ નિવડ્યો. જાપાનનો સામનો તૂટી પડવાની તૈયારીમાં હતો, ત્યાં રશિયાએ પણ જાપાન સામે મુદ્દ પોઝામુ.

વિકટ પરિસ્થિતિ બની થઈ હતી; અમેરિકાએ જાપાનના હીરોશીમા અને નાગાસાકી પર એટમબોમ્બનો ઉપયોગ કર્યો અને

હત્તરો નિર્દોષ જનોના ખુવારો થઈ. જપાનને હવે ટકી રહેવાનું મુશ્કેલ જણાયું અને શરણાગતિ સ્વીકારવાનો નિર્ણય કર્યો.

ત્યાં જપાન નજાણું પડી ગયું હતું, ત્યાં આઝાદ હિંદ સરકારને માટે કોઈ સ્થાન પણ ક્યાંથી હોય ? બેંગલોરમાં ત્યારે નેતાજીને જપાનના નિર્ણયની જાણ થઈ, ત્યારે મહત્વની મત્રણા માટે નેતાજી પોતાના અગરદાક સાથે વિમાનમાં ટોકીઓ ગ્વાના થયા હતા, પણ રસ્તામાં વિમાનને અકસ્માત નડ્યો વિમાન તૂટી પડ્યું અને નેતાજી સખ્ત રીતે ઘસી ગયા.

થોડાક દિવસો પછી ટોકીઓ રેડીઓએ જગતને શ્રી. મુલ પમાણુ વિમાની અકસ્માતમાં માર્યા ગયાની જાણ કરી દિહી પ્રજાને આ સમાચારથી ભારે આઘાત લાગ્યો, પણ એ સમાચારને સ્વતંત્ર તરીકે માનવાને હજી દિહી પ્રજા તૈયાર નથી.

‘નેતાજી વિમાની અકસ્માતમાં સાચે જ માર્યા ગયા છે ?’ એ આજે સૌથી મહત્વનો અને નિયારણીય પ્રશ્ન છે. ટોકીઓ ખાતેના દિહીઓ તરફથી મળેલા હેવાલો કહે છે કે નેતાજીના અકસ્માતના સમાચાર પછી, એમના સગને લગતી, અંતિમ ક્રિયાઓને લગતી બીજી કોઈ વાત જાહેર થઈ નથી.

આઝાદ ફોજના જે સૈનિકો અટકાયતી છાવણીમાંથી મુક્ત થયા છે, તેઓ પણ નેતાજીના અવમાન સમાચાર માનવાને તૈયાર નથી. એક નિવેદનમાં તો, એમ પણ પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે કે ‘ટોકીઓ રેડીઓએ નેતાજીના વિમાની અકસ્માતની જાહેરાત કર્યા પછી બીજા બે દિવસે તેણે નેતાજીનું વાયુપ્રવચન સાંભળ્યું હતું, જેમાં નેતાજીએ જણાવ્યું હતું કે તે રશિયા જઈ રહ્યા છે.

બીજી વાત એ છે કે બેંગલોરથી નેતાજી વિમાન દ્વારા ઉપડ્યા હતા એ સાચું, પણ બે વિમાનો એક સાથે ઊડ્યાં હતાં.

એમાંનું એક વિમાન ટોકિયો જઈ રહ્યું હતું, જેને અકસ્માત નડ્યો હતો, ત્યારે બીજું વિમાન કોઈક અનુભવ સ્થળે ઉપડી ગયું હતું અનુમાન એમ થાય છે કે અનુભવ સ્થળે ગમેલા વિમાનમાં નેતાજી હતા.

—ને આ શંકાઓને, વધુ ટેકા તો નેતાજીના મંબધીઓ આપે છે. નેતાજી જે ધડિયાળ પહેરતા હતા અને અકસ્માત વખતે જે ધડિયાળ તેમના હાથ પર હતું, તે ધડિયાળ હિંદમાં આવેલા આઝાદ હિંદ ફોજના અકમરે પં. જવાહરને આપ્યું હતું, પણ એ ધડીઆળ શ્રી. સુભાષ બોઝ ત્યારે અહિંથી વિદાય થયા, ત્યારે તેમની પામે જે હતું, તે નથી એમ કહેવામાં આવે છે.

દરમિયાનમાં એવી હકીકત પણ પ્રસિદ્ધ થઈ છે કે, શ્રી. સુભાષ બોઝ કલકત્તાની સરહદ પર થઈને, ખેમરધાટને રસ્તેથી અધ્યાનિમ્તાન થઈ રશિયા પહોંચી ગયા હતા, જે સમયની આ હકીકત છે, એ સમયે આપણે જાણીએ છીએ કે રશિયા અને જર્મની મિત્ર હતાં એટલે રશિયામાં શ્રી બોઝ પહોંચી ગયા. પછી તેમને જર્મની મોકલી આપવામાં આવ્યા હતા અને ત્યાં તે હિટલરના મહેમાન તરીકે રહ્યા હતા. એટલે અત્યારે ત્યારે બ્રિટનના હાથ લાંબા અને પહોંચતા છે ત્યારે રશિયા સિવાય નેતાજીને બીજી કોઈ સંગ્રામ ગળવાની હિમત દરી શંકે તેમ નથી.

આ અનુમાનોની પરંપરામાંથી, નેતાજીના અવસાનના સમાચાર પરત્વે શંકાનાં વાદળ ઘેરાતાં જાય છે. સુબંધમાં મળેલી મહાસમિતિની બેઠકમાં પણ, નેતાજીને મહાસલાના ભૂતપૂર્વના પ્રમુખને અંજલી આપતો દરાવ એ જ દારણસર પસાર થયો ન હતો. ગાંધીપતિ મૌલાના આઝાદે જાહેર કેયું હતું કે, ‘શ્રી. સુભાષ બોઝના અવસાનને લગતા કોઈ સત્તાવાર સમાચાર નથી.’ અને

પં. માલવિયાજીએ અતિમ ક્રિયાઓ કરવાનો ના પાડી છે, આ સંલેગોમાં નેતાજી ક્યાં છે ? નેતાજી જીવે છે કે નહિ એનો વેદ વધુ ને વધુ ઘેરો બનતો જાય છે. રશિયાના સત્તાવાર મુખપત્ર પ્રવદના જણાવ્યા પ્રમાણે રશિયાએ શ્રી. બોઝને આશ્રય આપ્યો નથી, રશિયા તો તેમને ફાસીસ્ટ માને છે. વળી છેલ્લા થોડા દિવસ થયા નેતાજીની અતિમ ક્રિયામાં હાજરી આપનાર અને નેતાજીના સંદેશને હિંદમાં લાવનાર તેમના સાથીઓનાં નિવેદનો પણ પ્રસિદ્ધિ પામી રહ્યાં છે.

અત્યારે નેતાજીના અસ્તિત્વ સંબંધમાં જે મત પ્રવર્તે છે. એક મત એવો છે કે નેતાજી જીવિત છે અને યોગ્ય સમયે બહાર આવશે. આ મતને મહાત્મજીના નિવેદનથી પુષ્ટિ મળે છે. મહાત્મજીએ એક વખત જણાવ્યું હતું કે તેમનો આત્મા કહે છે કે શ્રી. બોઝ જીવિત છે અને યોગ્ય સમયે બહાર ચમે, ખીજો મત બહુ ઓછાઓનો છે, તે એમ માને છે કે, ટાકિયાના વિમાની અકસ્માતમાં નેતાજી માર્યા ગયાના જે સમાચાર પ્રસિદ્ધ થયા હતા, તે બગાડર છે.

એ ગમે તે હોય; પણ એક શુદ્ધ મત પ્રગટે પોતાની શુદ્ધામીની જાંજીરો તોડવાનો, વીરતાભર્યો ઇતિહાસ રચ્યો છે. આઝાદ હિંદ સરકાર, આઝાદ હિંદ ફોર્સ, એ આગે તો જતરો સ્વપ્નચમ બની ગયેલ બનાવ જેવી છે. પણ એ સ્વપ્ન' શુદ્ધામી છે.

નેતાજીએ પૂર્વ એશિયામાં એવો પ્રભાવ જમાવ્યો હતો કે પરિણામોની પરવા કર્યા વિના ૩૦ લાખ જેટલી હિંદી પ્રજા, સ્ત્રીઓ, પુરુષો, અને બાળકો સુદ્ધાં નેતાજીનાં વચનોએ લીલાં ચઢ ગયાં, ટદાર બન્યાં, હથિયાર હાથમાં લીધાં, અન્ન વસ્ત્રની પરવા કર્યા વિના નેતાજીના દુકમે મોરચા પર ગયાં. દિવસો સુધી પેટે પાટા બાંધીને પોતાનાથી અનેક ગણી બળવાન એવી લશ્કરી

તાકાત સામે ઝૂઝ્યાં, મૃત્યુને ભેટ્યાં, સહિદીનો તાજ પહેરીને
સ્વર્ગ સંધ્યાં. જીવતાં રહ્યાં તે દિશમાં વેદનાના ડંખ સહન
કરી રહ્યાં.

આઝાદ હિંદ ફોજના ગીરફતાર થયેલા સૈનિકોને બ્યારે,
મિત્ર સેનાના સત્તાવાળાઓએ પૂછપરછ કરવા માંડી, ત્યારે તેઓએ
પોતાના પિતા તરીકે 'નેતાજી' અને માતા તરીકે ભારતમાતાનાં
નામ આપ્યાં હતાં. હજી હમણાં જ, બર્મામાં ફરીને બ્રિટિશ
અમલ સ્થાપિત થયા પછીથી આ વાત છે.

રંગુનમાં હિંદીઓની એક જાહેર સભા મળી હતી. આઝાદ
હિંદ સરકારના સમયમાં આની સભાઓમાં પ્રથમ રાષ્ટ્રગીત ગાવાની
પ્રણાલિકા હતી, પણ હવે બ્રિટિશ અમલ શરૂ થયો હોવાથી એ
પ્રણાલિકાનો આ સભામાં ત્યાગ કરવામાં આવ્યો હતો, મહાજનોએ
એ સામે વિરોધ ડાઠવ્યો અને બ્યારે પૂર્વવત્ રાષ્ટ્રગીત
ગવાયું, ત્યારે જ સભાના કામકાજની ચરચાત થઈ ચૂકી. સભાને
અંતે 'જય હિંદ'ના પોકારોથી હોલ ગાઝ ઊઠ્યો હતો. આજે
પણ બર્માના પ્રભુ ફરીને આવેલાઓ કહે છે કે, નેતાજી પ્રત્યે
બર્માને અનહદ માન છે. નેતાજીની સુવાસ બર્મામાં ભરી ભરી
છે, એકલા હિંદીઓ જ નહિ પણ બર્મિઓ અને ખીજ પ્રજાઓ
સુધાં નેતાજીને યાદ કરીને આંખુ સારે છે.

નેતાજીએ હિંદ કેમ ઊંડયું? એના સંબંધમાં તેમણે એક
વખત જે કહ્યું હતું. એ એમના ચબ્દોમાં જ આપણે જોઈએ અને
જે જે ધ્યેય માટે તેમણે પોતાની જિંદગી હોડમાં મૂકી હતી, એ
ધ્યેયની સિદ્ધિમાં જ તેમણે જીવન ખર્ચી નાખ્યું છે.

તેમણે કહ્યું હતું કે:

‘હરેક પ્રકારનાં જોખમો ઝેડીને, આટલે દૂર આવવાનું અને માઠું ધર અને મારી માતૃભૂમિ છોડવાનું મેં કેમ પસંદ કર્યું’, એ વિષે હું તમને સ્પષ્ટ સંજ્ઞામાં કહેવા માગું છું. તમે જાણો છો કે ૧૯૨૧ માં મેં યુનિવર્સિટી છોડી, ત્યારથી હું માતૃભૂમિ હિંદની આઝાદી માટે લડતો રહ્યો છું. છેલ્લાં બે દશકા દરમિયાન હિંદી પ્રજાએ જે સચિનચક્રાંગની લડતો આપી છે, તેમાં હું સામેલ રહ્યો છું. હપરાંત વારવાર, મારી સામે દોષપણ પ્રકારની કેસ ચલાવ્યા વિના જ, મને જેલમાં પૂરવામાં આવ્યા હતાં હું ગુપ્ત ક્રાંતિકારી સરકાર સાથે સંકળાયેલો છું એવો મારી પ્રત્યે બંદોશ લેતો હતો.

ગુલાખી સ્વપ્નચમ બની ગયેલા આઝાદ હિંદ ફોજ અને આઝાદ હિંદ સરકારના સ્મરણ સાથે જ એ ઐતિહાસિક ઘટનાના જવાંમદોનાં નામ યાદ આવી જાય છે, ઝાંખીની રાણી પરદનનાં સેનાપતિ કર્નલ લક્ષ્મી વિશે આપણે આગળના પ્રકરણમાં જાણી ગયા છીએ, પરંતુ આઝાદ હિંદ ફોજને પાશ્વર્ય મુશ્કેલીઓની વચ્ચે, ચઢીઆતી બ્રિટિશ તાકાતને ફટકો મારીને હિંદની સરહદ ઓગંઘી મણિપુરની ભૂમિ પર, પહેલી જ વાર ત્રિરંગી ઝંડો ફરકાવનાર કર્નલ શાહનવાઝખાન અને તેમના સાથીદારો, કેપ્ટન ગ્રેમ મહમદ અને કેપ્ટન ધીલાને ઇતિહાસ ભૂલી શકે તેમ નથી. આ ત્રણે સગે, દિલ્હીના લાલ કિલ્લામાં લશ્કરી અદાલત સમક્ષ, હિંદ સરકારે મુક્તિ મેળવી હતી.

એ જવાંમદો કોણ છે ? કર્નલ શાહનવાઝખાન કોણ છે ?

એ જવાંમદો નેતાશ્રનાં વ્યાખ્યાનોથી ચકિત થયો હતો. નેતાશ્રનાં ભાષણોમાંથી એની દષ્ટિ સમિપ હિંદનું, એણે કન્થિ ન કલ્પ્યું હોય એવું ચિત્ર-તદ્વન સાચું ચિત્ર-વિપસ્થિત થયું અને તેણે નેતાશ્ર સમક્ષ પ્રતિજ્ઞા લીધી કે ‘‘મારું જીવન હિંદની આઝાદી માટે ખર્ચીશ, મૃત્યુ અથવા તો હિંદની આઝાદી.’’

એ પ્રતિજ્ઞાને વફાદાર રહેલા શાહનવાઝખાને પ્રાણનો પણ ખર્ચ કરી નથી.

ભવ્ય, ૩૬ વર, લસ્કરી ખૂમારીભયોં શાહનવાઝખાન ગવલ-
પીંડીના એક જાણીતા કુટુંબનો નાજીરો છે. એનું કુટુંબ પેઢીઓથી
હિંદી લસ્કરમાં પોતાની સેવા આપી રહ્યું છે.

શાહનવાઝનનો જન્મ તા. ૨૪ જાન્યુઆરી ૧૯૧૪ના
રોજ રાયલપીંડી ખાતે થયો હતો, પ્રાથમિક શિક્ષણ પૂરું થયા
પછી તેમણે દહેગઢન ખાતે ઇન્ડિયન મિલિટરી એકેડમીનો
કોર્સ પૂરો કર્યો હતો.

૧૯૩૬માં તે ઇન્ડિયન લેન્ડ ફોર્સમાં જોડાયા એક
વર્ષ પછી ૧૯૩૭માં તેમને ૧૪મી પંજાબી રેજિમેન્ટમાં મૂકવામાં
આવ્યા અને પાછળથી યુદ્ધ શાદી નીકળતા એ ટુકડીને જર્મના
મોરચે મોકલ્યો આપવામાં આવી, પણ જાપાનના આક્રમણ સામે
વિદિશરેને જર્મ ખાલી કરવાની ફરજ પડી અને હિંદી સૈન્યોને
જાપાનિઝોના હાથમાં મકીને તેઓ માસ્કા ગયા.

જર્મમાં જ, તેમણે જીવનનો ઐતિહાસિક નિર્ણય કર્યો, આ
જર્વાંમદે જણાવ્યું હતું કે, ‘જ્યારે મેં આઝાદ હિંદ ફોર્સમાં
જોડાવાનો નિર્ણય કર્યો, ત્યારે મેં સર્વસ્વનો ભોગ આપવાનો
નિર્ણય કર્યો હતો. મારું જીવન, મારું ધર, મારા કુટુંબનો અને
રાગને વફાદાર રહેવાના ભાગ કુટુંબની પેઢીદર પેઢીના વારસાનો
પણ ભોગ આપવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો. મારો ભાઈ જે મારા
માર્ગમાં આડો આવીને જોમો રહે, તો તેની સામે પણ લડવાનો
મેં નિશ્ચય કર્યો હતો અને ૧૯૪૪માં અમે-ફું અને મારો ભાઈ-
સામસામા લડ્યા હતા અને મારો ભાઈ મારે હાથે જ ધાયલ
થયો હતો. જે મહિના સુધી ચિન ટેકરીઓમાં ફું અને મારો
પિતરાઈ ભાઈ લગભગ દરરોજ સામસામા લડતા હતા. અમારી
સમક્ષ, રાગ અને દેશ પ્રત્યેની વફાદારીનો પ્રજ્ઞ હતો. મેં મારા

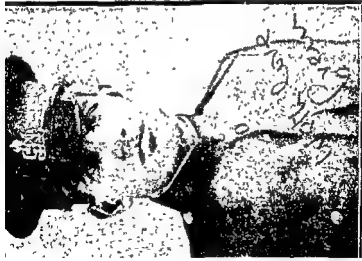
ડૉક્ટર શાહનવાઝ

‘આઝાદીની ધમ્મકા મરવાનો અને તેને
મોટે ભાગેનો રોજ દિલોને અધિકાર છે’

32nd May

32nd May

દેશને વફાદાર રહેવાનો મેં નિર્ણય કર્યો, નેતાજીને વચન આપ્યું કે હું સર્વસ્વનો ભોગ આપવા તૈયાર રહીશ.’

શાહનવાઝને સંગીતનો ભાગે શોખ છે. આઝાદ કોમ્પોઝિટર હોવાને લીધે જંગલોમાં ફૂલ ફૂલતાં ફૂલો પડે એ ક્યારેક સંગીતના સ્વર છેડે, એમનું પ્યારું ગીત તો યુદ્ધગીત હતું કેમ કેમ, બદામી જા, ખુશી કે ગીત ગાયે જા.

શાહનવાઝખાન મુસ્લિમ છે, પણ ધર્માધતાથી એ પર છે. એમને મન હિંદુ-મુસ્લિમ એવા કોઈ બેદલાવ નથી; હિંદી તરીકે એ પોતાની જાતને ઓળખાવે છે. નેતાજીએ તેમના પર એવા તો પ્રભાવ જમાવ્યો છે કે તેઓ પોતે જ કહે છે કે નેતાજીના વ્યક્તિત્વે અને તેમના ભાવણે માગ પર જાદુ કર્યો હતો, એમ કહું તો ખોટું નથી. તેઓ મુસ્લિમ છે અને ઇસ્લામ જો મૂર્તિ-પૂજનની છૂટ આપતો હોય તો નેતાજીનું પૂજન કરવા એ તૈયાર છે. આજે તો શાહનવાઝખાન મુક્ત માનવી તરીકે આપણી વચ્ચે ધૂમી રહ્યા છે. તેઓ જ્યાં જ્યાં ગયા છે ત્યાં ત્યાં તેઓ ઇતિહાસમાં ક્યારેય હોઈનેય ન મળ્યું હોય, એવું સ્વાગત મેળવી રહ્યા છે. તેઓ લાહોરમાં નેતાજીના વડીલબધુ શ્રી. શરતચંદ્ર ખોઝાને પહેલી જ વાર મળ્યા, ત્યારે તેમની આંખો ચોધાર આંસુથી છલકાઈ ગઈ હતી. નેતાજીની યાદ તેમને પરેશાન કરી ગઈ છે.

તેનાં માતપિતાએ તેને સમજાવી, ‘મૂર્ખ’ છાકરી ! પણ એને માથે તો મોત લાગે છે એમ કયા એ તને મળવાનો છે ?’

‘હાલે મોત લાગતું સહગલ નહિ મળે તો હું અપિષ્કિત નહીશ, પણ સહગલસિવાય બીજાને તો આ જિન્દગીમાં નહિ જ પડે’ બાળાએ પોતાનો નિર્ણય મક્કમતાથી જણાવી દીધો.

માતપિતાની મુઝવણનો પાઠ નથી પોતાની પુનીએ પાઠ કરેલો પતિ કેપ્ટન સહગલ તો, હાથ કિત્તામાં લગ્નરી આવી આગળ, લાયકર તહોમતો આથે ામો છે તેના બાળાની ટાંક જોઈ જ આશા છે

પણ એ બાળાની આશા ફળી, પ્રેમ સહગલ થિ હવે લમઝથીથી જોડાઈ ચકશે કેપ્ટન સહગલજીમાં. અને કેપ્ટન થીલા સાથે તેને પણ મુખત નામા આવશે

ત્રીસ વર્ષનો ડિવો, પાતળો, અગત બાધાનો જીવ. જેમ સહગલ એ લાહોર હાઈમાર્ટના જાજર અનુભવનો પ્રુપુત છે હોરસા. ખાતેની મિલિટરી એકેડેમીમાં પાઠ્ય ચક્રો તે સિદિશ લક્ષ્મીની ૧૦ મી બલુચ રેજિમેન્ટમાં જોડાયા અને સિગારો ખાતે પોતાની રેજિમેન્ટ સાથે ગયા, સિગારુનું પતન થયું અને જાપા નિઝોના હાથમાં એની આખી દુકાડી સપડાઈ ગઈ હતી અને બીજાઓની સાથે તેને પણ જાપાનની અખાયત હાથમાં ફો

તેજસ્વી આંજો, કાળા વાળ અને નવસોલા જુવાન સરખા સદગતને નેતાજીમાં ભારે વિશ્વાસ છે. નેતાજી સમક્ષ સેવાપેક્ષી પ્રતિજ્ઞા હજીયે હૈયે છે અને એ પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરવા પાછળ જ એ પોતાનું શેષજીવન અર્પણ કરશે એમાં તો કોઈ શંકા નથી.

કેપ્ટન ધીરોનો જન્મ ૧૯૧૧માં લાહોરમાં એક પ્રસિદ્ધ શીખ કુટુંબમાં થયો હતો, મધ્યમ કક્ષા આ બહાદૂર સૈનિકે યુનીઆન અને મોન્ટેગોમરીની અગ્રેજ શાળામાં પોતાની પ્રાથમિક કેળવણી લીધી હતી, મેટ્રિકની પરીક્ષા પસાર કર્યા પછી એક સિપાહી તરીકે એ લશ્કરમાં જોડાયા, ૧૯૩૭માં એ આગળ વધ્યા અને દહેરાદુનની મિલિટરી એકેડેમીમાં સફળતા મળતાં તેને ૧/૪૪ પંજાબ રેજિમેન્ટમાં મૂકવામાં આવ્યા. ૧૯૩૮નાં યુદ્ધ ફાટી નીકળ્યું અને તેની દુકડી સાથે તેમને મથાયા જતું પડ્યું. મથાયામાં થોડો વખત રહ્યા પછી તેમને વધુ શીક્ષ ટ્રેનિંગ માટે પુના મોકલવામાં આવ્યા, ત્યાં એ સફળતાને પામ્યા અને તરત જ તે પોતાની રેજિમેન્ટ સાથે જોડાયા, એ વખતે તેની રેજિમેન્ટ મથાયાની ઉત્તરે જંગલોમાં પડાવ નાંખીને પડી હતી. ત્યારે જપાન હવાઈ અને ખુશ્કી તાકાતમાં, ચંદીયાતું હતું અને બ્રિટિશ તેમ જ દિંદો ફોર્સેને તેણે સખ્ત ફટકો લગાવ્યો, ત્યારે કેપ્ટન ધીરો પોતાની દુકડીના સ્વપનેતા બન્યા અને પોતાના સાથીઓની તેમણે ખીસ્સત ઉઠાવી, પગ બદલી તાકાતવાળા જપાનિઝ ફોર્સ તેમને નાસી છૂટવા માર્ગ કાપી નાંખ્યો અને તે જપાનિઝોના હાથમાં યુદ્ધ કેદી તરીકે અપડાઈ ગયા.

જેંગકોઝ ખાને મજેલી પૂર્વ એશિયાના દિંદો નેતાઓની પરિવ્રતમાં હાજરી આપવા માટે ખીન્નઓ સાથે તેમને પણ આમંત્રણ આપવામાં આવ્યું હતું. ત્યાં મેજર મોહનસિંગે સ્થાપેલી આઝાદ દિંદ ફોર્સમાં જોડાવાનું કહેવામાં આવ્યું હતું, એ સંબંધમાં કેપ્ટન ધીરો જણાવે છે કે:—

‘ઝનપાનિઝ આક્રમણને કારણે મલાયામાં લોકોની જે બેઠાલી થઈ હતી, તે મેં મારી મજરે જોઈ હતી; આ લોકોના રક્ષણની જવાબદારી બ્રિટિશ સરકારે સ્વીકારી હતી; પણ તેમના રક્ષણ માટેની પૂરતી તૈયારીઓનો સર્દાર અભાવ હતો.

આ વખતે જ, છેલ્લી દોઢ સદીથી બ્રિટિશ રાજને કારણે મારા કમનસીબ દેશમાં જે ખાનાખરાબી થવા પામી છે. તેનો મને ખરેખરો ખ્યાલ આવ્યો, મારા માનવા પ્રમાણે બ્રિટિશરોએ અમારા ઉત્પાદનનાં સાધનોનો પોતાના હિત માટે ઉપયોગ કર્યો છે. અમારા માનવોનો પોતાના શાહીવાદી મુદ્દા માટે છૂટથી ઉપયોગ કર્યો છે. અમારા દેશના રક્ષણ માટે જરૂર પડે ત્યારે અમે તેનું રક્ષણ કરીએ તે માટે અમને તૈયાર કરવામાં આવ્યા નથી. પણ અમને સધાને માટે બંધનમાં રાખ્યા છે.

મારી માનૃજ્ઞિ મને જોવાની રહી છે. એમ મને લાગ્યું અને મેં તેનો સ્વીકાર કર્યો અને મેં મોહનસિંગને સાથ આપ્યો.

એમનું પૂરું નામ છે ગુરુબક્ષસિંઘ ધીલાં તેમનાં પત્નીનું નામ બક્ષત કીર. એ પંજાબની એક ગ્રામ્યયુવતિ છે. તે અંગ્રેજી જાણે છે. હિંદી અને ગુરુમુખી પણ જાણે છે. તેમને કોઈ સંતાન નથી.

હિંદીના લાલ કિલ્લામાં પોતાના પતિ સમેનો મુકદ્દમો ત્યારે ચાલી રહ્યો હતો, ત્યારે શ્રીમતિ ધીલાંએ સ્ત્રીઓની એક સભામાં જોલતાં જણાવ્યું હતું કે: ‘આઝાદ ફોજમાં મારા પતિએ જે લાગ લગવ્યો છે તેનું મને અલિમાન છે. મારા પતિનું બલિદાન આપતાં હું અચકાઈશ નહિ. દેશની આઝાદી માટે તમામ સ્ત્રીઓએ પોતાનાં સંતાનો અને પતિઓનાં બલિદાનો દેવાને તૈયાર રહેવું જોઈએ. બલિદાનથી જ આઝાદીને હાંસલ થવાની છે.

તેના કેટલાય સંબંધીઓ લસકરમાં જોડાયેલા છે. તેના પિતા ‘સરદાર હકોરસિંઘ લસકરમાં હતા, અને બાવીસ વર્ષની નોકરી

પછી નિવૃત્ત થયા છે. તેના બે ભાઈઓ પણ લશ્કરમાં છે બ્યારે એક ભાઈ જંગલખાતાનો અધિકારી છે.

કેપ્ટન ધીલાના જણાવ્યા પ્રમાણે નેતાશ્રીએ તા. ૨૭ મી માર્ચ ૧૯૪૫ના રોજ એક પત્ર લખીને જણાવ્યું હતું કે:

‘રાષ્ટ્રો નહિ, માત્ર આંસુ જ મારી લાગણીઓનું દર્શન કરાવશે. મને સંપૂર્ણપણે સમજાયું છે કે ગમે તે કારણો રજૂ કરવામાં આવે, તો પણ મેં જે સ્વેચ્છાપૂર્વક વચન આપ્યું હોય તે પૂર્ણ કરવામાં મારે નિષ્ફળ જતું ન જોઈએ, મારે ભવિષ્યમાં વચનો નહિ પણ મારા કર્તવ્યથી એ પૂરવાર કરી આપતું પડશે.’

આ ત્રણ જવાંમરોને માટે હિંદ સાથે જ મગરૂબ છે. કવયિત્રી શ્રી. સરોજની નાયકુએ તેમને અંગ્રજી આપતાં જણાવ્યું છે કે ‘જે મને પુત્રો પસંદ કરવાનું કહેવામાં આવે તો હું જરાપણ અચકાયા વિના જ શાહનવાઝ, સહગઘ અને ધીલાને પસંદ કરું.’

પણ આ ત્રણ જવાનોની સાથે જ, ખીખળોને પણ આપણે કેમ વિસારી શકીએ ?

સૌથી પહેલાં આપણે સ્વ. રાસબિહારી ઘોષને યાદ કરીએ. આજે તો તેઓ હયાત નથી પણ નેતાશ્રીએ હાથ ધરેલી, વિક-સાવેલી આ ચળવળનાં મૂળ તો સ્વ. રાસબિહારીએ જ નાખ્યાં હતાં. આઝાદ હિંદ ફોજ અંગે તેમનો ઉદ્દેશ્ય થયો તે પહેલાં તેમનું નામ હિંદમાં કાઢીને યાદ ન હતું. આ મંડીના પહેલા બે દશકામાં બ્યારે ક્રાન્તિકારી ચળવળનાં મૂળ નખાનાં હતાં ત્યાગના એ ક્રાન્તિકારી હતા, ૧૯૧૨માં ન્યુ દિલ્હીમાં લોર્ડ હાર્ડીંગના સરખસ પર બોંબ ફેંકાયો, તેમાં તેમનું નામ સંડોવાયું હતું. રાસ-બિહારી કેટલીય ફતેહમંદ અત્યાચારી પ્રવૃત્તિઓના નેતા હતા. અવધ બિહારીલાલ અને માસ્તર અમીચંદ નામના તેમના બે

સાથીઓને ૧૯૧૪-૧૫ના દિલ્હી કાવત્રા કેસમાં મોતની સજા થઇ અને રાસણિહારીના મસ્તક માટે પાંચ હજારનું ધનામ જાહેર થયું. તેમની તરફથી દિલ્હરમાં ફેલાઈ ગઈ, પણ તેઓ પના-રસ અને લાહોરમાંથી પોતાની ક્રાન્તિકારી ચળવળ ચલાવે રાખતા હતા. પોલિસ એમને પકડી શકતી નહતી, પણ કાંગે વખત દિલ્હમાં તેઓ સલામત રીતે રહી શકે તેમ ન હતું, એટલે ૧૯૧૫માં બ્રિટિશ સરકારને થાપ આપી તેઓ જાપાન પહોંચી ગયા.

તેમનો ઇરાદો દિલ્હની આઝાદી માટે જર્મનીની સહાય મેળવવાનો હતો, તેમણે ચીનમાંથી દિલ્હમાંના પોતાના સાથીદારો પર હથિયાતો મોકલ્યાં, પણ તે સરકારના હાથમાં જઈ પડ્યાં. બ્રિટિશ સરકારના દબાણ આગળ જાપાનને નમવું પડ્યું અને શ્રી. રાસણિહારી ઘોષને પાંચ દિવસમાં શાંધહાઈ છોડવાનો હુકમ થયો અને ફરીને તેઓ અંધકારમાં લુપ્ત થઈ ગયા. આઠ વર્ષ સુધી તેમણે એ રીતે ગુપ્તવાસ ભોગવ્યો. ત્યારબાદ તેમણે જાપાનમાં દિલ્હ સ્વાતંત્ર્યસંઘની સ્થાપના કરી, આઝાદ દિલ્હની કામચલાઉ સરકારની સ્થાપનાનું મુળ આ દિલ્હ સ્વાતંત્ર્યસંઘમાં હતું.

નેતાજી મલાયામાં આવી પહોંચ્યા, પછી શ્રી. રાસણિહારીએ નેતાગીરી છોડીને, નેતાજીના હાથમાં સુપ્રત કરી. તેઓ માત્ર સર્વોચ્ચ સલાહકાર બનીને રહ્યા.

તેમણે જાપાનિઝ ભાષામાં દિલ્હ પર પાંચ પુસ્તકો લખ્યાં છે અને ડૉ. સુંદરસેન્ડનું 'ઇન્ડિયા ઈન બોન્ડઝ'નું જાપાનિઝ ભાષામાં ભાષાંતર પણ કર્યું છે. તેઓ જાપાનમાં એક અખબારના તંત્રી પણ હતા અને જાપાનિઝ અખબારોમાં દિલ્હના પ્રશ્નો અંગે લખતા હતા.

એક વિમાની અકસ્માતમાં જ તેમનું મૃત્યુ થયું છે. તેમની સાથે નેતાજી પણ પ્રવાસ કરતા હતા. તેમને આ અકસ્માતથી

ગલ્લીર ધનુ યવા પામી હતી, પણ તેઓ પુનઃ તંદુરસ્તી પ્રાપ્ત કરી શક્યા હતા.

કર્નલ જગન્નાથરાવ ભોંસલે, આઝાદ હિન્દ ફોજની એક અગ્રગણ્ય વ્યક્તિ છે. અત્યારે અટકાયતીઓની જાવણીમાં તે પોતાની સામેના કેસની ગહ જોઈ રહ્યા છે.

૩૯ વર્ષના, ભરાવદાર, સશક્ત અને ટકક દેખાતા કર્નલ જગન્નાથરાવ ભોંસલે, જે ભૂમિએ શીવાજીને જન્મ આપ્યો એ ભૂમિની પેદાશ છે. તેમનો જન્મ મહારાષ્ટ્રના એક ગામડામાં થયો હતો. સાવંતવાડીમાં તેમણે માધ્યમિક કેળવણી લીધી હતી અને ત્યાંથી તેઓ દહેગાદુનની પ્રિન્સ ઓફ વેલ્સ મિલિટરી કોલેજમાં, સાવંતવાડીના રાજવીના પ્રયાસોથી દાખલ થઈ શક્યા. ૧૯૨૬માં તેમણે સેન્ટ્રલ્સ કોલેજમાં ઉત્તિર્ણ થઈને એકેડેમી કમિશન મેળવ્યું. ૧૯૨૮માં તેઓ કવેટા ખાતેની લોકેશાયર રજીમેન્ટમાં જોડાયા. એક વર્ષ પછી રાયલ ગરાહ ઇન્ફન્ટ્રીમાં તેમની બદલી થઈ. ૧૯૩૦માં તેમને જિઓ હોલો આપવામાં આવ્યો અને કોનુર ખાતે તેમને મુકવામાં આવ્યા. ત્યાં તેમણે જાંડ પાણીમાં તણાઈ જતા જે અગ્નિજોના જ્વન જગ્યાવ્યા, તેમની બહાદુરીની કદર કરવામાં આવી.

૧૯૩૭માં જગન્નાથરાવ કેપ્ટન બન્યા અને રાહેનશાહના દરબાર વખતે તેમને ખાસ લંડન મોકલવામાં આવ્યા. હિંદ પાછા આવ્યા પછી તેમને સામાન્ય સ્ટાફની તાલીમ માટે પસંદ કરવામાં આવ્યા હતા. આ સ્થાન માટે પહેલાં હિંદી તરીકે પસંદગી મેળવવાનું માન તેમને મળે છે. તેમની તાલીમ પૂરી થતાં તેમને બરેલી ખાતે મુકવામાં આવ્યા અને ત્યાંજ તેમનો સિંગાપુર ખાતે લેફ. જનરલ તરીકે બદલી થઈ.

પણ સિંગાપુરના પતન પછી તેઓ આઝાદ હિંદ ફોજમાં જોડાયા અને ત્યાં તેમની નીમણૂક સ્ટાફના મુખ્ય વડા તરીકે

યઈ, પણ આઝાદ હિંદ સરકાર અને આઝાદ હિંદ ફોર્સ એ એક જુથાખી સ્વપ્ન સમજાવી ગયાં, સ્વપ્નુભિડી ગયું, ત્યારે બેંગકોકમાંથી તેમને ગીરફતાર કરવામાં આવ્યા, કર્નલ શાહનવાઝ, સદગલ અને ધીલાની માફક તેમની સામે પણ લશ્કરી અદાલત સમક્ષ કેસ ચાલવાનો હોઈને અસારે તે દિલ્હીના લાલ કિલ્લામાં અટકાવવા હુકમ રજા છે.

કર્નલ જગન્નાથરાવ, સિંધિયા રાજકુટુંબ સાથે ગુરુગામેશ્વા હોઈ તેમના ગેજંધીઓ આલિયર રાજ્યના લશ્કરમાં જિયો હોદ્દો ધરાવે છે, તેમના ભાઈ વડોદરા રાજ્યમાં ઉચ્ચ હોદ્દો ધરાવે છે. તેમની પત્નીનું નામ ચંદ્રિકાબાઈ. તેઓ પણ કોમ્પાઉર, સાવંતવાડી અને વડોદરાના રાજકર્તા કુટુંબ સાથે જોડાયેલાં છે.

તેમને ત્રણ પુત્રીઓ છે, જેમાં મોટી પુત્રીની વય ૧૧ વર્ષની છે. ત્રણે પુત્રીઓ પોતાની માતા સાથે વડોદરા ખાતે રહે છે.

કર્નલ ભોંસલેનાં માતા પણ જીવંત છે. તેમનું નામ મંગાબાઈ, ૮૫ વર્ષની તેમની વય છે અને સાવંતવાડી ખાતે, પોતાના પુત્ર માટે માતા જવનાનીની પ્રાર્થનામાં દિવસો વ્યતીત કરી રહ્યાં છે.

વર્ષની વયે તેઓ કોલેજમાં જોડાયા હતા અને કિંગ્સ કમિશન સાથે તે વ્યવસ્થિત રીતે સૈન્યમાં જોડાયા હતા.

૧૯૪૨માં જ્યારે એશિયાનો સંગ્રામ જાગ્યો, ત્યારે તે મલાયામાં ૧/૧૮ ફ્રન્ટીયર રાપરૂલના કેપ્ટન તરીકે હતા. પછી મલાયામાંથી બ્રિટિશરોએ પીછેઠઠ કરી ત્યારે તે ગૂમ યદ્ધ મમા ગેવાનું જણાવું હતું.

આઝાદ હિંદ ફોજની સ્થાપનાના પહેલા દિવસથી જ તે તેમાં જોડાયા હતા. તેમની સરકારી વ્યવસ્થાશક્તિ નેતાશ્રીએ ૧૨મી લીધી અને તરત જ તેમને ઉચ્ચલી લીધા. તેમને પોતાના ગિત સરકારી મંત્રીના સ્થાને નીમવામાં આવ્યા, ગિહાગના સુપ્રતે માટે એ કાંઈ જેવું તેવું માન ન કહેવાય.

૧૯૪૫ના એકમદ બ્રિટિશરોના હાથમાં ઝડપાઈ ગયા, અત્યારે તેઓ પોતાના કેસની શહ જોઈ રહ્યા છે.

પોતાના જમાવ માટે, મુસ્લિમ લીગની સહાય લેવાની અર્થેથી સૂચનાની, તેમણે પોતાના જવાંમદો આશીદાગેની માફક ના પાડી લીધી છે.

આઝાદી માટે ફૂરજાની કરનારા, જવાંમદોની અને નેતાશ્રીના કેટલાક ચૂનંદા સાથીઓની આ જીવનકથા, આપજીને પ્રેરણા આપે છે.

પૂર્વ એશિયામાં બ્રિટિશ રોજને શરૂએ આવેલા અને ગીરફતાર થયેલા આઝાદ હિંદ રોજના અફસરોને જ નહિ, પણ આ સૈનિકોને પણ હિંદમાં લાવીને લાલ કિલ્લામાં રાખવામાં આવ્યા છે. તેમને માટે લાલ કિલ્લો જ કેમ પસંદ કરવામાં આવ્યો ?

આઝાદ હિંદ રોજનું ખેચ 'ચલો દિલ્હી' હતું, દિલ્હીના લાલ કિલ્લા પર ત્રિંગી ઝંડો ફરકતો કરવાનો હતો પણ પરિસ્થિતિ પલટાઇ ગઇ. જે લાલ કિલ્લા પર તેઓ પોતાનો ધ્વારો ખેંચ ફરકાવવા માગતા હતા, એ જ લાલ કિલ્લાની ટાટડીઓમાં, આઝાદ રોજના સૈનિકોને પૂરવામાં આવ્યા છે.

લાલ કિલ્લો, એ ઐતિહાસિક મહત્ત્વ ધરાવતી ઇમારત છે આજે તો એનું મહત્ત્વ, એના ઐતિહાસિક મહત્ત્વ કરતાં અનેક ગણું વધી ગયું છે. લાલ કિલ્લા પાછળ એમાં એક રામાયક ઇતિહાસ પડ્યો છે.

સત્તરમી સદીમાં, હિંદને માથે જ મોગલ શહેનશાહત તપતી હતી ત્યારે, આઝા જેનું જ શાહજહાંનાદ નામનું નવું નગર વસાવવાનો, મોગલ શહેનશાહનો ઇરાદો હતો. આજનું દિલ્હી એ જૂનું શાહજહાંનાદ; તેમણે પોતાના આ નવા નગરની રચના

માટે જમુનાના જમણા કાંઠે, ૧૯૪૬ માં સહીમે બંધાવેલા સહીમગદની બાલુમાં સ્થાન પસંદ કર્યું, દિલ્હીનો લાલ કિશોર એ, મોગલ શહેરશાહના સ્મરણચિહ્ન સમો છે. એ કિશોરે મુખારકના નામે પણ ઓળખવામાં આવે છે. ત્યારે હેલ્થ મોગલશાહ બહાદુરશાહના જમાનામાં તે કિશોરે મીથાના નામે જાણાવ્યો હતો. આજે અંગ્રેજ હકુમત પછી એને લાલ કિશોર નામે ઓળખવામાં આવે છે. આમ 'લાલ કિશોર' એ અનેક નામકરણો જોયા છે.

બાદશાહ શાહનવાઝના જમાનામાં લાલ કિશોર એ, તેની તમામ ઇમારતોમાં સૌથી વધુ સુંદર ઇમારત છે. માઇલના વિસ્તારમાં એ પથરાયેલો છે, જમુનાના કાંઠા પરની દિવાલો ૬૦ ફીટ ઊંચી છે. ત્યારે બીજી બાલુ એના રક્ષણની અગત્યતા ધ્યાનમાં લઈને, કોટની દિવાલો ૧૦૦ ફીટ ઊંચી છે. આખો કિશોર મુંદર લાલ પથરાયેલી બંધાયેલો છે પણ ધરતીકંપના આંચકાએ તેને નુકસાન પહોંચાડીને તેની મુંદરતાને બેઝોળ કરવાનો પ્રયાસ કર્યો છે.

૧૭૩૯ માં નાદીરશાહે હિંદ પર ચડાઈ કરી, ત્યારે તે પોતાની રાણે, દિલ્હીના આ કિશોરમાંથી કલામય ચીજો ઉઠાવી ગયો હતો, આમ કરીને મયુરઘાટનો ગુબ્બજ એ પોતાની સાથે ધરાવ લઈ ગયો હતો અને લાલ કિશોરની મુંદરતા, લવ્વના અને કલામયતાને આઘાત લગાડ્યો.

આ લવ્વ ઇમારતનું બૌદ્ધિકામ ૧૬૩૮ માં સર ચલ્ડર્સ, અને તેને પૂર્ણ કરતાં દસ વર્ષ લાગ્યાં હતાં. એની પાછળ કરોડ રૂપિયા ખર્ચાયા હોવાનો અંદાજ છે.

કેટલાક ઇતિહાસકારોના જણાવ્યા પ્રમાણે આ કિશોર શાહજહાંએ જે મહેલ બાંધ્યો હતો, તે પૂર્વમાં જ નહિ, પણ દક્ષિણ

દિલાની દિવાલોના પૂર્વ ભાગમાં નાની નાની મહેલાતો આવેલી છે એ લોકોનું ધ્યાન ખેંચી રહે છે. ત્યાં મારખલનો જ—સ્થાટિક-મણિ જેવા મારખલનો જ—ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે. એને નિહાળવાને જગતભરના યાત્રાળુઓ આવે છે. પહેલાં ત્યાં મુમતાજ મહાલ હતો. આજે ત્યાં મ્યુઝિયમ છે. એની બાજુમાં 'રંગમહાલ' હતો. એ ઇમારતના લગ્ન રંગો, એ જગતનું આકર્ષણ હતા. શાહજહાંના અમલ દરમિયાન તો રંગમહાલની લગ્નતા અધિક હતી. એની છત ચાંદીની અને સોના પુષ્પોથી અલંકૃત થયેલી હતી.

'રંગ મહાલ' નું સૌથી વધુ આકર્ષણ તો, મારખલને કમળ ફૂવારો છે, એ સ્થાટિક પત્થર પરથી જન્મનાનું ઠંડું જળ વહી જાય છે અને હવામાનને ઠંડકભર્યું રાખે છે, ત્યાં મેદાનમાં હાથીઓની હરીફાઈ જામતી અને બાદશાહ અને બેગમો એ નીર-ખવાને ત્યાં બેસતાં. એની નજદિકમાં જ ખાસ મહાલ આવેલો છે. એની ઉત્તરની દિવાલ, આરસથી મંદેલી છે અને ન્યાય તુલાની કદપના અહીં સજ્જન કરવામાં આવી છે. બાદશાહેનો એ ખાનગી આવાસ હતો, ખામ મહાલની પાછળ દીવાને ખામ-ખાનગી હોલ-આવેલો છે. કિશામાંની તમામ ઇમારતોમાં આ લગ્ન અને સૌથી અધિક આકર્ષક જગ્યા છે. પ્લેટફોર્મ પર એ આગેય હોલ બેઠો કરવામાં આવ્યો છે. એની રચનામાં સ્વચ્છ, દૂધશા ઉજળા મારખલનો ઉપયોગ થયો છે. કિમતી પત્થરોનો પણ ઉપયોગ થયો છે. એનું ઢોળાવવાળું છાપરું, વિસ્તૃત સ્થંભો પર રહ્યું છે. એના મધ્ય ભાગમાં ૩૨ ચાંલલાઓ આવેલા છે. આ દરેકો જેમને પરિચય રાખે જણાવ્યું હતું કે, જગત પર જે સ્વર્ગ હોય તો, તે અહીં છે, અહીં છે, અહીં છે. દિવાને ખાસમાં એક વિશાળ સ્થાટિક પત્થરની બેઠક છે. આ બેઠક પર જ, જાણીતો મયૂર-ગુબ્બજ હતો. અત્યારે તો કબજનસીએ એ મયૂરગુબ્બજ નથી. છેલ્લે એ તહેરનમાં હોવાનું જણાયું હતું, પણ હવે તો એ ભંગારમાં

કર્નાલ સાદનવાજ, કેપ્ટન સહગલ અને કેપ્ટન ધીલાં સામેના કેસમાં ખયાવ કરવા માટે મહાસભાએ દેશના ચૂનંદા ધારાસાસ્ત્રીઓની એક કમિટી નીમી. આ કમિટીમાં શ્રી. બુલાભાઈ દેસાઈ મુખ્ય હતાં.

નવા વર્ષની પ્રભાતે પ્રગટી હતી. વર્ષાલિનંદન અર્પણ રહ્યાં હતાં, ત્યારે તા. ૫ મી નવેમ્બર ૧૯૪૫ ની રોજ લાલ કિલ્લામાં, લશ્કરી અદાલત સમક્ષ આઝાદ ફોજના ત્રણ અફસરો સામેનો કેસ ચાલુ થનાર હતો. આ કેસે હિંદી પ્રજાનું ભારે ખ્યાન ખેંચ્યું હોવાથી અને છેલ્લા બંદાહરશાહ સામેના કેસ પછી, આ પ્રકારનો પહેલો જ કેસ હોવાથી લોકોની કુવદલતાનો પાર નહોતો.

આ દિવસે જે ધારાસાસ્ત્રીઓ ખયાવ કરવાને હાજર થયા હતા. તેમાં, પં. જવાહરલાલ પશુ હતા. આવીસ વર્ષ પૂર્વે તેમણે અદાલતનો ત્યાગ કર્યો, ત્યાર પછી પહેલી જ વાર તેઓ, આઝાદ ફોજના આ અફસરોના ખયાવ અર્થે બેરિસ્ટરનો પોષાક પહેરીને અદાલતમાં હાજર થયા હતા. ત્રણે સામે સામાન્ય આરોપ, શહેનશાહ મામે મુદ્દા જમાવવાનો હતો, બધાં બીજા બે સામે ખેન અને ખૂનમાં મદદ કરવાનો આરોપો મકાયા હતા.

ત્રણેએ આરોપોનો દન્ડાર કર્યો અને પં. જવાહરને સજામાં આપી તેમની નજરિકમાં બેઠક લીધી. એ દિવસે થોડીક સુતાવણી પછી મુકદ્દમો ત્રણ અઠવાડિયાં માટે મુક્તવરી રહ્યો હતો.

ત્રણ અઠવાડિયા પછી તા. ૨૧મી નવેમ્બરે ફરીને હિંદીનો લાલ કિલ્લો, માનવચાત્રાનું ધામ ચર્ચ પજો. એ દિવસે કિલ્લાની બહાર લોકોનાં ટોળાં જમા થયાં હતાં. દેશભરના વાતાવરણમાં ગરમી આવી ગઈ હતી. આઝાદ ફોજ પ્રત્યેની હમદર્દી વધી ગઈ હતી.

દિવસો સુધી એ ઐતિહાસિક મુકદ્દમો ચાલ્યો. આ મુકદ્દમાને માટે, સરકારે જાપાનથી ખામ જાપાનિઝ અમલદારોને સાક્ષી તરીકે બોલાવ્યા. આઝાદ ફોજના કેટલાક અમલદારો અને સૈનિકોને સાક્ષી તરીકે બોલા ગયા.

સુતાવણી દરમિયાન આઝાદ હિંદ સરકાર અને આઝાદ હિંદ ફોજને લમની જે વિગતો રજૂ થઈ, એ વિગતો કોઈને પણ

આશ્વપર્વુચ્ચ કરે તેવી હતી. અદાલતમાં રજૂ થયેલા દસ્તાવેજો, પૂરાવાઓ અને સાહેદોએ એક વાત જગત સમક્ષ સ્પષ્ટપણે જાહેર કરી છે કે નેતાજીના આગમન પહેલાં પૂર્વ એશિયામાં અને બર્મામાં, બ્રિટિશરોની પીઠેદઠ પછી હિંદીઓની હાલત કફોડી બની ગઈ હતી. એમને રક્ષણ આપવા અને હિંદની આઝાદી માટેનો સંગ્રામ મલાવવા માટે, વ્યવસ્થિત સરકારની રચના કરી. એ વ્યવસ્થિત સરકારને જગતની નવ સરકારોએ સ્વીકારી, જપાને એ આઝાદ હિંદ સરકારને સહકાર આપવાનું સ્વીકાર્યું હતું અને જપાનથી તદ્દન સ્વતંત્ર એવી આઝાદ હિંદ ફોજની રચના કરીને નેતાજીએ, ૫૦ હજાર જેટલા હિંદીઓને, નાગરિકોને લશ્કરી તાલીમ આપી. માત્ર પુરુષો જ નહિ પણ સ્ત્રીઓમાં નવચેતના જગાવી, તેમના હાયમા હથિયારો દીધાં અને એ રણયંત્રીઓ બનીને જંગમાં ઝડૂકી, બાળકોને પણ સાવધ કર્યાં અને તેમણે પણ પોતાનો ફાળો આપ્યો હતો.

તા. ૨૧ મી ઓક્ટોબર ૧૯૪૩ ના રોજ, આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારની સ્થાપનાની નેતાશ્રયે જગત સમક્ષ જાહેરાત કરી હતી આ જાહેરાત પછી પ્રધાનમંડળના અધ્યક્ષે, ઇશ્વરને નામે વક્ષાદારીની પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી

આ પ્રતિજ્ઞા પછી આઝાદ હિંદ સરકારનો નીચેનો ઢંઢેરો નેતાશ્રયે વાચી બતાવ્યો હતો

‘જંગલમાં ૧૭૫૭ માં બ્રિટિશરોના હાથે પરાજય સહન કર્યા પછી, હિંદી પ્રજા હેલા રો વર્ષથી સખ્ત હાટમારીઓ વચ્ચે સતત સંઘામ ખેલી રહી છે એ હરમિયાનનો ઇતિહાસ અલોડ વીરતા અને બલિદાનના દર્શનો પૂરા પાડે છે એ ઇતિહાસના પાને શીરાત્રુદીલા, જંગલના મોહનલાલ, હેદર-અલી, દીપુ સુસ્તાન અને હક્ષિષ્ટ હિંદના વેલુચાપીના નામ અમર અક્ષરે અસ્તિ થયેલા છે આપના સાહેબ કોસમે, ખરાહા પેશ્વા જાણશવ, ઔધના બેગમ સાહેબા, પંજાબના સરદાર રયામસિંઝ અતરીવાલા, ઝાસીની રાણી લક્ષ્મીબાઈ, ટાગિયા ટોપી, કુમરાવના મહારાજ કુંવરસિંઝ અને નાનારાહેબના નામ સોનેરો અક્ષરે અસ્તિ થયેલા છે

ત્યારે હિંદી પ્રભને પરિસ્થિતિનું સાચું જ્ઞાન થયું અને પ્રભ નવૃત્ત થઈ ત્યારથી તે સતત લડત રહી છે. ૧૮૫૭ માં બ્રહ્મસેનાના ઝંડા નીચે, આઝાદ પ્રભ વરીકે તેણે આખરી સંઘામ ખેલ્યો.

૧૮૫૭ પછી બ્રિટિશરોએ હિંદી પ્રભ પાસેથી શસ્ત્રો છીનવી લીધાં, એને નિઃશસ્ત્ર બનાવી. પ્રભ પર જુલમ અને અત્યાચાર શુભરતા રહ્યા. હિંદી પ્રભ થોડો વખત તો નિયંત્રણ બની, પણ ૧૮૮૫ માં હિંદી રાષ્ટ્રીય મહામહાના જન્મકાળ પછી તે નગી છે. ૧૮૫૮ પછી પ્રભમાં નવજાગૃતિ આવી. છેલ્લા વિશ્વયુદ્ધ વખતે હિંદી પ્રભ પોતાની છીનવાયેલી આઝાદી પ્રાપ્ત કરવા માટે યજ્ઞવન, પ્રચાર, બ્રિટિશ માતનો બહિષ્કાર, અત્યાચારી પ્રવૃત્તિ અને ભાંગફોડની પ્રવૃત્તિ ઉલ્લેખ નિઃશસ્ત્ર બનવાનો માર્ગ અપાયા કરી રહી છે.

પણ ૧૯૨૦ માં ત્યારે પ્રભ નિષ્ફળતાથી હતાશ થઈ ગઈ હતી અને નવા માર્ગની સીધમાં હતી, ત્યારે મહાત્મા ગાંધી અસહકાર અને સવિનયસંજનાં નવાં શસ્ત્રો સાથે આગળ આવ્યા.

હવે આઝાદીના હલ સમીપ હોઈ પોતાની કામચલાઉ સરકાર ડિલી કરવાની અને એ સરકારના ક્ષેત્ર તલે આખરી હડત આરંભવાની દિંદી પ્રબળને ની કરજ છે; પરંતુ જ્યાં દિંદી નેતાઓ જેવા હોઈ ત્યાં વલનમાના લોકો સંપૂર્ણ રીતે નિઃશસ્ત્ર હોઈ દિંદીમાં કામચલાઉ સરકાર ડિલી કરવાનું કે એ સરકારના આશ્રય નીચે સશસ્ત્ર હડત શક્ય નથી આથી આ કાર્ય-આઝાદ દિંદીની કામચલાઉ રચના કરવાનું કાર્ય તથા મુક્તિ સેના-આઝાદ દિંદી ફેજ અથવા લીજે યોજેલી દિંદી રાષ્ટ્રીય સેનાની મદદથી આઝાદી માટેની આખરી હડત ચલાવવાની દિંદી તથા વિદેશ ખાતેના જ્યાં દિંદીઓનો ટોળા ધરાવતી પૂર્વ ક્ષિતિયામાંની દિંદી સ્વાતંત્ર્ય લીગની ફેજ ॥

આપે છે. એ સમગ્ર દેશ તથા તેના બધા ભાગને સુખી અને સમૃદ્ધ કરવાનો, દેશનાં બધાં બાળકોને સમાન રીતે ઉછેરવાનો, વિદેશી સરકારે ભૂતકાળમાં હુમ્મ્યાઈમરી રીતે બ્રહ્મા કરાવેલા તમામ લોકોને નાબૂદ કરવાનો મક્કમ નિર્ધાર બંદર કરે છે.

ઈશ્વરને નામે હિંદી લોકોને એક પ્રભુ તરીકે ભક્તી કરનારી ભૂતપૂર્વ પેઢીદરપેઢીને નામે અને વીરત્વ તથા સ્વેચ્છાથી પર-પરાનો વારસો આપનારા આપણા સહિદોને નામે અમે હિંદી પ્રજાજનોને અમારા ધ્વજ ફરતા આવી ભિખવાની હાલત કરીએ છીએ બ્રિટિશો તથા હિંદુઓના એના બધા સાથીઓ સામે આખરી લડત આજીવનની તથા દુશ્મનને હાંસી હાલવામાં આવે અને હિંદી પ્રજાજનો ફરી એકવાર આઝાદ પ્રજા બને, ત્યાં સુધી તે લડતને ભૂતસાપૂર્વક, ખોતથી અને આખરી વિનયમાં સંપૂર્ણ વિશ્વાસ-સાથે ચલાવે રાખવાની અમે એમને (હિંદી પ્રજાજનોને) હાલત કરીએ છીએ.

આ દેશ પર કામચલાઉ સરકારના બધા સભ્યોએ સહી કરી છે. સુભાષચંદ્ર બોઝ (ગભ્યના વડા, વડાપ્રધાન અને મુદ્દ પ્રધાન તથા વિદેશ પ્રધાન) કેપ્ટન થીમતી લક્ષ્મી (મહિલા સંસ્થા) એસ. એ. આયર (પ્રકાશન અને પ્રચાર) લે. કર્નલ અઝીઝ આહમદ; લે. કર્નલ આઇ. એમ. એસ. ભગત; લે. કર્નલ જે. કે. ભોંમલે; લે. કર્નલ મુન્નાસિંહ; લે. કર્નલ એમ. એડ. કીઆણી; લે. કર્નલ એ. ડી. લોકનાથન; લે. કર્નલ ઇયન કાદિર; લે. કર્નલ શાહનવાઝ (સશસ્ત્ર દળોના પ્રતિનિધિઓ), એ. એમ. શાહાય, મંત્રી (પ્રધાન દરબાન સાથે), રાસબીહારી ઘોષ (સર્વોપરી સલાહકાર) કરીમ ગની, દિનાનાથ દાસ; ડી. એમ. ખાન, એ. ચેલાપ્પા, જે. થીવી, સરદાર ઇશ્વરસિંહ (સલાહકારો:) એન. એ. એન. સરકાર (ધાર્મિક સલાહકાર).

૧૯૪૪ ની તા. ૨ ઓક્ટોબરની વાત, ભારતની સરહદની એકે પાર આવેલા પવતોના પ્રદેશમાં દૂરપૂર્વના આઝાદ હિંદ ફોજના સૈનિકોની ઇંગ્લીશોમાં શાધીજ્યતી ઉજવણી રહી હતી. માત્ર હિંદની પૂર્વ સરહદની પેલીપારના પ્રદેશમાં જ નહિ પરંતુ સિંગાપુર, આદમન, સિયામ, હિંદી ચીનમાં આવેલી આઝાદ હિંદ ફોજની ઇંગ્લીશોમાં પણ ગાંધી જ્યતી ઉજવવા માટે તૈયારીઓ ચાલી રહી હતી.

બીજી ઓક્ટોબરનો દિવસ, આ દિવસ દિલીએ માટે એક મહાપર્વ હતો. આ દિવસે પૂર્વ એસિયામાં પ્રસરેલા આઝાદ હિંદ ફોજના વીર સૈનિકોએ ઉપવાસ પાળેલો. અત્રે એ લક્ષમાં રાખવા જેવું છે કે, આઝાદ હિંદ ફોજમાંના સૈનિકોમાં અડધા કરતાં પણ વધુ સૈનિકો મુસલમાનો હતા. પોતાનું રક્ત અપાંજી કરી ભારતમાતાની શુભાશીનાં જાંઘને તોડવા કમીજધારી થયેલા તરુણો જો તને અહિંસાનો પયગામ પાઠવનાર એ દેવદૂતને ચરણે

સૂર્યોદય પહેલાં જ “હાસીની ચાણી રેજમેન્ટ” ની મહિલા-
ઓએ શુભ વસ્ત્રો પરિધાન કરી, વેણીમાં ત્રિશુલી ફૂલો ગૂંથી
પ્રભાતકેરીઓ કાઢી હતા. પ્રભાતના સુમધુર વાતાવરણની
બહેરોમાં તેમના સુમધુર કંઠોમાંથી નીકળતાં ગીતોએ વાતાવરણને
ભરી દીધું હતું. આ સુમધુર ગીતોના સ્વરોથી આજાદ ફોજના
સૈનિકો મગ્ન હતા અને ગીતોના સ્વરો વાતાવરણમાંથી
દૂર થયા ન થયા અને ત્યાં તે પહોંચના મેદાન પરથી ધ્રુમલોના
અવાજે વાતાવરણને ભરી દીધું. સૈનિકો સ્વસ્થ બની ગયા,
સર્વેએ પોતપોતાના પોષાક વ્યવસ્થિત કર્યા અને ખસે બેઠકો
ભેરવી, પહોંચના મેદાન તરફ દૃષ્ટ કરી. મહિલા રેજમેન્ટ
ચહેરની અદક્ષિણા કરી બીજા જ જુથી મેદાનમાં પ્રવેશ કર્યો.

અહાંદેશના પ્રતિનિધિ ટરફથી આ પ્રસંગે એક બેન્ડ
મોકલવામાં આવ્યું હતું. ગજમથના પોષાકમાં સજ્જ બની
બેન્ડ એક બાજુ ખડું હતું ત્યારે સૂરના કોમળ કિરણો તેમના
મણ્ડવેધના સોનાના બટનો પર પ્રકાશ ફેલાવી તેમને વધુ
પ્રભાસિત બનાવતા હતા.

મહીલાએ દોરી બધેલો એક ત્રિરંગી ઝંડો કુમારી સફમીને આપ્યો.
એ ઝંડો લોહસ્તંભને બાધવામાં આવ્યો.

“સાવધાન” નો હુકમ થયો. સર્વે સૈનિકોની નજર ત્રિરંગી
ઝંડા તરફ ગઈ. બાજુએ સુસાપ આગળ વધ્યા તેમણે દોરી
ખેંચી અને પ્રભાતના સુરભ્ય વાતાવરણની સહેંગમાં રેસમી
ત્રિરંગી ઝંડો સહેરાવા લાગ્યો.

અગણિત સૈનિકોના ઠઠમાની ગીતના સ્વરે બહાર પડ્યા.

ઠઠમ ઠઠમ બહારે જા
ખુશી કે ગીત ગાયે જા
ચલ જિંદગી હવે કૌમકી
તૂ કૌમકે છુટાયે જા
તુ રોરે લિંદ આગે બહ
મરને સે લી તૂ ન હર
અસ્માન તકે ઉઠાકે રાર
જોસે વતન બહારે જા
તેરી લિંમત બહલી રહે
ખુદા તેરી મુનતા રહે
જો સામને તેરે થડે
તો ખાક મે મીલાયે જા.
ચલો દિલ્લી પૂકારકે,
કૌમી નીશા સગ્ગાતકે
લાલ કિલેમે ગાફકે
સહરાયેજા, સહરાયેજા !

ગીત પૂરું થતાં, સુસાપળ બુની આજ્ઞા થતાં સર્વે
હુકમીઓ ડાવણીમાં પાછી ફરી.

સંધ્યાકાળે વિરાટ સભા મળી. સભાની જગ્યાએ મધ્યમાં
એક વ્યાસપીઠ બનાવવામાં આવી હતી વ્યાસપીઠની નજીક
ત્રિરંગી ઝંડો ફરકી રહ્યો હતો. મુખ્ય વ્યાસપીઠ પર લીનાં,
સફેદ અને લાલ ફાનસો લટકી રહ્યા હતાં. ડાબી બાજુએ પરદેશી

રાજ્યોના પ્રતિનિધિઓને તેમ જ બૌદ્ધ મહતોને બેસવાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી હતી. બ્યાસપીઠ પર ચાંદીની ફેમમાં મહેલું ગાંધીજીનું એક બંધ્ય ચિત્ર હતું, જેને સુંદર પુષ્પહાર પહેરાવવામાં આવ્યો હતો.

સભાનો સમય થયો, બૌદ્ધ મહતોએ ધર્મચક્ર ફેરવતાં પ્રાર્થના કરી, તે પછી માન્ડ મુદ્દીના ખાસ પ્રતિનિધિએ કુશાનમાંથી કેટલુંક વાંચન કર્યું.

એ પછી સુભાષ બિસા થયા અને તાળીઓના ગડગડાટ વચ્ચે તેમણે સાપચુ રાર કર્યું.

શ્રી. સુભાષબાજીએ બોલતાં જણાવ્યું કે ‘હું’ મારા ગુરુને વંદન કરું છું. ક્ષિત્રિજની જેવે પાર, આ જગતની જેવી બાજીએ અમારી સુચ્છભૂમિ-અમારા રવખમાં રમી રહેશે અમારો પ્રિય દેશ—આવેલો છે.

એ દેશ જનતાના દેરોમાં સર્વ કરતાં સુંદર છે. તેના આસમાનમાં ચંદ્ર પૂર્ણ કળાએ પ્રકાશમાન થાય છે. એ દેશનાં વૃક્ષો પાનાં વિહંગોના સખ્તો ખજૂ દિવ્ય હોય છે. એ વૃક્ષો નીચે ઊસીને અમારા ઋષિમુનિઓએ પ્રાચીન કાળમાં અમોને જીવનનાં દિવ્ય રહસ્યોતું ઉદ્દેશોધન કરેલું છે.

ગાંધીજી એ વર્તમાન યુગના એવા જ એક ઋષિ છે. તેઓની અહિંસા એ જ માનવમાત્રની એક આશા છે; પરંતુ યુગાત્મ દેશની અહિંસા એ અહિંસા નથી નજળાપણું છે.

૧૨૬૨ અદાલત સમક્ષ, પોતાની સામે ચાલી રહેલા ઐતિહાસિક મુકદ્દમામાં સરકારપક્ષના સાક્ષીઓની તપાસ પૂરી થયા પછી કેપ્ટન શાહનવાઝ, કેપ્ટન સહગલ અને કેપ્ટન ધીલાંએ પોતાનાં યાદગાર નિવેદનો રજૂ કર્યા હતાં. જેમ આપણા દેશના ઇતિહાસમાં આ મુકદ્દમો એ ઐતિહાસિક રહેવાનો છે એ જ રીતે આ નિવેદનો પણ ઐતિહાસિક રહેવાનાં છે. નિવેદનોમાં, તેઓ દયા માગતા નથી, પોતાનાં કૃત્યો માટે પશ્ચાત્તાપ પણ જાહેર કરતા નથી, પણ તેઓ પોતાનાં કર્તવ્યોનો શુભંદ અવાજે સ્વીકાર કરીને, પોતાના દેશ વચ્ચે જાલી રહેલી રાષ્ટ્રપ્રેમની જગતને પ્રતીતિ આપે છે.

કેપ્ટન શાહનવાઝ

‘બ્રિટન વિરુદ્ધની લડાઈમાં ભાગ લેવાના મારી સામેના આરોપનો હું દંઠાર કરતો નથી, પણ આ કાર્ય મેં આજાદ ફ્રાન્સ એક સિપાહી તરીકે કર્યું હતું. આજાદ ફ્રાન્સે, માતૃભૂમિ હિંદની મુક્તિ માટે, હુનિવાના કાલદા મુજબ યુદ્ધ જાહેર કર્યું હતું. આ રોનાને બ્રિટિશ સૈન્યોએ પ્રતિપક્ષી દળ તરીકે સ્વીકાર્યું હતું.’

આજાદ ફ્રાન્સમાં જોડાયો, ત્યારે મેં મારી બધી વસ્તુઓનું જલિદાન આપવાનો નિર્ણય કર્યો હતો. એ મારો ‘ભાઈ મારા

ગાજીમાં આઠે આવે તો એની સામે લડવાનો પણ મેં નિર્ણય કર્યો હતો. '૪૪ મા લગ્નશયન બિ મહિના સુધી હતું અને મારા પિતાજી સાથે સાગસામે ટકરોબોમાં લડ્યા હતા.

મારી સામે એકજ સવાલ હતો કે મારે મારા દેશને વફાદાર રહેવું કે રાજીને ? મેં મારા નેતાજી મુશાવરત દ્વારા વચન આપ્યું હતું કે હું દેશની આજ્ઞાથી ખાતર મારા સર્વસ્વનું જલિદાન આપીશ, આ વચનને વફાદાર રહેવાનો મેં નિર્ણય કરી લીધો હતો. આજાદ હિંદ સરકારે માતૃભૂમિ હિંદની આજ્ઞાથી માટે, દુનિયાના સાચા કાયદા મુજબ લડાઈ જાહેર કરી હતી.

ફરિયાદ પાઠના ધારાશાસ્ત્રીએ રજૂ કરેલી હકીકતો સાચી હોય તોયે, મારો ગુનો સાબિત કાય એમ નથી. શ્રી. મહમદ-દુસેન સ્વેચ્છાએ આજાદ ફોજમાં ભેડાયો હતો અને એની શિસ્તને તાબે થયો હતો. ખરી કંગાડીની પળોમાં ફોજમાંથી એણે છટકવાનો પ્રયાસ કર્યો હતો. આ પ્રયાસ સફળ થયો હોત તો તે મારાં ફજોની માહિતી અંગ્રેજોને પાસે લઈ ગયો હોત, આજાદ હિંદ ફોજના કાનૂનો તેમજ સ્વદેશના લોકોના કાનૂનો હોજ આ કાયદો ગુનો લેખાય અને આના માટે મોતની સજા કરી શકાય.

મુશ્કેલી તરીકે પડી રહું, એના કરતાં મારા દેશના સ્વમાન, માલ-મિલકત અને જીવનની રક્ષા માટે, હાથમાં રાઈફલ લઈને હું લડું તો એથી હું રાષ્ટ્રને વધુ ઉપયોગી થઈ શકીશ, એમ હું માનતો હતો.

આજાદ ફોજમાં એવા માણસોની ભરતી કરી હતી કે જેઓ જાપાનિઝો જેવચનો નીચડે તો પણ એમની સામે લડવા તૈયાર થાય આ હકીકત ખૂબ ફરિયાદ પહોંચા રાક્ષીઓએ પૂરવાર કરી છે અને માટે કોઈ પણ મુશ્કેલી પર જબાણ લાવવાના આરોપનો હું ઈન્કાર કરું છું આ માટે જબાણ કરનારા અફસરોને સખત શિક્ષાની ચેતવણી મેં આપી હતી.

અમારા નેતાજી સુભાષચંદ્ર બોઝે આજાદ હિંદ ફોજમાં જે કોઈ માણસ આત્મબોધ આપવા તૈયાર ન હોય, તેઓને ફોજ છોડી જવાની ફરજ આપી હતી. આજાદ ફોજમાં જોડાનારાઓને જૂન તરફ, કૃત્ય અને મૃત્યુનો સ્થાનનો કરવાની ચેતવણી અપાઈ હતી.

મેં મારી આંખે દૂરપૂર્વના હિંદીઓને આજાદ ફોજ માટે સર્વસ્વ અર્પણા જોયા હતા. કેટલાક તો સગમ કુટુંબો સહિત જોડાયા હતા અને દેશને માટે ફજીર બની ગયા હતા.

અમને સાચો નેતા મળ્યો હતો. જ્યારે હિંદના કરોડો મરીન, નિઃશસ્ત્ર અને લાચાર સૈનિકો મટે અમારી પાસે આ નેતાએ આત્મબોધ મળ્યો, ત્યારે કોઈ પણ સ્વમાનરપિલ્લે હિંદી એટલું ત્યાગ કરવાની ના પાડી શકે એમ નહોતું. અને એક સાચો નેતા મળ્યો હતો અને મેં એમને અનુસરવાનો નિષ્ક્રમ કર્યો હતો.

મારા જીવનનો આ એક મહાન નિષ્ક્રમ હતો. બ્રિટિશ હિંદી લશ્કરમાં સેવા જનવત્તા મારા સમાજો સામે લડવાનો આ સવાલ હતો. અને ખાતરી હતી કે, તેઓ મારી દૃષ્ટિએ આ વસ્તુ સદી પણ જોઈ શકે એમ નથી.

સરકારમાં સેવકો વહેલી નીતિ વિષે તેઓએ લાંબું નિવેદન હતું. દરેક ત્યારબાદ વધુમાં તેઓએ કાંઈક વધુ કહ્યું કે, 'ત્યારે હું અમેજીનના દાવે ચોપાઈ રહેલા અને બૂંધે મરતા મારા દરેક જાણવોનો વિચાર કરતો હતો, ત્યારે મને આ સામનપ્રધા સમિતિ તરફ યત્ન. આ સામનપ્રધા ઉત્સાહપૂર્વક જનતાને અમળું અને અજ્ઞાન રાખી રહી હતી. આ અન્યાય અને અસમાનતા નાશ કરવા મેં માત્ર સર્વસ્વ, માતૃ જીવન, ધર, કુટુંબ અને એની પ્રભાવિતા હોમવાનો નિર્ણય કર્યો હતો.

હું મારા દેશબાનવો અને તમારા પર એ વસ્તુ ધ્યાનમાં લાવવા માત્ર હું કે આગ્રહ ફોજો જે ન હોઈ શકે તેથી વેલી છે, એ કોઈ પણ શાસ્ત્રી સમક્ષ વેલી રહે નહિ અને હિંદી આગ્રહી માટે લડતા હતા.'

કેન્દ્ર સહાયતા

ફરાર પાકમાં બ્રિટિશરોના પ્રતિનિધિ લેટ. કનંધ હટ અમને હિંદીઓને યેલના ટોળાની માફક નવાનિઝોને સોંપવા હતા. આ વસ્તુ અમને સૌને એક ફેરફાર વાળો હતો. હિંદી સૈન્યે પારાવાર મુશ્કેલીઓની સામે લડાઈ કરી હતી એનો ખડકો બ્રિટિશ વરિષ્ઠ સત્તાવાળાઓએ, અમને નવાનિઝોની દયા પર ઊભો આપ્યો હતો.

ત્યારખાંડ કમ્પાન સદસ્યે '૪૨ નો 'હિંદ ઊઠો' કરાવ અને ત્યારખાંડ બનેલા બનાવોનો ઉલ્લેખ કર્યો હતો. તેઓએ જણાવ્યું હતું કે, અખિલ હિંદ રેડિયો કે લડન રેડિયોએ આ બનાવ પર પડદો ખાડ્યો હતો, આમ છતાં, હિંદમાથી છપા રેડિયો તેમ જ ધરી રેડિયોના સમાચારો વિગતવાર આવતા હતા. આ બધા રેડિયોમયકો પરથી આવતા સમાચારોથી અમને એમ લાગ્યું હતું કે, રૂપકના બજવા પછી જે દમનસજ્જ હિંદમાં થયું હતું તેનું જ આ પુનરાવર્તન હિંદમાં થઈ રહ્યું હતું.

આ વિષય અંગે મિટિંગ તેમ જ દિલી અખબારો અને સત્તાવાર સમાચારો ચૂપકીરી એવતા. આથી ઉપરના સંદેશ-ઓની સુઅાઇ પુરવાર કરવ ને અમારી પાસે કંઈ હતું જ નહિ. આથી અમે જે સ્વજનો ઊડીને આગ્યા હતા તેઓની અમને ચિંતા થતી હતી. આ સાથે અમારા હૃદયને કાયમી ગુલામીમાં શાખનાર મિટિંગ ચાહીલાદ પ્રત્યે કદરોયની લામણી પણ હતી.

હિંદના બચાવ વિષે અમારી પાસે જે કંઈ માહિતી હતી તે કંઈ ઉત્સાહપ્રેરક નહોતી. અમારામાં જેઓ આશાવાદી હતા, તેઓ પણ ભયાનની આગેકૂચને અટકાવવાની મિટિંગ વાકાતની શક્તિ વિષે સંકા ધરાવતા હતા.

આઝાદ ફોજમાં જપાનના ખરાબ વર્તાવના કારણે કે સ્વામી' હેતુઓ માટે જોડાયેા નહોતો. '૪૨ માં ફોજના કપ્તાન તરીકે મને તો માત્ર મહિને ૮૭ ટોલર મળતા હતા. હું બહાર રહ્યો હોત તો મને મહિને ૧૨૦ ટોલરો મળી શક્યા હોત. કેવળ દેશ-પ્રેમથી જ હું ફોજમાં જોડાયેા હતો.'

કપ્તાન સહમયે ત્યાર બાદ યુદ્ધકેદીઓ તરીકેના આ બધા અધિકારોને લાયક હોવાનો ફાવો કરતાં જણાવ્યું હતું કે, ૪૫ ના એપ્રિલની ૧૮ મીએ અમે ચારણે ચલા હતા. આ યાદીમાં અમે યુદ્ધકેદીઓ તરીકે જ ચારણે ચલાને તૈયાર બીએ એમ અમે જણાવ્યું હતું.'

આ યાદીની શરતો સામે વાંધો લઠાવ્યા વિના અમારી સરખામીનો સ્વીકાર થયેા હતા અને સરખામી બાદ યુદ્ધ કેદીઓ તરીકે જણાવવામાં આવ્યા હતા. અમારી આ ચારત સ્વીકારાઈ ના હોત તો અમે લડાઈ બાદ રાખવાનો નિર્ણય થયો હતા. અમે હસેા સેનિંગે હતા અને અમારામાંના દરેક લોહીનું ઇશ્કું દીપું આપવા તૈયાર હતા.

વિધના લશ્કરી કાયદા અનુસાર તેઓ મોતની સજાને પાત્ર થયા હતા.

આઝાદ હિંદ ફોજ, હિંદને મુક્ત કરવાના પોતાના ધ્યેયમાં નિષ્ફળ ગઈ હતી. તેમ છતાં, અમારામાંના દરેકને સંતોષ હતો કે આ ફોજે મલાયા, બ્રહ્મદેશ અને અગ્નિ એશિયાના બધા આક્રમણકારો સામે, હિંદીઓના જનમાલ, મિલલક્ષ્મ અને આબરૂની રક્ષા કરી છે આ ખટયો શરૂ થયા બાદ, રંજુનની હિંદી બ્રિટીશ સરકાર, તેમ જ બ્રહ્મદેશના હિંદીઓના સંઘ વગેરેના તારો આ જ બતનો પુરાવો આપે છે.

કેપ્ટન ખીલાં

‘હૈદરાબાદની હિંદી લશ્કરી સાગામા ‘ચેટ્લુક હોલ’માં આ પ્રમાણે મુદ્રાલેખ ડાહરસામા આવ્યો છે: ‘હરેક પ્રસંગે દેશની સલામતી, સ્વમાન અને કલ્યાણનો સવાન મોખરે હોવા ભેદમાં તમે જે માણસોનું સેનાપતિપદ કરો તેમની સલામતી, સુખસવલક અને કલ્યાણનો તમે હમેશા વિચાર કરજો.’

‘મે’ મારી સમક્ષ આ મુદ્રાલેખ ધ્યાનમાં રાખીને આઝાદ ફોજના અફસર તરીકે સેવા સંભવી છે.’ ત્યારબાદ તેણે એ સિંહાપુત્રની સરણાગતી અને કપ્તાન મોહનસિંહને હરતે આઝાદ ફોજની રચનાના બનેલા બનાવોનું વર્ણન કર્યું હતું. તેઓએ વધુમાં જણાવ્યું હતું કે ‘મલાયાના પ્રજાજનોની જે દુઃશા યઈ તે મે’ મારી નજરે નિહાળી હતી આથી હિંદ પર આક્રમણ થતા મારા દેશમળાધનોની શું દુઃશા થાયએ વિચારતા હું મૂછ ગયો હતો.’

આ વખતે હોલસો વરસના બ્રિટિશ સોલજુનો મને ખ્યાલ આવ્યો હતો. મને વિચાર આવ્યો હતો કે, અંગ્રેજોએ પોતાના જાતને માટે, સાધનસામગ્રીનું ભારે સોલજુ કર્યું અને શાહી સુધ્ધો માટે માનવસક્તિઓનો ઉપયોગ કર્યો છે. કોટાકીની પળે દેશની રક્ષા કરી શકાય એ માટે આપણને

તૈયાર કરાયા નથી, પણ આપણને સદાને મટે ગુલામીમાં રાખવા પ્રયત્ન કર્યો છે અને દુર્જન બનાવી દીધા છે.

‘કષ્ટાન મોહનસિંહે આઝાદ ફોજની જે રચના કરી હતી, એમાં ગમે નવી આશા દેખાઈ, આ કાલે એક મજબૂત સેના બની કરી શકાય તો એ હિંદને પરદેશી લશ્કરી ખૂંસનીમાધી સુક્ત કરે નવાનીઝા ને વચનભંગ થાય અને પોતાના લાભાર્થે દેશનું શોષણ કરવા મથે તો એનો સામનો પણ થઈ ગઈ, અને એમાં હિંદમાતાનો આત્મ સહગ્રામેય અને મૃત માતૃ નસીબ કષ્ટાન મોહનસિંહ આપ બેટી દીધું’

શ્રી. સુભાષચંદ્ર બોઝા પ્રવચનો, એમની નેતા પીતી વગેરે વસ્તુઓનો તેમજ પોતાના બાપણોનો ઉલ્લેખ કરતા કષ્ટાન ખીલાએ વધુમાં હવું હવે કે, ‘અમે સાધનોના અભાવે પૂરતા માણસો તૈયાર કરી શકતા નહોતા. દેશ પ્રત્યેના પ્રેમના કારણે જ એમાં જોડાવાની રચના અમે કરી હતી. બસો માણસોને નીશ્વાસ છોડ્યા પહેલાં દૂર મોઢી આપવામાં આવ્યા હતા’

નેડાયેરી સેના સંઘન કરી શકે એ ખરું છે કે ચાર માનુસોને સભા કરાઈ હતી, પણ મારા હુકમ હેઠળ દેવાઈ હતી એ વસ્તુ ખોટી છે હું એ વખતે પથારીવસા હતો. પાછળથી વિભાગી સેનાપતિએ સભા રદ કરી હતી અને તેનો કંઈ અમલ કરાયો નહોતો.

મેં સરમાની એક વ્યવસ્થિત સેનાના એક ભાગ તરીકે કામ કર્યું છે. આથી હિંદ દેશવાસી ધારા હેઠળ મારા પર કામ ચાલી શકે નહિ હું આઝાદ દેશમાં શુદ્ધ આરાયથી નેડાયો હતો. આથી હું ધણા યુદ્ધકેદીઓને પેસા અને બીજા સામગ્રીઓ આપી શક્યો હતો અને હિંદીઓનું સ્વમાન સાચવી શક્યો હતો.

નપાનિઓની સંત ખામેશા ધણા નામરીએને મેં ખચાવ્યા હતા. હિંદના શહેરો પર બોળવવા ચલાવતા નપાનિઓને અટકાવ્યા હતા. આ સેના માટે દૂર પૂર્વના હિંદીઓએ કામ ચલાવે આઝાદ સરકારના ફાળામાં કરોડો રૂપિયા કરીને દર કરી હતી.'

૧૨૬ શરી અદાલત સમક્ષ, નણે આરોપીઓનો બચાવ કરતા શ્રી ભુલાભાઈ દેઆઈએ, યાદગાર એવું બુલંદ બચાવનામું રજૂ કર્યું હતું એમની દલીલો દેશના ઇતિહાસમાં યાદગાર ગહેવાને સર્જાઈ છે

આરોપીઓ સામે નામદાર રહેનશાહ સામે લડાઈ થવાવવાના અને ખૂન કરવાના તેમ ખૂન કરવાના પ્રયાસો કરવાના એમ બે ભંડારો આરોપો હતા કેટલાક વાગેડુઓને કાર મારવાના હુકમો અપાયા હતા અને તેમના કેટલાકને કાર મારવામાં પણ આવી હતા વારાવિધ રીતે અદાલત ખાસે એક જ આરોપ છે, કારણ કે ખૂન કરવાનો આવા ખૂન કરવાના પ્રયાસો મંજૂર થીનો આરોપ તે પહેલા આરોપના એક ભાગરૂપ છે. હું આમ કહું છું કારણ કે નામદાર રહેનશાહ સામે આલોચના આરોપ સંબંધમાં ગોળીબારના એક અકસ્માતે આરોપ હેઠળ લાવવાનું શક્ય બને, અને એ રીતે બરાબર નથી

હું એ બતાવી આપીશ કે જ્યાં સુધી ખૂન અને ખૂનની ઉત્કેષણના બીજા આરોપને લાગે વળગે છે ત્યાં સુધી વારંવાર એ આરોપ માટે કસોટી પામે નથી, સિવાય કે જે સપ્તેસોને મારી નાખ્યાનું કહેવામાં આવે છે. તે સંબંધમાં નોંધાયેલો પુરાવા પડ્યો છે કે તે સપ્તેસો પર કામ ચલાવવામાં આવ્યું હતું અને સંભવિત રીતે આવી હતી મદમદમુસેનની બાબતમાં એને કરી સંભવિત હતી એમ બતાવતો પુરાવા નથી આ બધા કિસ્સાઓમાં અમ કહેવાનો આરોપ મંજૂર થઈ પડ્યો કે પુરાવાએ અનુસાર અદાલતે એવા નિર્ણય પર આવવું પડ્યો કે એક કિસ્સામાં

સત્ કર્મમાત્રમાં આવી હતી. બીજા કિસ્સામાં બિવક્ષ સત્ કર્મમાત્રમાં નહોતી આવી તો પણ બેમાથી એકે સત્નો અમલ કરવામાં નહોતો આવ્યો.

સામાન્ય રીતે લોકો અદાવત સમજા જે જાતના મુદ્દાઓ ઉપસ્થિત થાય છે. તેના કરતાં આ મુદ્દા તદ્દન જુદી જાતના છે, સામાન્ય રીતે લોકો અદાવત વ્યક્તિગત ક્ષતિઓ અથવા ગુનાઓ સંબંધીના મુદ્દાઓનો ઉદ્ભવ આવે છે. હું એ કહેવાની કિંમત કરું છું કે માત્ર ત્રણ વ્યક્તિઓએ નામદાર રાહેનશાહ સામે ચલાવેલી લડાઈનો આ મુદ્દો નથી. સાક્ષીઓની જુલાનીઓ પરથી આ હકીકતની પ્રતિષ્ઠા થઈ ચૂકી છે.

જુલાની કહી આરે છે કે આ ત્રણ વ્યક્તિઓ તો ફરિયાદ પૂરતી જણાવ્યા અનુસાર એક વ્યવસ્થિત લોકો કે જેણે નામદાર રાહેનશાહ સામે લડાઈ ચલાવી હતી તેના એક અંગરૂપ છે,

હવે અદાવતે જેનો નિર્ણય કરવાનો બાકી રહે છે તે તો એક ગુલામ પ્રજાના પોતાની મુક્તિ માટે રાજ સામે લડાઈ ચલાવવાના હક સંબંધી છે. હું સત્તાવાળાઓને આત્મચક્રીય કાયદા મુજબ એ ખાતરી કરાવી આપીશ કે દરેક રાષ્ટ્ર અથવા એ રાષ્ટ્રનો કેટલક ભાગ ક્યારેક તો એ તબક્કે પહોંચે છે કે જ્યારે એને એની મુક્તિ માટે લડાઈ ચલાવવાનો અધિકાર છે. હું એ વસ્તુની અદાવતને તો પાછાં ખાતરી કરાવી આપીશ.

હું એક બીજી વસ્તુ પ્રત્યેક બારખૂંક આપતું ધ્યાન ખેંચવા ઉપજી છું. આ મુદ્દામાં પ્રજાના સારો એવો ઉદાપોહ જગતો છે, એ ઉદાપોહ સાચો છે કે ખોટો તે કહેવાનું મારું મારું નથી; પરંતુ એ વસ્તુ અસ્તિત્વમાં તો છે. એ અંગે પ્રજાના તેમ જ વાઈસરોયથી માંડીને બીજા સત્તાવાર પત્રોલોના દિલ્લિંગિયોથી અભિપ્રાયો વ્યક્ત કરવામાં આવ્યા છે.

એ ત્રણે અફસરોને તરફેલુપણ અથવા તો વિરુદ્ધ પક્ષના કોઈપણ જાતના અભિપ્રાયોને લક્ષમાં લીધા વિનાય અં પ રવ નિર્ણયથી જ અ પનો ન્યાય આપગો એમાં મને લેશમાત્ર શંકા નથી.

આવા પણા મુઠ્ઠાઓમાં બાજ લેવાનું સદ્ભાગ્ય મને પ્રાપ્ત થયું છે અને મારું માનવું છે કે આ પ્રકારના મુઠ્ઠાઓમાં ન્યાયને માટે જરૂરી એવી વસ્તુઓ સાચવવાનું માનવના મનને માટે ઘણું જ કઠીન છે.

ન્યુયોર્કની બાજમાં જે દશકોનો તેમજે નિર્ણય કરવાનો છે તેમાં જોઈએ અભિપ્રાયોથી દોરવાઈ ન જવાની એવણી મારે આપવી પડી છે. આ અદાવત સમક્ષ આવી રહેલી કાર્યવાહીને લગતા કાનૂનોનો અભ્યાસ કર્યા પછી મને લાગે છે કે આપ કાયદા અને વસ્તુસ્થિતિ જોને ન્યાયાધીશો છા, મને ખાતરી છે કે, જો એડવોકેટ, જે તમારા સલાહકાર છે તે હું કે ફિરિયાદ પણ તમારી સમક્ષ નાવદો અને વસ્તુસ્થિતિના જે પ્રશ્નો મૂકીશું તેનો પૂરેપૂરો ન્યાય કરશે અને છેલ્લો નિર્ણય કરવામાં તમે જો કે એમની સલાહ જાંવીરવાથી વિચારશો, પણ આખરે તો આખરી નિર્ણય કરવાનો અધિકાર ને જવાબદારી તમારી જ છે.

મારે કમૂલ કરવું પડશે કે, આવી અદાવત દરતાં જોકે દેખાઈવા ન્યાયાધીશ સમક્ષ કાયદાનો પ્રશ્ન હાથ ધરવો વધુ સરળ થઈ પડે છે. એ સાથે જ મને એટલું પણ અભ્યાસનું રહે કે હું આ કિસ્સામાં હાથ ધરવા માગુ છું તેવો જો સરળ કાયદો હોય તો જે કાયદાનો આધાર હું લઈ રહ્યો છું તે સિદ્ધ કરવાનું મારે માટે વધારે સરળ થઈ પડશે અને એમાં કશી અટકાવી વાતો નહિ હોય.

હું આ મુશ્કેલ કાર્ય હાથ ધરી રહ્યો છું, ને એમાં આપનું સ્વસ્થ ધ્યાન માગી લઉં છું.

ઈ. સ. ૧૯૪૧માં બ્રિટન અને અમેરિકા સાથે મુદ્દતી જોડાઈ કરી હતી. તે પછી જોના જનાવો આ અદાવત માટે દરેક અંશે વિવાદાસ્પદ વિષયો સમા છે. બ્રિટનનું દિલ્લી દરબર ૧૯૪૨ ના ફેબ્રુઆરી માસની ૧૫ મી તારીખે સિંગાપોર ખાતે શરૂ થયેલું અને ફેબ્રુઆરી ૧૭ મી ફેબ્રુઆરીના રોજ એક અતિ અગત્યનો અર્થપૂર્ણ જનાવ જની ગયો. પહેલી આજીવ

હિંદ ફોજની રચના ૧૯૪૨ ના સપ્ટેમ્બર માસમાં કરવામાં આવી હતી અને ૧૯૪૩ ના ડિસેમ્બર માસમાં તેનું વિસ્તારન કરવામાં આવ્યું હતું. શ્રી. સુભાષચંદ્ર બોઝ સિંઘાપોર ખાતે આવ્યા હતા અને છેલ્લે તેમણે ખીજી આઝાદ હિંદ ફોજની સરકારી લીધી હતી.

એક જીવંત પૂર્વ એશિયા પરિષદ બરવામાં આવી હતી, જેમાં હિંદીઓ ઉપરાત દૂરપૂર્વના દેશો ખાતેના હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘના પ્રતિનિધિઓ પણ હાજર રહ્યા હતા. એ પરિષદમાં પસાર થયેલા કરારોમાં એક કરાર આઝાદ હિંદની હાથચલાક સરકાર સ્થાપવા સંબંધી હતો, એ મુજબ ૧૯૪૩ ના ડિસેમ્બર માસની ૨૧ મી તારીખના રોજ આઝાદ હિંદની હાથચલાક સરકારની સ્થાપનાની જાહેરાત કરવામાં આવી હતી અને એ સરકારના વિવિધ વિભાગોના અમલદારોએ પ્રતિજ્ઞાઓ પર સહીઓ કરી હતી નેતાજી સુભાષચંદ્ર બોઝ એ સરકારના વડા તરીકે નીમાયા હતા.

શ્રી. ભૂલાભાઈ દેસાઈએ કામચલાઉ સરકારનું બંદોસ્તનામું વાંચ્યું હતું એમાં જણાવાયું હતું કે કામચલાઉ સરકારનું કામ લડન કે લડનાનું અને એનું સંચાલન કરવાનું હશે આ લડવથી જ દિંદની ધણી પરથી અચેત્તે અને તેમના સાથીદારો દૂર થશે. ત્યારબાદ આ સરકારનું નહું કામ દિંદીઓની ઈચ્છા પ્રમાણે ચલાવેલી કામચલાઉ સરકારની સ્થાપનાનું હશે.

કામચલાઉ સરકાર એનો હેતુ સિદ્ધ કરવામાં નિમ્નગ્રંથ છે. એ દફતરીતની સાથે અદાલતને નિમ્નગ્રંથ નથી. બીજી દફતરીત એ છે કે, કામચલાઉ સરકાર વ્યવસ્થિત સરકાર હતી. આ દફતરીત પુરવાર કરવા માટે ધણી ચાખ્ખોની જરૂર નથી.

અદાલત સમક્ષ રત્ન કરાવેલા સાક્ષીએ એ પ્રધાનને સોંપાયેલી વિવિધ ફરજોનો જવાબ આપ્યો છે દિંદી આગ્રહ સાથે કામચલાઉ સરકારની કારોબારી બન્યો, એ દફતરીત પુરાવામાં છે યુદ્ધકાલીન પરિસ્થિતિમાં રચી સમય એવી આ સરકાર હતી, એમ રત્ન કરાવેલા સાક્ષી જતાવે છે. માત્ર મહાપાખા આ કામચલાઉ સરકારને વફાદાર રહેનારા રૂ.૩૦,૦૦૦ લોકોએ લેખિત સોગંદ લીધા હતા, આ સોગંદવિધિ છેક '૪૪ ના નવું પછી પશુ કરાવી હતી.

રાજ્યોએ કે બીજા સરકારે માન્ય કરી કે નહિ તે વસ્તુ બિનજરૂરી છે

માન્ય થયેલી સરકારને જે ઈરાદાથી લડવા માગતી હોય તે ઈરાદાથી લડવાની છૂટ છે. તે લડાઈ બંદોર કરી શકે છે અને જે સરકારને યુદ્ધ બંદોર કરવાનો હક્ક હોય તેના લશ્કરને તેના હુકમો લાગુ પડી શકે છે.

જર્મની કે ઇટાલીએ આ સરકારને માન્ય રાખી હતી કે નહિ એ વિષે ઉલટ તપાસ થઈ શકે નહિ અને ફરિયાદ પણ તેમ ઠાવાનો પ્રયાસો પણ કર્યો નથી, પરંતુ કેટલીક પૂર્વ એસિયાની સરકારનો સ્વીકાર અંગે એવું સૂચન કરાયું હતું કે આ સરકારો જાપાનના અકુશ હેઠળ હતી. આ સૂચનનો અર્થ હું સમજી શકતો નથી જો જાપાન એણે જાતે જ પ્રદેશો સ્વતંત્રતા આપ્યા વિના ટકાવી રાક્યું હોત તો આ મુદ્દો કાયમ રહે છે.

વ્યવસ્થિત રીતે ચર્ચાઈ હતી અને એને આઝાદ સરકારનો હાથદો લાગુ પડતો હતો, એ હકીકતો પુરવાર કરતા અનેક દસ્તાવેજો તેઓએ રજૂ કર્યા છે.

ફરિયાદ પસના ધારાસભીએ આઝાદ ફોજની ધારાની ઠીકાને સંગતી ક્ષમો પર દીધા કરી છે, પણ ખુદ સરકારી પક્ષ એ દર્શન બૂલી ગયા છે, ૧૯૧૧ ના હિંદી ભરખરી ધારાની ૪૫ માં સમર્થા જણાવાયું છે કે, બ્રિટિશ હિંદી ધારા હેઠળ ફરક ની સભને દોષ માત્ર જાગી રાખાય, એવાં 'દોરંટ' અફસરના દરખાશો ની મેના દરખાશના સમુદાયને ત્રીસથી વધુ નફા એટલા ફટકાની સભ હાથદેખર છે.

યુદ્ધના સમયે આ ભેગવાઈ ખાતલ દરખાશો આવી હતી એ એક હકીકત છે, પણ આવી ભેગવાઈનું હિંદી ધારામાં અસ્તિત્વ નહોતું એમ માની રાખાય નહિ.

આ પછી શ્રી. બુવાભાઈ દેસાઈએ આ અંગેની કથમ વાંચી હતી, ત્યાર બાદ તેઓએ જણાવ્યું હતું કે, સરવાળે જે સમય રાએ આપણને સાંગે વળએ છે તે સમયમાં ફટકાની અને શારીરિક સભની ભેગવાઈ હિંદી ધારામાં છે.

આથી હું જણાવું છું કે, આઝાદ ફોજ એક વ્યવસ્થિત સેના હતી. એની પાસે એના જ વ્યવસ્થિત હાથદો હતો. આ ફોજની ક્ષમો વખોડી નાખવી એ હિંદી સેનાની ક્ષમો વખોડી નાખવા બરાબર છે. આમ કરવાનો ફરિયાદ પસનો હેતુ ન હોય એ વસ્તુ તો દેખીતી છે.

ખીજે એવો મુદો સ્થાપિત થયો છે કે, જપાની સરકારે આ સરકારને આંદામાન અને નીકોબાર ટાપુઓ સોંપ્યા હતા. આજાદ સરકારે આશરે ૫૦ ચોરસ માઈલનો કીચાવાડીનો વિસ્તાર મેળવ્યો હતો. અને ચારથી ■ મહીના સુધી મણિપુર, વિષ્ણુપુર વગેરે પ્રદેશો પર વહીવટ કર્યો હતો. આંદામાન અને નીકોબાર ટાપુઓ આજાદ સરકારને સોંપાયા એ વસ્તુ ફરિયાદ પક્ષના સાક્ષી ટેક્ટ. નાગની જુજાનીમાં સ્પષ્ટ થાય છે.

ટેક્ટ. નાગની જુજાનીમાં, સેનાપતિ ટાંજેની જાહેરાતનો સમાવેશ કરાયો હતો. આમાં જણાવાયું હતું કે, જપાની સરકાર દિંદી આજાદીની લડતમાં સહાયરૂપ થવાના પ્રથમ પગલાં તરીકે આ ટાપુઓ આજાદ સરકારની રક્ષામાં સોંપી.

આ પછીના બનાવો સ્પષ્ટ રીતે બતાવે ■ કે, આ પ્રદેશો સોંપાયા હતા. નવી દિંદી સરકારને એનો વહીવટ લેવાને માટે કહેવાયું હતું. એક 'કમિશનર' ની નિમણૂક કરાઈ હતી અને 'બ્રેર' બંદર ખાતે એની વિધિ થઈ હતી અને દિંદી સરકારને આ પ્રદેશો સોંપાયા હતા.

તેના કરતા વધુ સાળાઓ દરે જીજી મદાવની દક્ષિણ છે કે, આ રાપુગોના નામે અનુક્રમે 'શરીફ' અને 'સ્વરાજ્ય' રખાયા હતા.

ફરિયાદ પદ્મ લરકીએ એની જુભાની રબ્દ કરાક છે કે મહિપુર અને વિપ્લુપુર વિસ્તારમાં જ્યારે જપાની અને આઝાદ ફોજ લરકી કે મગીરી કરતી હતી ત્યારે આ પ્રદેશનો વહીવટ આઝાદ સરકાર કરતી હતી આ વહીવટ ફેટલા સમય સુધી આફનો એને આ સવાલ સાથે લેવાદેવા નથી આ યુદ્ધમાં જન્યુ છે અને હ મેશા જની રાફે છે કે, પ્રદેશો જોડવા સદેવાઇથી મજે તેઠથી સહેલાઇથી એ શુભાવાય છે

રાજ્યની સપત્તિનો ખ્યાલ આપતા શ્રી દેસાઈએ કહ્યું હતું કે, અદાલત સમક્ષ રબ્દ થયેલી જુભાની જતાવે છે કે, રાજ્યને લગભગ વીસ કરોડ રૂપિયાની સખાવત મળી હતી આ રકમમાંથી નામરિક સરકાર અને લરકરનો ખર્ચ કરાતો હતો.

શ્રી દેસાઈએ વધુમાં જણાવ્યું હતું કે, પ્રકાશન પામેલા ઇતિહાસ, સાહિત્ય, વિજ્ઞાન કે કનની તમામ જાળતોમા અદાલત મદદ તરીકે પુસ્તકો કે લાગતાવળગતા દસ્તાવેજ લઈ શકે નહિ. જાજ અને એની સામે વાધો રાખી શકે નહિ એકવાકેટ શ્રી દેસાઈને, અનાવડના ધ્યાન સમક્ષ જે વસ્તુ રત્ન કરવા માગતા હોય તે રત્ન કરવા જણાવ્યું હતું.

તેમણે એક અઠવાડિકનો એક લેખ વાંચી સંભળાવ્યેલ હતો એમા શ્રી ડી. એ. કુમરેડે નાગના વિમાની અફસરના હુજાર ટાકવામા આવ્યા હતા. એમા જણાવાયું હતું કે ‘‘તેઓએ હમ્દાલમા વાપરવા માટે જહાઝ પડાનારી ‘ટિઝીટો’ ના ‘પ્રકો’ ની છાપ જોઈ હતી આ ટિઝીટો ત્રણ પૈસાની અને એક આનોની કિંમતની હતી એના ઉપર નૂના દિલ્હી ખાતેના મોગલ કિલ્લાની અને ‘દિલ્હી ચલો’ની છાપ હતી.’’

આથી એ વસ્તુ સાબિત થાય છે કે, દિલ્હી રાજ્યનું પોતાનું મુદ્રણ અને લશ્કરી જેલેટ હતું. આના પરથી કાયદાનો એ સવાલ હડાવી રાખાય કે, આઝાદ સરકાર, જે પરિસ્થિતિમા કામ કરતી હતી અને રચાઈ હતી એ પરિસ્થિતિ ધ્યાનમા લેતા, એને મુદ્ર કરવાના અધિકાર હતો. દિલ્હને આઝાદ કરવાના એક માત્ર આશયથી આ મુદ્ર જલદેર મરાયું હતું.

જ્યારે બિ રાજ્યો મુદ્ર જલદેર કરે છે ત્યારે આ મુદ્ર-સંચાલનમા કરાતા તમામ કૃત્યો મુદ્રાર્થના ખાસાની મર્યાદાની જહાઝના હોય છે.

સરકારી પદે સ્વીકૃત કરેલા દસ્તાવેજો પરથી એ માલુમ પડી આવે છે કે, આ ત્રણ આરોપીઓએ જે દાઈ ક્યું છે તે મુદ્રસંચાલનના એક સામ તરીકે ક્યું છે.

અદાલતને સંબોધતા શ્રી. દેસાઈએ વધુમાં કહ્યું કે, ‘‘સદ્-ગૃહસ્થો, જે તમે, મુદ્રના યોગ્ય સંચાલનમા, ખૂન કરે તો, મુદ્ર જલદેર કરનાર રાજ્યની વ્યવસ્થિત સરકારના સંખ્યા તરીકે,

તમારી ફરજ અદા કરવાના કાર્ય માટે, શું તમારી સામે? પણ મુશ્કેલી કાનૂનો લગાડી રહે છે ?”

તેમણે આતરરાષ્ટ્રીય કાનૂનોની દિશાઓમાંથી અવતરતો ટાક્યા દત્તા શ્રી. વીટનનો ‘આતરરાષ્ટ્રીય કાનૂન’ ટાક્યા તેઓએ ‘ન્યાય’ હતું કે, આતરરાષ્ટ્રીય કાયદામાં એમ જણાવાયું કે ખરાબ આતરરાષ્ટ્રીય બાબતોને દાખી દેવા મટે, મોઠી લાયક આતરરાષ્ટ્રીય સત્તાના અભાવે યુદ્ધને ઉમેશા આતરરાષ્ટ્રીય કાયદાએ, કાયદેસરનું માન્યું છે.

આ હખતને ઓછાસ રીતે યાદ રાખવી જોઈએ જે બે રાજ્યો દોષ અને તેઓ એક બીજા સામે યુદ્ધ નહીં કરે, તો એને વધુ વ્યાખ્યાની કરાવવા માટે કોઈ પણ વસ્તુની જરૂરિયાત રહેતી નથી એક વખત, લડાઈ નહીં કરવાનું કામ તેઓએ કરેલું તેની જ નતવું આ કામ હલ.

દાખલા તરીકે ફરિયાદપત્રના અગીઆરમા સાક્ષી શ્રી મહા-મહાનવાએ એ નતની ફરિયાદ રજૂ કરી હતી કે, તેમને એક બની-આનું ખાતર લેવાય કરવા માટે બાધના સૂમ છાણને એકર કરીને તેને સોડા સાથે મિશ્ર કરવાનું કાર્ય સોંપવામાં આવ્યું હતું. શ્રી. દેસાઈએ કહ્યું હતું કે આને જાણ કરેલો તે અનુચિત છે. જેને સિરતમંગલા આરોપસર સજા ફરમાવામાં આવી હતી તે ફરેડ નહીં જાણે એક શરિફ તરીકે આગળ આવતો હતો અને આગાઈ હિંદ ફોજમાં જોડાવા માટે પણ જવાબદારનો પોતે જાણે પ્રતિકાર કર્યો હતો એવો કાવો કરતો હતો. આથી શ્રી દેસાઈએ એ જુજાનીને સહ કરવાની વિનંતી કરી હતી.

શ્રી. જુલાલાઈ દેસાઈએ વધુમાં કહ્યું હતું કે, ફરિયાદ પણ ખૂન અને ખૂનમાં સદાય કરવાના આરોપો પૂરવાર કરવામાં નિષ્ફળ નિવડ્યા છે આ આરોપો અંગે ચાર રાજસોના ગુનાઓ માટે દેવાલ રજૂ થયા હતા પણ સજાના અમરોનો એક પણ દરવાજો રજૂ કરાયો નથી કે ખૂવારીનો દેવાલ પણ મુકાયો નથી.

ફરિયાદ પક્ષના સાક્ષી અલાદીતા ‘કાઈમ’ જેને મળે નહોતો નથી પણ એને હેવાનું બાન છે. આ રીતે સિપાઈ ભગીરરામની આખી સાક્ષી બેવા બેવી છે. આ સાક્ષીનું ક્યન સરખાવવાનું અદાવતનું કાર્ય છે. પણ હું એને મૂર્ખાઈ ભરી ખતાવટ માનું છું.

આ કાર કરાયેલા માણસોને ઓળખી શકાય એવું જરા પણ વજૂંન કોઈ સાક્ષીએ આપ્યું નથી. આ રાખસોને સભ કરવાનો આરોપ લેફ્ટ ધીલાં પર મૂકાય છે. પરંતુ એવી સાબિતી ગળી છે કે, તેઓ હાજર ન હોઈ શકે એવી સ્થિતિમાં હતા. આ આખી હકીકત ધીલાંએ ગોળીબારનો હુકમ આપ્યો કે નહિ, એના પર રચાયું છે. આ અંગે બે સાક્ષીઓની જુગાની અસંગત છે.

રોજદારી અદાલતમાં આ પ્રકારનો ખટલો ચાલતો હોય તો અને એમાં આરોપી અંગે આવી સાક્ષી રત્ન કરાય તો કોઈપણ ખંચ એને શુનેચાર કરાવવાની કદી હિંમત ન કરે. આ ખટલામાં તમે નિહાળો છો તેનો હું ઇન્કાર કરતો નથી, પરંતુ હું આપને એટલું જણાવું છું કે, રત્ન થયેલી હકીકત બતાવે છે કે લેફ્ટ ધિલાં એ વખતે હાજર નહોતા.

ચાર કાર કરાયેલા માણસોની ઓળખાણ પણ પૂરી અપાઈ નથી. તેઓ બટ હતા એટલું કહેવું બસ નથી. જૂનાના અહેવાલમાં નિર્દેશ થયેલા રાખસો કાર થયા હતા એમ પુરવાર થઈ શકે નો જ અદાલત આ વસ્તુ માની શકે. એક દિંદુ માર્યો ગયો હતો એનો અર્થ એ નથી થતો કે ‘ક’ સંજ્ઞાવાળો માણસ માર્યો ગયો હતો. આમાં આરોપ એ નથી કે ચાર માણસો કાર કરાયા હતા. આમાં આરોપ એ છે કે જુનાના અહેવાલમાં નિર્દેશ થયેલા ચાર માણસો કાર થયા હતા. આ આરોપ પુરવાર થતો નથી.

નોંધાયેલી જુગાની પરથી એમ માલુમ પડે છે કે, આરોપ પુરવાર થતો નથી કારણ કે ‘ઓળખાણ’ પૂરી કરાઈ નથી. આથી અદાલતે આ બાબતમાં શંકા વ્યક્ત કરવી જોઈએ. અદાલતે આ હકીકતનો સ્વીકાર કરવો જોઈએ કે, આ વસ્તુ પુરવાર

કરવાનો કાર ફરિવાદ પક્ષ ઉપર છે જુજાની પરથી તો માત્ર એટલું જ — વધુ કે ઓછું નહિ — કહી શકાય કે, નહિ બોળખા-યેલ ચાર ભેદોને કાર કરાવા દતો.

જમીરરામની જુજાનીથી એ વસ્તુ પુરવાર થાય છે કે આચારી મ અને જમીનચાહે મહમદ દુસેનને કાર કરવામા ભાગ લીધો હતો. આ જને જણા જવતા છે અને તેઓ સાચા અને ચોખ્ખા સાક્ષીઓ છે. આ બેમાથી કોઈન રસ્કું દરાયા નથી. ચાર માણસો સજામાં કાર કરવાની સજા બરાબર થઈ હતી પણ એનો અમલ કર થો નથી. નોંધ પરથી આવા ઘણા દાખલાઓ દેખાય છે કે જ્યાં સજા નાઈ હતી પણ અમલ કરાયો નહોતો.

ખૂનના આરોપમા, અમુક વ્યક્તિનું [Corpus elelioy] શુનાતું તાત્પર્ય પુરવાર કરવું જોઈએ. જો આ અંગે તમારા મનમા શંકા હોય તો અના લાભ મારા અસીલોને મળવો જોઈએ.

કપ્તાન સદમલે શરણે જવાની જે શરતો રસ્કું કરી હતી, તેનો સ્વીકાર કનૈલ કિલ્સને કર્યો હતો. આથી તેઓને યુદ્ધકે-દીઓને મળતા બધા અધિકારા અને ઉવટે મુક્તિ મળવી જોઈએ. બચાવ પક્ષના ઉદ્ધા સાક્ષી કપ્તાન આશીફની જુજાનીમા ૨૫૦૮ રીતે સાબિત કરાય છે કે, આજાદ સેનાને વ્યવચિત સેના તરીકે બ્રિટિશ સત્તાવાળાઓએ સ્વકાર કર્યો છે આને માટે ફરતા-વેલે પુરતા પ્રમાણુમા છે.

ત્યારબાદ શ્રી. ફેશર્લે કાનૂની મુદ્દા અંગે કેટલુંક સ્પષ્ટીકરણ કર્યું હતું કે તેઓએ જણાવ્યું હતું, લશ્કરી અદાલત નાગરીક શુના પર કામ ચલવી શકે નહિ. આ શુના પર ફોજદારો અદાલત કામ ચલાવી શકે અને એના માટે ફોજદારી ધારો છે. આ ફોજદારી ધારો લશ્કરી અદાલતની કારવાહીને લાયક પડે છે એમ કહી શકવા માગતો નથી.

પણ આ ધારાને ખ્યાલમા રાખતો આરોપજિલ્લુલ દક્તો નથી યુદ્ધમાં થયેલા શુનાઓ માટે સ્થાનિક સરકાર કે આવા

હેતુ માટે સત્તા પામેલી સત્તા કૃરિયાદ નોંધાવે ત્યારે જ ફોજ-દારી અદાલત ખટલો ચલાવી શકે. આવી કૃરિયાદ નોંધાઈ નથી. આથી શરકરી અદાલત આ ખટલો ચલાવવાની લાયકાત ધરાવતી નથી.

બીજો મુદ્દો આ છે. માની લઈએ કે ગોળીબાર કરાયો હતો, પણ આ અંગે એવું સૂચન કરાયું નથી કે, તે વ્યક્તિગત રીતે કરાયો હતો. વ્યવસ્થિત સેનાના ભાગની કમગીરી તરીકે તે કરાયો હતો. આમ છતાં અદાલતનો વિરુદ્ધ મત હોય તો પણ આ બાજતમાં સ્વતંત્ર છે. અદાલતનો ખટલો ચલાવવાના ૨૪ માં નિયમ પ્રમાણે, ત્રણ આરોપીઓ સામેનો ખટલો 'સંપૂર્ણ' રીતે ગેરકાયદેસર છે.

આ તબક્કે શ્રી. દેસાઈએ પ્રીતી હાઈ-સીલના ચુકાદાનો હલ્લેખ કર્યો હતો. આ ચુકાદામાં એ નિર્ણય સ્વીકારાયો હતો કે ૨૪ માં કલમના વિરુદ્ધ કરાયેલો ખટલો ગેરકાયદે છે. સંપૂર્ણ કે સામુદાયિક શુનો કરાયા વિના આરોપીઓ સામે સંયુક્ત ખટલો માંડી શકાય નહિ.

આ ત્રણ આરોપીઓ સામે એક જ પ્રમારના શુના માટે ખટલો ચલાવાતો નથી. પણ હવે આ અદાલત માટે આ પ્રમાણે કહેવાઈ પહોંતું થયે છે 'અમે મુદ્દ જાણવાના આરોપને' કે ખૂનમાં સંડોવાયા અંગેના આરોપને પકડા મૂકીશું.

આ જાહ હિંદ ફોજના ત્રણ અફમરો સામે લાલ કિશ્તમાં ચાલતા કેસે હિંદની પ્રજાના તમામ વર્ગોમાં ચિંતા ફેલાવી દીધી હતી. તેમના કેસના ચૂકાદા અંગે વિવિધ અટકળો ઘડી રહી હતી. સદ્દે કોઇ એ જવાંમદદોં માટે લાગણી વ્યક્ત કરતું; પણ તા. ૩ જાન્યુ. ૧૯૪૬ ના દિવસે, હમુના નવા વર્ષના ત્રીજા દિવસે, હિંદના સર સેનાપતિએ, હિંદના આ ત્રણ સપુતોની હિંદને ભેટ આપી. ત્રણેને અદાલતે તો, જન્મ દેશનિકાલની સગલ ફરમાવી હતી, પણ એ સગલને આખરી ચંજૂરી આપનાર સર સેનાપતિ હતા. કાયદા મુજબ તેઓ સગલ વધારી શકે નહિ, પણ સગલમાં ઘટાડો કરી શકે, માફ પણ કરી શકે છે. એટલે તેમણે અટકાયતી છાવણીમાં પૂગચેલા ત્રણેનો એ જ સાંજે છુટકારો કર્યો. દેશજરમાં તેમના છુટકારાના સમાચારે આનંદ ફેલાયો. દિલ્હી અને પંજાબમાં રોસનીઓ ધડ, દીપમાળ પ્રકરી.

તેમને સુકત કરનાં સરકારી યાદી જણાવે છે કે—

કેપ્ટન શાહનવાઝ, કેપ્ટન સહગલ અને લેફ. ધીલાંની સામે લશ્કરી અદાલતમાં ના. સમ્રાટની સામે સુદ્ધ જગાવવાના આરોપસર કામ ચલાવવામાં આવ્યું હતું. લેફ. ધીલા સામે ખૂન કરવાનો અને ખીલ બેની સામે ખૂનમાં સહાય કરવાનો આરોપ હતો.

આ મુઠ્ઠામા અદાલતની તપાસમાં જણાયું છે કે આ ત્રણેય મુદ્દા જગાવવાના આરોપસર દોષપાત્ર હશે છે, જ્યારે કેપ્ટન શાહનવાઝખાનને ખૂનમાં સહાય કરવાના આરોપસર પણ શુનેઝાર ઠરાવવામાં આવે છે. શ્રી. ધીરાને ખૂનના આરોપમાંથી અને કેપ્ટન સહગલને સહાય કરવાના આરોપમાંથી મુક્ત કરવામાં આવે છે.

મુદ્દા જગાવવાના આરોપસર આરોપીઓ દોષપાત્ર હયાં હોઈ અદાલતના માથા પર તેમને મોતની કે જન્મદીપની સજા ફરમાવવાની ફરજ હતી. કાયદા અનુસાર આવી કોઈ સજા કરવાની છૂટ નથી. આથી અદાલતે ત્રણેત્રણ આરોપીઓને જન્મદીપની, ખરતરફ કરવાની અને ચંદેલા પઝાર તથા ભથ્થા નક્ક કરવાની સજા ફરમાવી છે.

લશ્કરી અદાલતનો કોઈ પણ ચુકાદો કે સજા, જહાલ રાખવામાં આવે ત્યાં સુધી સંપૂર્ણ જનતા નથી આ કિસ્સામાં જહાલ રાખનાર અધિકારી સર સેનાપતિ છે. તેમને ખાતરી થઈ છે કે પ્રત્યેક કિસ્સામાં અદાલતના બધા જ ચુકાદા પુરાવાને અનુસરે છે, અને એટલા માટે તેને જહાલ રાખવામાં આવ્યા છે.

આમ છતાં જહાલ રાખનાર અધિકારી સભાઓ દબવી બનાવવા, ઓછી કરવા અને માત્ર કરવાનો અધિકાર ધરાવે છે. અખબારોમાં અત્યાર જમાઈ જણવાયા પ્રમાણે હિંદ સરકારની નીતિ, રાજ્ય સામે મુદ્દા જગાવવા ઉપરાંત અત્યંત દૂરતાનાં કૃત્યો માટે આરોપિત જનનાર વ્યક્તિઓની જ સામે જવિધમાં મુઠ્ઠામાં ત્યાગવો. આ ઉપરાંત એ પણ જણાવવામાં આવ્યું છે કે જમે તે મુઠ્ઠામાં થયેલી સભાઓની પુનઃ તપાસ કરવી વખતે યોગ્ય સત્તાધિકારી મુઠ્ઠામાં સાબિત થએલાં કૃત્યો કેટલે અંગે સરકારી વર્તણૂકના નિયમોનો લગ્ન કરે તેનો વિચાર દરો.

લેફ. ધીલાં અને કેપ્ટન સહગલને ખૂન અને ખૂનમાં સહાય કરવાના આરોપોમાંથી મુક્ત કરવામાં આવે છે અને

હરતાના બીજા કોઈ કૃત્યો માટે તેઓ આરોપિત બનતા હોવાનું પણ જણાવવામાં આવતું નથી. જો કે કેપ્ટન સાદનવાઝખાન ખૂનમાં સહાય કરવાના આરોપસર દોષપાત્ર સાબિત થાય છે અને તેમના કૃત્યો કઠોર સાબિત થવા છે, પણ ત્યારે પ્રવર્તતા સંલોગોને બહાલ રાખનાર અધિકારીએ ધ્યાનમાં લીધા છે.

એટલા માટે સરસેનાપતિએ સબની બાબતમાં ત્રણે ત્રણ આરોપીઓને સમાન રીતે ગણવાનો ત્રણેની સામેની જન્મગીપની સબ માફ કરવાનો નિષ્ક્રય કર્યો છે.

આમ છતાં તેમને બરતરફ કરવાની અને થડો પગાર અને ભથ્થાને જોત કરવાની સબઓ બહાલ રાખી છે. કારણ કે બધા જ સંલોગોમાં અડસર કે સેનિક માટે વફાદારીનો ત્યાગ કરીને યુદ્ધ જમાવડું એ જંઘીર ગુનો બને છે. અત્યારે કે ભવિષ્યમાં કાયદાથી પ્રસ્થાપિત બનેલી સરકારની સ્થિરતાના હિતમાં આ સિદ્ધાન્તને ટાલવો જરૂરી છે.

બંધનમુક્ત થયેલા ત્રણે વીરોએ છુટકારા પછી તરત જ નિવેદન કરતા જણાવ્યું હતું કે —

‘અમારી મુક્તિ એ દેશને માટે વિજય રૂપ છે. અમે નેતાજીને વચન આપ્યું હતું કે હિંદની આઝાદી માટે અમે અમારા જીવન અર્પણ કર્યા છે અમારૂં આ વચન હજી આપ્યું જ છે, અમે સમુક્ત અને મહાન હિંદની સ્થાપનાના કાર્ય માટે લડ્યા હતા અને તેના માટે લડવાનું અમે ચાલુ રાખીશું. અમે ન્યાયી કાર્ય માટે લડ્યા હતા, અમને હિંદની આઝાદી માટે જે સારૂ લાગ્યું તે કર્યું યુદ્ધમાં કોણ વિજયી બન્યું એ અમારે માટે મહત્ત્વની બાબત નથી અમે અમારા દેશની મુક્તિ માટે લડતા હતા અને ધરી સત્તાઓએ યુદ્ધ ગુમાવ્યું છે. એવું ખૂલ્યે ખૂલ્યું જણાયું ત્યારે પણ અમે લડવાનું ચાલુ રાખ્યું હતું.’

ખીજે દિવસે દિલ્હીએ-હિંદના પાટનગરે-દિપોત્સવી ઉજવી. મોહલાઓ દીપમાળાઓથી ઝળહળી ઉઠ્યા. સાંજે હજારોની મેદની એ વીરોનાં દર્શન માટે ઉમટી પડી હતી. એ વખતે ઈર્નલ શાહ-નવાઝે જણાવ્યું હતું કે, 'તમે અમને માન આપીને, તમે અમારા આગેવાન, નેતાશ્રી. સુભાષચંદ્ર બોઝનું બહુમાન કર્યું' છે.'

‘અમે હિંદની બહાર, માનુષ્યમિત્રી આઝાદી સિદ્ધ કરવા માટે શત્રુ અને દાડગોળાના સાધન દ્વારા લડત ચલાવી હતી, પણ હવે હિંદની ભૂમિમાં એ જ ધ્યેયની સિદ્ધિ માટે અમે અહિંસા દ્વારા અમારી લડતને ચાલુ રાખીશું.’

‘આઝાદ-હિંદ ફોજ જાપાનની શુધામ ફોજ ન હતી, અથવા તો હિંદી સૈનિક જાપાન માટે જંગ ખેલતા ન હતા.’ એ હકીકતને તેમણે દબાવતો સાથે રખૂ કરી હતી.

ધણાં વળે તેઓ પોતાના વતનનાં, પોતાના સ્વજનનાં દર્શન કરવાને ઉત્સુક હતા, એટલે તેઓ લાહોર ઉપડી ગયા, પણ એમના આગમન પહેલાં જ પંજાબ તેમનો સત્કાર કરવાને અધીરૂં બન્યું હતું. પંજાબે ઘેર ઘેર દીપકો પ્રગટાવીને સુપુત્રોને આવકાર આપ્યો.

લાહોરમાં તેમણે કહ્યું કે ‘નેતાશ્રીએ કુરાનમાંથી ‘હુલુલ વતન મિનલ્લ ઇમાન’નું સુત્ર અપનાવ્યું હતું. અને આ અવતરણ આઝાદ હિંદ ફોજમાં એવી ભાવના જન્માવી ચકર્યું હતું કે સૈનિકો વચ્ચેથી હિન્દુ, મુસ્લીમ, અને શીખના ભેદભાવો ભુલાઈ ગયા હતા.

ન્યારે જાપાનિઝો હિંદીઓને યુદ્ધ સામગ્રી આપવાને ના પાડતા હતા અને વિશ્વાસ ટૂંકવાને તૈયાર નહતા, ત્યારે નેતાશ્રીએ તેનો વિરોધ કર્યો હતો અને ૫૦ હજારની ફોજમાંથી ત્રણ હજાર

મૂનંદા સૈનિકો જેમણે દેશની મુક્તિને ખાતર સર્વસ્વનો ભોગ આપવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી તેમને અલગ કાલ્યા હતા. તેમાંના એક હોવાનું મને માન છે, એ મારા સાથીઓ તરીકે, નેતાજીની કમોડી ખ્યાનમાં રાખીને શ્રી. સદગુણ અને શ્રી. ધીરજીને પમંદ ક્યાં હતા. અમને મૃત્યુનો ભય નહોતો.'

લાહોર પહોંચતા કેપ્ટન ધીરજીની બહેન લાજોની જનમેદનીને વિધીને તેમની મોટર પર સડમકાટ કરતી ચડી ગઈ અને વર્ગો પછી જેના દર્શન કરવાને પોતે લામ્પશાળી નિવડી છે એવા પોતાના વીરા અને સાથીઓને જોઈને મુખ મરકમરક હમી રહ્યું છે. થોડીક પળોમાં એણે પોતાની આંગળી પર ધારદાર ચાકુ મૂકી દીધું. આગળીમાંથી લોહીની ધારા વહી રહી છે. એ વહેતા રક્તમાં પોતાની અનામિકા બોલીને, તરુને ભાલે તિલક ક્યાં,

તેમના માનમાં લુછા લુછા સમારંભો ગોઠવવામાં આવ્યા હતા. આવા એક ભોજન સમારંભ દરમિયાન કર્નલ શાહનવાઝખાને જણાવ્યું હતું કે 'અહીં આપવામાં આવેલો ખોરાક જેતાં મને આઝાદ હિંદ ફોજના માણસોને આપવામાં આવતા ખોરાકની સ્મૃતિ તાજી થાય છે. આઝાદ ફોજના એક મૂત્ર-કરો સખ બોલાવો, ખનો મખ ફકીર'—ની યાદ આવે છે.'

લાહોરમાં જ, નેતાજીના વડીલજી શ્રી. શરતચંદ્રભોજને તેઓ મળ્યા. કર્નલ શાહનવાઝખાનને નેતાજીની યાદ આવી: ગળે ડૂબો ભરાયો અને બ્યારે નેતાજીના વડીલ જીજીને તેઓ બેટી પડ્યા ત્યારે એમની આંખો, નેતાજીની યાદમાં આંસુથી જલકી રહી. નેતાજી પ્રત્યેની મહોજ્જતનો એ પૂરાવો હતો.

નેતાજીએ પૂર્વ એસિયાના હિંદીઓ વચ્ચે જે અદ્ભૂત ઇતિહાસ સર્જ્યો છે તેનાં સ્મરણો તો હવે આપણને ધીમે ધીમે મળી

રહ્યાં છે આજે તો બર્મામાં આઝાદ હિંદ સરકારનું અસ્તિત્વ નથી રહ્યું, છતાં સિંગાપુરમાં આઝાદ હિંદ સરકારે શહિદોની અમર યાદમાં, એક સ્મૃતિચિહ્ન, બિલ્ડ કર્યું હતું. જે ચિહ્ન બ્રિટિશ ફોર્સે સિંગાપુરમાં પ્રવેશ કર્યા પછી તરત જ જમીનદોસ્ત કર્યું હતું. એ સ્મૃતિચિહ્ન પર આઝાદ હિંદ સરકારની સંવત્સરીના દિને, ત્યારે હિંદી પ્રજા દીપકો પ્રગટાવીને, ઉત્સવ માણી રહી હતી ત્યારે પુષ્પો મૂકીને, શહિદોને પોતાની અંજલી આપી હતી.

આઝાદ ફોજના સૈનિકોનો જેમ જેમ છુટકારો થતો જાય છે તેમ તેમ નેતાશ્રીના સંબંધમાં અનેક પ્રકારની માહિતીઓ આપણને મળતી જાય છે. આ માહિતીઓ નેતાશ્રી શ્રવંત હોવાના સમર્થનમાં રજૂ થાય છે. આઝાદ હિંદ ફોજનો એક અદ્ધર ઠેકે છે તેણે નેતાશ્રીને એપ્રિલ ૧૯૪૫માં જોયા હતા. ત્યારે વિજયનું પામું મિત્ર રાજ્યોની તરફેણમાં હજારું હતું, એ વખતે નેતાશ્રી પામે, તેઓ બ્રિટિશરોના હાથમાં સપડાઈ ન જાય એ માટેની યોજના તૈયાર હતી. એટલે તેઓ સફળતાપૂર્વક છટકી ગયા હોવા જોઈએ અને હિન્દની આઝાદી માટે કોઈ નવી યોજના તૈયાર કરતા હોવા જોઈએ. બીજો એક અભિપ્રાય એવો છે કે નેતાશ્રી કોઈ ધાર્મિક મઠમાં હોય, એટલે તેઓ તિબેટમાં હોવાનું અનુમાન પણ થઈ રહ્યું છે. કોઈ મઠમાં તેઓ સાધના કરતા હોય એમ માનવામાં આવે છે.

મહાત્માશ્રીએ પણ, નેતાશ્રી શ્રવંત હોવા વિશે પોતે કરેલાં નિવેદનનું ફરી સમર્થન કર્યું છે અને પ્રાર્થના સભાને જળાબ્ધ હતું કે તેઓ કોઈ ઠેકાણે છુપાઈ રહ્યા છે.

ગમે તેમ પણ આ નમ્ર અદ્ધરોના છુટકારા પાછી, આઝાદ હિંદ સરકાર અને આઝાદ હિંદ ફોજના સંબંધમાં વ્યતતાને સાચી માહિતીઓ મળતી થઈ છે. કેપ્ટન પ્રેમ સતગમે,

એક નિવેદન દરમ્યાન જણાવ્યું હતું કે 'આઝાદ હિંદ ફોજના પરિષ્ઠ સેનાપતિ અને આઝાદ હિંદ સરકારના વડા, નેતાજી સુભાષચંદ્ર બોઝ છેલ્લી વખતે જાપાન ગયા, ત્યારે તેમનો ઇગદો અલગ સરખામતિ સ્વીકારવાનો હતો. તેમણે પોતાના અંગત પ્રભાવથી, અદ્ભૂત ત્યાગ અને અદ્ભૂતપૂર્વ સહનશક્તિથી આઝાદ હિંદ ફોજમાં અસાધારણ એકતા સ્થાપી હતી. અમે બધા એક મહાન નેતાની પ્રેરણા અનુસાર એક મહાન ધ્યેયની સિદ્ધિ માટે લડતા હતા. દર પૂર્વના દેશોમાં હિન્દની આઝાદી માટે જે આંદોલન ઊઠ્યું હતું તે વાસ્તવિક રીતે તો આપણે પોતાનો જ સ્વનંત્ર્યસંગ્રામ હતો. એમાં જાપાન હારે કે જીતે એ પ્રશ્ન તો સ્થાન જ ન હતું અમે માનતા હતા કે નેતાજીની મહાન નેતાગીરી હેઠળ હિન્દની બહાર રહીને અમે જે લડત ચલાવીશું, તો તેનાથી હિન્દની અદર બેધાઈ ગહેલા સ્વાતંત્ર્યસંગ્રામની અંતિમ વિજયની ધડી અમે જરૂર નજીક લાવી શકીશું.'

હિન્દની શુદ્ધામીનું દર્દ, આ બહાદુરોને કેટલું દેડે છે તેનું દર્શન તો કનૈયા સાહનવાઝખાને, રાવજખીંડી ખાતે પોતાને અપાયેલા માનપત્ર વેળા જે ગંભીર વાણી ઉચ્ચારી હતી, તેમાંથી મળી રહે છે. તેમણે જણાવ્યું હતું છે કે.—

'શુદ્ધામી એ આ દુનિયાનું એક મહાન પાપ છે. એક શાપ છે. શુદ્ધામ લોકોને પોતાનો ધર્મ નથી, સ્વમાન નથી. વિશ્વભરમાં આઝાદ માનવીઓ, એમના પ્રત્યે તિરસ્કારની દષ્ટિથી નિહાળે છે. આવા શુદ્ધામ લોકના સૈન્યને ત્યારે તેઓ પોતાના જ પતનમાં પોતે શુદ્ધામ છે ત્યારે બીજા દેશની મુક્તિ માટે લડવા જવાનો કયો અધિકાર છે ?'

તાજેતરમાં નેતાજીના જે અંતિમ સંદેશો આપણને પ્રાપ્ત થાય છે, એક સંદેશ નેતાજીના સાથીદાર કનૈયા હખીપુર હેમાન

લાવ્યા છે. તેઓના કયન પ્રમાણે, નેતાજી ન્યારે છેલા ટેકીઓ જતાં વિમાની અકસ્માતમાં ગંભીર રીતે ઘાયલ થયા હતા અને ન્યારે તેમને એમ જણાયું કે હવે પોતાનો અંતકાળ નજીકમાં છે ત્યારે તેમણે પોતાના દેશબાંધવો પ્રત્યે મોકલ્યો હતો નીચે મુજબ છે.

‘જે કે આઝાદીના સંઘ્રામના પહેલા તબક્કામાં હું નિષ્ફળ ગયો છું છતાં તમારે માતૃભૂમિની કીર્તિ ઝળહળતી ગાળીને સંઘ્રામ ચાલુ રાખવો જોઈએ.’

૧૯૪૪ ના નવેમ્બરમાં નેતાજી ન્યારે જાપાનમાંથી ઉપડી ગયા, તે પહેલાં તેમણે આઝાદ હિંદ ફોજના નવા ઉમેદવાર અધ્યક્ષોને ઉદ્દેશીને એક પત્ર લખ્યો હતો. આ પત્ર નીચે મુજબ છે —

‘મારા વહાલા પુત્રો,

જાપાનની ધરતી છોડી જવાની સંધ્યાએ હું તમને મારો પ્રેમ અને તમારા કાર્યની સફળતા માટે સર્વે શુભેચ્છાઓ પાઠવવા ચાહું છું. મારે પોતાને પુત્ર નથી, તમે મારે મન મારા પોતાના પુત્ર કરતાં પણ વધુ છો, મારણ તમે તમારું જીવન એવા ધ્યેયને સમર્પણ કર્યું છે કે જે મારા જીવનનું એક જ એકમાત્ર ધ્યેય છે. આ ધ્યેય છે: ભારત માતાની આઝાદી: મને શ્રદ્ધા છે કે તમે તંમેશા તમારા ધ્યેય અને ભારતમાતાને વફાદાર રહેશો. ઉપકર્તા પહેલાં હું તમને ફરીને મળી શક્યા નથી, એ માટે દીલગીર છું, પરંતુ તમે જાણે છો કે, જાવનાની દૃષ્ટિએ હું હંમેશાં તમારી સાથે જ છું. ઈશ્વર તમારું સ્વપ્ના શરૂ કરે. જય હિન્દ’’

૧૧. ૨૫મી ઓક્ટોબર ૧૯૪૩ ના રોજ મધ્યાહનાં મળેલી હિંદી વેપારીઓની જંગી સભા સમક્ષ નેતાશ્રીએ જે ભાષણ આપ્યું હતું તે અહિં રજૂ કર્યું છે.

મિત્રો,

મધ્યાહના ખૂલે ખૂલેથી આ પરિષદમાં હાજરી આપવા આવેલા બહુઓ અને બેઠેલાને હું ધન્યવાદ આપું છું. મને શ્રદ્ધા છે કે આ પરિષદ એક અગત્યની નિવડશે, આપણા મદદાન ખ્યેસ પ્રત્યેની વફાદારી વિષે આપણે ધણું સમજ્યું છે. આ પરિષદ એ વફાદારીની કસોટી સમાન બની રહેશે. હું હાંસુ ભાવણ આપવા માગતો નથી, કારણ કે ભાષા ભાષણોની આધારે જરૂર નથી. હું આપને વિનંતિ કરું છું કે, હિંદને આઝાદ કરવાની જે મદદાન જવાબદારી તમારા શીર પર રહેલી છે તેના તમે પ્રત્યેક વિચાર કરો, હું માનું છું કે તમે એ મદદાન જવાબદારીના ખ્યાલથી પરિચિત છો.

જ્યારે આખળી ફોજ, રત્નમેદાનમાં જશે, ત્યારે યુદ્ધમાં વિજય મેળવવા માટેની જવાબદારી, ફોજના પ્રત્યેક સૈનિકની વ્યક્તિગત પણ રહે છે, પ્રત્યેક સૈનિક એ પોતાની ફરજ અદા કરવાને તૈયાર હોય તો જ, એ સૈન્યનો વિજય થાય છે. તમારે એ સમજવું જોઈએ કે પૂર્વ એશિયામાં હિંદીઓ એક સૈન્ય જ છે. એણે જંગ પેશવાનો છે અને વિજય પ્રાપ્ત કરવાનો છે, મોરચા પરના પ્રત્યેક સૈનિકની જે ફરજ છે તેવી રીતે પૂર્વ

એશિયાના તમામ હિંદીઓની પણ મહાન જવાબદારી છે. હું જાણું છું કે તમારામાંના કેટલાક ધનિક છે. કેટલાક મરીજ પણ છે. હું એ પણ જાણું છું કે તમારામાંના કેટલાક કેળવણીથી અને કેટલાક અજ્ઞાન પણ છે. તમારા એ ભેદ મને તેવા હોય, પણ હું તમને એ યાદ આપવા યાદું છું કે તમારી સફળી ફરજ એક સરખી છે. પ્રત્યેક હિંદી પોતાની ફરજ સંપૂર્ણપણે આજ કરતો રહે એમ હું ઈચ્છું છું.

જ્યારે સૈન્યમાં કોઈ વ્યક્તિની અમલદાર તરીકે નીમણૂક થાય છે ત્યારે, આગેકૂચ કરવાની અને બીજાઓને આગેકૂચ માટેની હોરવણી આપવાની જવાબદારી તેના પર રહે છે. પૂર્વ એશિયામાંની આખી લડતમાં શોનાન-સિંગાપુર ધણું મહત્વનું રથાન ધરાવે છે. આઝાદ હિંદ સંઘનું વડું મથક પણ અહીં છે. અને તાલેતરમાં જ આઝાદ હિન્દની કાયમી સરકારની સ્થાપના પણ અહીં જ કરવામાં આવી છે. શોનાન એ બ્રિટનનો એક દુર્ગ હતો, પણ આજે તે એ પૂર્વ એશિયામાંના હિંદીઓની સ્વાધીનતાની લડતનું એક અગત્યનું વડું મથક થઈ પડ્યું છે.

ધારો કે દિંદ એક આઝાદ મુલક છે અને તેના પર પરદેશી આક્રમણનો બધા ઝડપી રહ્યો છે ત્યારે આઝાદ દિંદની સરકાર શું કરતી ? આઝાદ દિંદ સરકારે સંપૂર્ણ ભરતીનો માર્ગ અખત્યાર કયાં નહોતો ? તમે સદેવાઈથી સમજી શકો છો કે આઝાદ સરકારની એ સામાન્ય દુરુષ છે. આ દુષ્ટીકત વને દષ્ટિ સમક્ષ રાખીને, આઝાદી હાંસલ કરવા માટે આપણે જે મદદાન પ્રયત્ન કરવાનો છે તેમાં તમારી ફરજો દેવી મદદાન છે તેનો વિચાર કરો !

તમે એ પણ વિચારો કે આઝાદ દેશમાં પણ જ્યારે સુધની પરિસ્થિતિ પ્રવર્તતી હોય ત્યારે કયો માર્ગ અખત્યાર કરવામાં આવે છે ? આપણે જન સભાઓ કરીએ છીએ અને અપીલો કરીએ છીએ, એમ આઝાદ સરકાર કરે ? ના. આઝાદ સરકાર એક દુકમ જદાર પાડીને, શોકસ કમર વચ્ચેના તમામ સરકાર માનવોને શોકસ સમયે, શોકસ ક્ષણે, અને શોકસ રથજે હાજર થવાનું ફરમાન કરે, આ ફરમાનને પ્રત્યેક રહેઠાણપૂર્વક જરા પણ આવાકાની વિના તામે થયે, શા માટે ? કારણ કે આઝાદ દેશની પ્રજા જાણે છે કે પોતાની આઝાદી માટે તેમણે જીવિદાન આપવાનું છે અને જ્યારે આઝાદ સરકારને આઝાદીના રક્ષણ માટે પેસાની જરૂર પડે ત્યારે એ સલામ્બો બરીને લાખ માગવા નહિ નીકળે.

હવે હિંદને મુક્ત કરવાની અને હિંદમાં આઝાદ સરકાર રચાવવાની આપણી ફરજ છે. જે આપણને એક લામણ હોય કે આપણે આઝાદી માટે ચોગ્ય છીએ, જે આપણને સાચી જ સ્વાધીનતા નેહતી હોય તો, આપણે આઝાદ હિંદમાં આઝાદ સરકારના વહિવટ તળે રહીએ છીએ અને આપણી આઝાદી પર આક્રમણ થયું છે, ત્યારે આપણે જેવી રીતે વર્તીએ અને જીવન વ્યતિત કરીએ, તેવી જ રીતે આપણે વર્તીએ અને જીવન વ્યતિત કરીએ. આઝાદ હિંદમાં આઝાદ સરકાર નીચે આપણે જે કાંઈ કરીએ તે આપણી પવિત્ર ફરજ છે. જર્મની અને જાપાનની પ્રજા તરફ દૃષ્ટિ કરો, એ દેશોમાં સરકાર પ્રજાની તમામ સહિને કેવી રીતે સંચક્રિત કરે છે એ જુઓ. જ્યારે પોતાની આઝાદીની રક્ષા કરવાની પોતાની સરકારની ફરજ હોય છે, ત્યારે તેણે જમે તે સંલેગ્રામા, જમે તે લોગે પ્રજાની તમામ તાકાવનો જમાવ કરેના જોઈએ.

કાયદેસર રીતે કહું તો, તમારો દેશ યુદ્ધમળમાંથી પસાર થતો હોય, ત્યારે કોઈની અંગત મિલ્કત હોઈ શકે નહિ. આવી કોટાકોટીની પળોમાં પ્રજાના જનમાલ પર સરકારનો જ સંપૂર્ણ હક્ક હોઈ શકે, આપણે પણ આઝાદ પ્રજા છીએ. આપણી આઝાદ સરકાર પણ અસ્તિત્વ ધરાવે છે.

જે તમે એમ માનતા હો કે તમારી માલ મિલ્કત, જે તમારા કબજામાં છે, તે તમારી છે, તો તમે જમણામાં છો. સમજો જ્યારે યુદ્ધમાં સપડાયેલું હોય ત્યારે પ્રજાની માલમિલ્કત એ સરકારની બને છે. તમારા જનમાલ અત્યારે તમારા નથી પણ હિંદના-એક માત્ર હિંદના જ છે.

મને સંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે કે તેમને જે એક સાવ સાદી વાત સમજાઈ જાય કે આપણે કોઈપણ લોગે અને કોઈપણ રીતે આપણી આઝાદી હાંસવ કરવી જ નોંધએ અને આપણે આઝાદ માનવીઓ યુદ્ધની પરિસ્થિતિમાંથી પસાર થઈ રહ્યા છીએ તો તમને સમજશે કે તમારું કાંઈ નથી, તમારી જિંદગાની, તમારી માલમિલ્કત અને તમારો પાસે જે કાંઈ છે તે તમામ હિંદનું છે.

તે આ આવ સાદી વાત પણ તમે સમજવા ન માંનતા હો તો તમારે મનિ જીતે મારું નહીં કરવામાં આવેલું છે. તમે આજાદ સરકાર નીચી, અજાદ પ્રજા તરીકે, આપણી જવાબદારી લેવાવા તૈયાર ન હો, તમને આજાદી અપની ન હોય, અને આજાદીની કિંમત ચૂકવવાને તમે તૈયાર ન હો તો, તો તમારે માત્ર એક જ માર્ગ બાકી રહે છે, પણ એટલું યાદ રાખતો કે જ્યારે યુદ્ધનો અંત આવી જશે અને હિંદ આજાદ થશે ત્યારે આજાદ હિંદમાં તમારે મનિ કોઈ સ્થાન નહિ હોય; તે હિંદ સરકાર તમારા પર દયા બતાવવાનું નહીં કરે તો તમને ત્રીજા વર્ગની ટીકોટ આપીને, હિંદની પરિત્ર ધાતીમાંથી દિવાંડ જવાની જોગવાઈ કરી શકશે.

મારા બંધુવામાં આવ્યું છે કે મલાયામાંના દેશાક હિંદી શ્રીમંતો એવો બડબડાટ કરે છે કે હું તેમને પરેશાન કરી રહ્યો છું. હું તેમની સાથે સીધી વાત કરવા માનું છું કે જો તેઓ દેવે પણ સીધો મારું અખત્યાર કરી શકે. મેં એમ પણ સાંજેલું છે કે કેટલાક હિંદી શ્રીમંતો, હિંદની આજાદીના જંગમાં પોતાનો ફાળો આપવામાંથી બચી શકે એ માટે પોતાની રાષ્ટ્રીયતા પણ બદલવાને તૈયાર થયા છે. કેટલાક તો પોતાની માલ મિલ્કતનો કબજો એવી રીતે મુશ્કેલ કરવા માગે છે કે યુદ્ધને અંતે તે પાછી મેળવી શકે.

ઉ. હું તમામ દિંદીઓને, પણ તે હિન્દુ હોય, મુસ્લિમ હોય, શીખ હોય કે ગમે તે કોમના હોય, તેમને સહુને અપીલ કરું છું કે તેઓએ પોતાની ફરજ અદા કરવામાં પાછા પડવાનું નથી. હું બલ્કુ છું કે કોણુ પોતાની ફરજ અદા કરે છે અને કોણુ જવાબદારીમાંથી છટકી જવા માગે છે.

દિંદને, મારે આજ્ઞા કરવું જ છે અને હું ગમે તે ભોગે અને ગમે તે ભેખમે પણ દિંદને આજ્ઞા કરીશ જ, વમને તમારી ફરજ, પણ તે આનંદભરી હોય કે દિલ્લીરીક્ષરી હોય તો પણ તે અદા કરવાની હું અપીલ કરું છું. જો તમે આ મુદ્દા પર બિપરવા હો તો, મને સાફસાફ જણાવી દો કે આમને આજ્ઞાદી નથી જોઈતી, ત્યારે તમારે માટે મેં કહ્યું તેમ જીલ્લે માર્ગે ખૂલ્યો છે.

પણ જ્યાંસુધી તમે તમારી જાતને દિંદી તરીકે ઓળખાવો છો અને પૂર્વ એશિયામાં દિંદી તરીકે ધન પ્રાપ્ત કરી રહ્યા છો, ત્યાંસુધી દિંદને આજ્ઞા કરવા અંગેની તમારી જવાબદારીમાંથી તમે ચટકી જઈ શકો તેમ નથી. તમે એમ જ માનશો કે તમારી ફરજ તમે બજાવો છો કે નહિ એ તમારી મુન્સફી પર ઊગી દેવામાં આવ્યું છે.

મેં મારા શોનાન ખાતેના ઉદ્ધા ભાષણમાં જણાવી દીધું છે કે હું આ ઉદ્ધી અપીલ કરું છું. અત્યારે કંઈ ખીલ અપીલ કરવા જોમો યયો નથી અથવા તો બિખારીની માફક દાખ ધરવા પણ જોમો યયો નથી. આજે તો હું આજ્ઞા દિંદની કામચલાઉ સરકારના પ્રતિનિધિ તરીકે તમારી સમક્ષ જોમો છું. આ સરકારનો તમારા જનમાલ પર સંપૂર્ણ અધિકાર છે.

મિત્રો, આપને ખાતરી આપું છું કે મને ખાલી વાતો કરવાનો અથવા તો ફેમલ ધમકીઓ આપવાનો કોઈ શોખ નથી. હું ને કહું છું તે સંપૂર્ણ વિચારણા પણ જ કહું છું. ખૂદ મારા દુરમનો પણ એ બલ્કે છે કે હું ને કરી શકતો નથી તે

વિષે કદી જાણતો નથી. મેં કહ્યું છે કે આપણે ઠિંદની આજાદી હાંસલ કરવી જ છે. જમે તે ભોગે અને જમે તે જોખમે: અને તે માટે આપણે સ્વેચ્છાપૂર્વક આપણી તમામ તાકાત કામે લગાડવાની છે. સ્વેચ્છાપૂર્વક ન થાય તો પછી ફરજિયાત, પણ મેં જ કહ્યું છે તેને હું અમલમાં ચૂકવાનો છું.

આજે હું આપની સમક્ષ વિસ્તારથી જાણું છું, કારણ કે તમને કોઈ ભ્રમણામાં રાખવા માગતો નથી, તમે એમ પણ નહિ કદી શકો કે અમને સ્વેચ્છાપૂર્વક આજન આવવાની તક આપવામાં આવી નહેતી. જો તમે સ્વેચ્છાપૂર્વક આજન આવશો તો તમારે માટે એ માનવંત છે અને મારે માટે એ શીરવનો વિષય બની રહેશે. પણ જો તમે સ્વેચ્છાપૂર્વક આજન નહિ આવે તો પણ અમે હવે સુલાખીમાં રહેવાના નથી જ.

મને આશ્ચર્ય થાય છે કે, કેટલાક લોકોએવી જાતો કરે છે કે ■ ૧૬મ તેમણે જમા કરી છે તે જમા કરતાં તેમને વર્ષો થયાં હતાં અને એમને જાણકો પણ છે. જો આ કારણે જ તેઓ જલિદાન આપવા અચકાતા હોય તો હું તેમને ખૂંધે છું કે તમારું શું થશે તેનો ખ્યાલ કરો. તમને તમારા જ હિંદીઓ દુરમન અને આજાદીના વિરોધીઓ તરીકે પિછાનશે.

રાખવામાં આવ્યા છે. બ્રિટિશ સરકારે વેાલને પ્રમોશન આપીને અત્યારે હિંદના વાઇસરૉય બનાવ્યા છે.

આઝાદ હિંદ ફોજના સૈનિકો પીછેઠઠ કરીને પોતાની જિંદગાની બચાવવા માગતા નથી જ્યારે આઝાદ હિંદ ફોજ વાલીમ લઈને તેવાર થશે ત્યારે કાંતો વિજય અથવા તો લોહીના ઊંઘા છુંદ સુધી લડતાં લડતાં જાપી જવાનો માર્ગ જ તેમને માટે ખૂલ્યો રહેશે.

ધનિકો મને પ્રશ્ન કરે છે કે સંપૂર્ણ તાકાત કામે લગાડવાનો અર્થ શો ? દરેક ટકા કે પાંચ ટકા ? જોએ ટકાની વાતો કરે છે તેમને હું પૂછીશ કે આપણે મેદાન પરના આપણા સૈનિકોને એમ કટી સડીશું ખરા કે તેમણે લડતમાં માત્ર દરેક ટકા જ લોહી વઢાવવું અને બાકીનું બચાવી લેવું ?

સૈન્યમાં ભરતી થયેલા આપણા જુવાનોનો જુરસો નિહાળો, ત્રિશંગી ડંડા નીચે એકત્ર થયેલી આપણી બહેનોનો જુરસો નિહાળો. સદ્બાળ્યે આપણને મનવળગતી કમીના નથી. એવો ઉત્સાહમયો જવાબ મળ્યો છે કે હાંબા યુદ્ધ માટે પૂરતા સૈનિકો આપણને મળી રહ્યા છે. ધન અને સરંજામને માટે પણ એવો જ ઉત્સાહમયો જવાબ મળવાની અમે આશા રાખીએ છીએ. જે આપણે બધા જ નિર્ધન હોઈએ તો, પરદેશી સહાય મેળવવામાં કાંઈક ન્યાય પણ કહેવાય. પણ આપણામાં કેટલાક શ્રીમતો પણ છે. આપણા પરદેશી મિત્રો એ જાણે છે જ્યારે આપણા પોતાના જ બાંધવો પાસે જરૂરી સામગ્રી પડી છે ત્યારે બીજા પાસે, સહાય માટે હાથ લંબાવવો પડે એ સરમજબું છે.

જ્યારે પોતાની જાતને જોખમમાં મૂકવા માટે સંખ્યાબંધ ભાઈબહેનો આજળ આવ્યા છે, ત્યારે જોએને પોતાના જન આપવાના નથી તેઓની ગાંઠથી ધન પણ કેમ છૂટતું નથી એ હું સમજી શકતો નથી. જિંદગાનીની સરખામણીમાં પૈસાની શી કિંમત છે ? પૈસાની કાંઈ વિસાદ નથી. માની લો કે પરદેશી

સરકાર તમને ફરમાન કરે કે તમે તમારી મિલકતમાંથી એક કરોડ રૂપિયા આપો અથવા તો તમારો પ્રાણ આપો. મને ખાતરી છે કે તમે પ્રાણ આપવા કરતાં કરોડ રૂપિયા આપવાનું વધુ પસંદ કરશો.

એવી રીતે જીવાનો પોતાના પ્રાણ અર્પણ કરવાને આમળ આવ્યા છે. ગરીબ લોકોએ તો, પોતાની પાસે જે કંઈ હોય તે સર્વસ્વ આપી દેવાની તત્પરતા બતાવી છે. દિંદીના સૌથી નિધન વર્ગના ગાનવીઓ, દારપાલો, યોજીઓ, પાળદો નાના હુકાનદારોએ તો આમળ આપીને પોતાના સર્વસ્વની કુશળી કરી છે તેમાંના કેટલાક તો સ્વયંસેવક તરીકે પણ ભ્રાયા છે.

કેટલાક સાચ કંગાલ માણસો મારી પાસે આવ્યા. તેમણે તેમની પાસે જે કંઈ રોકડ હતું તે બધું જ મને આપી દીધું, એટલું જ નહિ પણ તેમણે પોતાની બેંકની ચોપડીઓ પણ આપી દીધી. જેમાં તેમની જિંદગીની બચત જમા પડી હતી.

મસાયામાંના હિંદીઓમાં કોઈપણ એવો ધોમત નથી કે જે આમળ આપીને, આવે જ છુરસો બતાવીને કહે કે ‘આ રદી મારી બેંકની ચોપડી. હિંદી આગ્રાદો માટે હું તે સુપ્રત હતું છું.’

હિંદીઓ, એક સમૂહ તરીકે ‘આત્મજનિદાન’ના આદર્શમાં શ્રદ્ધા ધરાવે છે. આપણે હિંદુઓ સંન્યાસીઓના અને મુસ્લિમ ક્ષીરના આદર્શને માનીએ છીએ. આપણાં વિદ્વાસમાં રાગવીઓ, વિદ્યાસ, ન્યય અને સત્યને ખાતર ક્ષીર બન્યાનાં રણતો મેળાઈ છે.

૩૮ કરોડ માનવીઓની પવિત્ર ભૂમિને, પરદેશી બતનપી સુકા કરવાના કાર્ય કરતાં અધિક પવિત્ર, અધિક મદાન અને અધિક ઉમદા કાર્ય કયું છે? આવા ઉમદા કાર્ય માટે, આમળ આપીને પોતાની બેંકની ચોપડી ધરી દેનાર કોઈ ધોમત નથી શું? તમને તમારા પ્રાણની આદતિ - આપવાનો આદેશ થતો

નથી. ત્યારે તમારામાંના થેડા પણ એવા વીરલા કેમ નીકળતા નથી કે જે એમ કહે, ‘અમારા જ્વન બચાવો, અમે અમારા સર્વસ્વનું બલિદાન દેવાને તૈયાર છીએ.’

હવે હું આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારનો કાર્યક્રમ આપને જણાવવા માગું છું આ કાર્યક્રમને સફળ બનાવવા માટે ખીજી સરકારોની માફક જ આપણે પણ ધીમેથી, મક્કમતાપૂર્વક છતાં પશ્ચતિસરના ભાગે અખત્યાર કરવાના છે. મલાયાના હિંદીઓની માવ મિલકત યુદ્ધ પહેલાના સમયની ગણતરીએ ૧૦૦ કરોડની છે. યુદ્ધ સમય દરમિયાન તેા એની કિંમત કેટલીય વધી ગઈ છે. સામાન્ય રીતે સરકાર પોતાનું વાર્ષિક બજેટ તૈયાર કરે છે જરૂર પડતાં વધારાનું બજેટ પણ તૈયાર કરે છે, હું પણ એવી જ રીતે બજેટ પણ તૈયાર કરવા માગું છું.

હવે તમારે નિર્ણય કરવાનો છે કે સ્વેચ્છાપૂર્વક તમારે તમારો ફાળો આપવો કે પછી વખતો વખત જ્યારે માગણી થાય ત્યારે તમારે તેનો પ્રત્યુત્તર આપવો.

મલાયા સમક્ષ મારી પહેલી માગણી ૧૦ કરોડની છે, જે સામાન્ય રીતે તેા મલાયામાંના હિંદીઓની મિલકતનો ૧૦ ટકા ભાગ છે. આ પરિવર્તમા સંખ્યાબંધ શ્રીમંતો મોત્તફ છે. એક કરોડ રૂપિયા તેા હું તમારી પાસેથી સીધા માગુ છું હું આશા રાખું છું કે એક મહિના દરમિયાન મલાયામાંથી મને ૧૦ કરોડ મળી રહેશે.

નેતાશ્રી. સુભાષચંદ્રે આઝાદ હિંદ ફોજના સર સેનાપતિને હોદ્દો સ્વીકાર્યા પછી તેમણે જે ફરમાનો કર્યા છે એ આપણા દેશ માટે ઐતિહાસિક ઘટના છે. એ ફરમાનોમાંનાં બે ફરમાનો અહીં આપ્યા છે.

પહેલું ફરમાન નેતાશ્રીએ ત્યારે સર સેનાપતિ તરીકેનું સ્થાન સ્વીકાર્યું તે સમયનું અને બીજું ફરમાન ઇન્દિરા પંડેરા ઘેરા ઉઠાવી લેવાની ફરજ પડી ત્યાર પછી ઊભી થયેલી પરિસ્થિતિને લગતું છે.

હિંદની આઝાદીની લડતના અને આઝાદ હિંદ ફોજના હિતને ખાતર, આજથી આપણી ફોજનો સીવો અંદર મેં દાખ કર્યો છે.

મારે માટે મર્ગ અને મંત્રણીનો વિષય છે. એક દિંદીને માટે, હિંદની આઝાદી માટે જૂઝનાર આઝાદીની ફોજના સેનાપતિ થવું, એથી બીજા મદાન ગૌરવની વાત નથી, પણ આપણી સમક્ષ જે મદાન પ્રશ્નો પડેલા છે તેનાથી સુપરિચિત હું અને મારે માથે જે મદાન જવાબદારી આવી પડે છે તેના બોજથી મારી ગરદન

હું મારા દેશના ૩૮ કરોડ દેશબંધુઓ, કે જેઓ સિન્ધુ
સિન્ધુ ધર્મ' પાળે ॥ તેમનો એકમાત્ર સેવક હું. મેં મારી
ફરજે એવી રીતે જાળવવાનો નિશ્ચય કર્યો છે કે મારા ૩૮ કરોડ
દેશબાંધવોના હિતો મારા હાથમાં સલામત રહે, કોઈ પણ
વ્યક્તિને મારા પ્રત્યે અવિશ્વાસ રાખવાનું કારણ ન રહે. અખંડ
રાષ્ટ્રવાદ સંપૂર્ણ ન્યાય અને તટસ્થતાના પાયા પર જ દિ'દની
આઝાદીની ઉમારવ ડેલી કરી ચકારો.

આપણી માનુષ્યમિત્રી મુક્તિ માટેની આઝાદીની લડતમાં
દિ'દની ૩૮ કરોડ પ્રજાની ઇચ્છા મુજબની આઝાદ સરકારની
સ્થાપના કરવા માટેની, દિ'દની આઝાદીની હંમેશને માટે રક્ષા
કરવા માટેની, કાયમી સરકારી તાકાત ડેલી કરવા માટેની આઝાદ
દિ'દ ફોજો મદદરવનો ફોજો આપવાનો છે.

અને એ દિરસો 'પૂર્ણ' કરવા માટે એક જ ધ્યેય આપણી
નજર સમક્ષ હંમેશને માટે ખડું રહેશે એ ધ્યેય દિ'દની આઝાદી
માટે મૃત્યુ યા મુક્તિનો ધ્યાનમંત્ર આઝાદ દિ'દ ફોજ એક
ખડકની માફક અણુનભ જોડી રહેશે. જ્યારે આપણે ક્યંત કરશું
ત્યારે, આઝાદ દિ'દ ફોજ જડખી ક્યંત કરશે.

આપણા અધરોહ પર 'દિલ્લી ચલો' નો પોષાક ગુન્ગતો કરીને, ન્યુ દિલ્લીમાંની વાઈસરોયની મહેલાત પર ન્યાં સુધી ત્રિરંગી જંડા ફરકતો ન થાય અને આઝાદ દિંદ ફોજ દિલ્લીના ઐતિહાસિક લાલ કિલ્લામાં ફરતો ન કરે ત્યાં સુધી સખ્ત પરિશ્રમ સાથે આપણે જંગ ચાલુ રહેશે.

(સહી) મુશાવચંદ્ર બોઝ

૪/૪૧૬ ટેડકવાઈસ
દિંદી રાષ્ટ્રીય સૈન્ય

સુપ્રિમ કમાન્ડર
(સિપેડ સાલાર)

[૭]

આઝાદ દિંદ ફોજના જિરાફરો,

આ વર્ષના માથે મહિનાની મધ્યમાં આઝાદ દિંદ ફોજની ગોખાની ટુકડીઓ સાદી જપાની ફોજના સૈનિકો સાથે ખભે ખભા મિલાવીને દિંદ—જર્મા સરહદ ઓળંગી ગઈ છે અને હવે દિંદની આઝાદી માટેના જંગની શરૂઆત, દિંદની ધરતી પર થઈ છે.

ઉલ્લા એક સેકા કરતા વધુ સમયથી દિલ્લુ ખાતરી રીતે શોધણ કર્યા પછી તેમના માટેની લડત લડવા માટે પરદેશી સૈનિકોને બ્રિટિશ સરકાર લાવી છે અને આપણી સામે વધુ જળવાન તાકાત લેવાઈ હતી હતી, પણ દિંદ—જર્મા સરહદ ઓળંગી ગયા પછી આપણી ફોજને આપણા કાર્ય પરત્વે વધુ મદદ જમી છે અને પોતાના કરતાં વધુ તાકાતવાન અને શક્તિશાળી, બ્રિટિશ ફોજોનો મુકાબલો કરીને, દુશ્મનની તાકાતને ઇન્નબિન્ન કરી તેમને દરેક જંગમાં સિક્સ્ટ આપી છે.

સારી તાલીમ પામેલા સિસ્ટનજ અને દિંદની આઝાદી ખાતર, મૃત્યુ યા મુકિતનો નિર્ધાર કરીને લડતી આપણી ટુકડીઓએ દુશ્મન પર પોતાની સર્વોપરિતા તાકાતિક સ્થાપી રાખી છે, અને દુશ્મનની નૈતિક તાકાત ધીત્રિજિત થઈ ગઈ છે.

મુશ્કેલ પરિસ્થિતિમાં જંગ ખેલતા આપણા અફસરો અને સૈનિકોએ જે જહદ્દારી અને વીરતા જતાવી છે તે માટે તેઓ સદુની પ્રશંસાને પાત્ર નીવડયા છે. આ વીરોએ પોતાના ખૂન અને જલિદાનથી એવી પ્રથા પ્રસ્થાપિત કરી છે કે આઝાદ દિંદ લાવિ સૈનિકને એને પમલે ચાલવું પડશે.

તમામ ગોઠવણો પૂર્ણ થઈ ગઈ છે અને ઇન્ફ્લાવ પર આખરી ફટકો લગાવવાનો સમય પણ આવી પહોંચ્યો છે. સખત યોગાસામાં ઇન્ફ્લાવ પર આક્રમણ કરવાનું અને તેને ટકાવી રાખવાનું આપણા માટે મુશ્કેલ હોય.

સાધનોની મુશ્કેલીઓને કારણે આપણને આક્રમણ કરવાની યોજના પડતી મૂકવી પડી છે. આક્રમણની યોજના પડતી મૂક્યા પછી, આપણા અંકુશ નીચેની હરોળને ટકાવી રાખવાનું આપણા શૈન્યને માટે વધુ લાભદાયી નજાયુ અને વધુ અનુકૂળ રક્ષણાત્મક પ્રવૃત્તિ માટે આપણી ફોજોને પાછી ખેંચી લેવાનું મુનાસબ લાગે છે.

આ નિષ્ક્રિય પ્રમાણે આપણી ફોજોને વધુ અનુકૂળ રક્ષણાત્મક હરોળ પર પાછી ખેંચી લેવામાં આવી છે. હવે આપણે આપણો સમય સંપૂર્ણ રીતે તૈયાર થવા પાછળ વ્યતિત કરશું કે જ્યાં વધુ અનુકૂળ હવામ ન વચ્ચે આપણે આક્રમણ કરી શકીએ.

ગોરવા પત્રના દેશાઠ વિમાનોનાં દુરમનને આપણે સખત ફટકો માર્યો હોઈને, અતિમ વિજયમાં અને એંગ્લો-અમેરિકન

[૮] ઠાખૂલના ગુપ્તવાસની રોમાંચક કહાણી

શ્રી. સુભાષબાબુ કલકત્તામાંથી જટકીને ઠાખૂલમાં, બહેરા અને મૂંગા પઠાણના વેશમાં દિવસો સુધી ગુપ્તવાસે રહ્યા હતા અને રશીઅન એલચી ખાતાની સહાય દ્વારા, જટકી જવાના પ્રયાસો કરતા હતા. એમના ઠાખૂલના નિવાસ દરમિયાનની વિગતો તેમના યજમાન લાલા ઉત્તમચંદે હમણાં જ, ચાર વર્ષના કારાવાસ પછી છૂટીને આવ્યા પછી પ્રસિદ્ધ કરી છે. અખબારોમાં પ્રસિદ્ધ થએલી એ લાંબી કહાણી દ્વારા સુભાષબાબુએ કેવી મુશીબતો વચ્ચે, કેવી યાતનાઓ ખર્ચ કરીને, ચાલ્યા જવાનો પોતાનો નિશ્ચય અમલમાં મૂક્યો એ આખોય બનાવ શ્રી. સુભાષબાબુના દિલમાં તમન્નાનો જે ધોધ વહેતો હતો તેની સાક્ષી પૂરે છે.

પેશાવરથી પઠાણ વેશ ધારણ કરીને શ્રી. સુભાષબાબુ પોતાના ભોમિયા રહેમતખાન સાથે ઠાખૂલમાં આવ્યા. જેઓ એક ગંધાતી ધર્મશાળામાં વસવાટ કરી રહ્યા હતા. શ્રી. બોઝને એ દરમિયાન મૂંગા અને બહેરા પઠાણનો વેશ લજવેવો પડ્યો હતો. દિવસો સુધી એક જ ધર્મશાળામાં પડી રહેવાને કારણે ત્યાંની છૂપી પોલિસના એક સિપાઈને વહેમ પડ્યો, તેણે એક વખત તેમની ઝોરડીમાં ધસી જઈને પુસ્તક લાપામાં જ પ્રશ્ન કર્યો: ‘ તમે કોણ છો ? અને શા માટે આવ્યા છો ? ’

રહેમતખાન પુસ્તુ લાપા જણતો હતો. તેણે એજ લાપામાં જવાબ આપ્યો: ‘અમે મુસાફરો છીએ. આ મારો મોટો ભાઈ છે, તે બહેરો અને મૂંગો છે અને માંદો રહે છે તેથી હું તેને સખી સાહેબની યાત્રાએ લઈ જવા માગું છું, પણ બરફ પડવાને કારણે ત્યાં જવાનો માર્ગ બંધ થયો હોવાથી અમે અહીં રોકાઈ પડ્યા છીએ, રસ્તો ખૂણો થતાં અમે ત્યાં જવાને ઉપડી જઈશું.’

પણ પોલિસે એ હકીકત માનવાનો ઇન્કાર કર્યો અને પોતાની સાથે કોટવાલી આવવા સૂચના કરી. રહેમતખાને વિનવણી કરતાં જણાવ્યું, ‘અમારા જેવા ગરીબ મુસાફરોને શો માટે પરેશાન કરો છો? મારો ભાઈ સખ કંડીમાં ચાલી શકે તેમ નથી.’

આ દલીલ પેલાને ગળે બિતરી નહિ અને તેણે પોતાનો આગ્રહ જારી રાખ્યો આથી રહેમતખાન સ્ટેજ મક્કમ બન્યો અને બોલ્યો: ‘ચાલો હું કોટવાલી પર આવું છું, મારો ભાઈ તો માંદો છે, એ તો નહિ જ આવે.’

કોણ જણે કેમ? પણ આ જવાબથી પોલિસવાળો નરમ પડ્યો: ‘તેણે કહ્યું એ માંદો ન હોત તો તમને બંનેને કોટવાલી પર લઈ જાત, પણ હવે તમે વહેલા જતા રહેજો.’ એમ કહીને એ ચાલતો થયો.

હવે તો શ્રી. બોઝે પોલિમના પંજનમાંથી મુક્ત થવાનો નિશ્ચય જ કર્યો અને હેવટે લાલા ઉત્તમચંદને ત્યાં રહેમતખાનને મોકલ્યો. રહેમતખાને લાલા ઉત્તમચંદની દુકાન તો ગોધી ડાઢી અને તેમને બધી વાત પણ કરી, પણ લાલા ઉત્તમચંદને આ માણસની વાત પર વિશ્વાસ શી રીતે આવે ? કેટલાય પ્રયામે પછી શ્રી. સુભાષભાણુને પોતાને ત્યાં લઈ આવવાનું રહેમતખાનને જણાવ્યું.

તેઓ હવે ધર્મશાળામાંથી વિદાય લેવાની તૈયારી કરતા જ હતા ત્યાં પેચો પોલિસ આવી ચડ્યો. આ વખતે તેને સમજાવવામાં ઘણું ખર્ચ થયો. તે પાછો ફરતો હતો ત્યાં રહેમતખાનના ઠાંડા ઘડિયાળ પર તેની નજર પડી અને તેણે પૂછ્યું. ‘આ ઘડિયાળ તો કિંમતી હશે નહિ ?’ રહેમતખાને કહ્યું. ‘નહિ રે !’ ‘બસ, ત્યારે મને આપી દો ને !’ અને તેને પાઠો કાઢવા માટે ઘડિયાળની બક્ષીસ પણ આપવી પડી.

હવે તો તેમણે લાલા ઉત્તમચંદને મળીને તેમને ત્યાં જ વસવાટ કરવાની જાહેરણી કર્યા વિના છુટકે જ ન હતો અને રહેમતખાન એક દિવસ તેમની દુકાને જઈ પહોંચ્યો. લાલા ઉત્તમચંદને બધી બીનાથી જલસુકાર કર્યા અને આખરે તેઓ શ્રી. બોઝને પોતાના ત્યાં રાખવાને કબૂલ થયા.

ધર્મશાળામાં તમામ સરસામાન મૂકી શ્રી. બોઝ પણ નોકળી ચૂક્યા હતા, આખા રસ્તે બરફ જમી ગયો હતો અને બન્ને શીટ ઉંડાણમાં તેમના પગ સરસી જતા હતા, પગનાં મોઝાં પર બરફ જમી ગયો હતો. ડોકરો ખાતા, પછડાતા, અથડાતા એ રસ્તા પર લાલા ઉત્તમચંદને મળ્યા. તેમણે પકાણી પોપાક પરિધાન કર્યો હતો. ત્રણ ઇંચ લાંબી ઘડી જોડી હતી. ચરમા ડાઢી નાખ્યાં હતાં, તેમણે પોતાનું નામ પણ બદલી નાંખ્યું હતું અને ઝીપાઉદીન રાખ્યું હતું.

તેણે જણાવ્યો કે યોડાં યોડાં પગલાંને અંતરે ચાલતાં લાક્ષા ઉત્તમચંદને ત્યાં પહોંચ્યા. શ્રી. ખોઝ અતિ શ્રમથી થાકી ગયા હતા. તેમણે મેથથી લચી રહેલાં વસ્ત્રો બદલ્યાં.

પણ ત્યાં લાક્ષા ઉત્તમચંદનાં પત્નીને આ મહેમાનો વિશે શંકા મઠી પડેલાં તો લાક્ષા ઉત્તમચંદે પોતાના એ દેશાવરના આહંશ હોવાનું જણાવીને વાત બેઠાવી, પણ પછી તેમને એમ લાગ્યું કે જો શ્રી. સુભાષખોઝને લાખો વખત પોતાને ત્યાં સલામત રીતે રાખવા હોય તો પત્નીને વિશ્વાસમાં લેવી જોઈએ, એટલે તેમણે તમામ હકીકત સ્પષ્ટ રીતે પત્નીને જણાવી, પહેલા તો લાક્ષા ઉત્તમચંદનાં પત્નીને ભય લાગ્યો કે જો સરકાર આ વિશે જાણે તો આપણી શી સ્થિતિ થશે? પણ લાક્ષા ઉત્તમચંદે તેને આશ્વાસન આપ્યું અને પરિણામે તેમનાં પત્ની શ્રી. ખોઝને ખાતર ગમે તે નંદટ આવે તો પણ તેને બરદાશ કરવાને તૈયાર થઈ.

સુભાષખોઝ તેર દિવસ થયા કાબૂલની ભૂમિ પર અથડાતા હતા, બહેગ અને મૂંગા પદાણના વેશમાં તેઓ ગંધાતી, બદખ્શા માગતી ધર્મશાળામાં પરેશાન થઈ ગયા હતા. તેઓ જ્યારે પેશાવરથી કાબૂલ નદી ઓળંગીને આગળ વધ્યા, ત્યારે રસ્તામાં બરફ છવાઈ ગયો હતો, તેમની પામે પૂરતાં ગરમ વસ્ત્રો ન હતાં અને ઠંડા પાણી જીવું એનો તેમને કોઈ સ્પષ્ટ ખ્યાલ પણ ન હતો, જેમ તેમ કરીને તેમણે ધર્મશાળા ગોધી કાઢી. ધર્મશાળાની એ ઓરડી જાણે ટાંગાસની કોઈ ગંધાતી કોટડી હોય એવી હતી, જમીન પર મુએથી નિદ્રા લેવાનું પણ અશક્ય હતું. ચોમેર ભીંજાયેલી એ કોટડીમાં ગરમી મેળવવા લાકડાં સળગાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો પણ લાકડાં બીજાંયેલા હતાં, ધૂણીથી ઓરડી ભરાઈ ગઈ હતી અને ઓરડીની બાગીઓ તો ઉધડી શકે એમ ન હતું, જેમ તેમ કરીને દિવસ પૂરો કર્યો.

લાલા ઉત્તમચંદ્રેનો પુત્ર અમરનાથ અને શ્રી. સુભાષચાણુના સાથીદાર રહેમતખાન ધર્મશાળામાંથી સરસામાન લઈ આવ્યા.

દિવસ દરમિયાન લાલા ઉત્તમચંદ્ર શ્રી. બોઝના ચોરડાને તાણું મારીને જતા, દારણ કે તેમના મથાનમાં કોઈ ચર્ગાસંબંધીઓ આવે તો એ ચોરડામાં તેઓ ધસી જાય નહિ, રાત્રે શેડિયો સાંભળીને, શ્રી. બોઝ પોતાના પ્રવાસ દરમિયાન જંગલના સંભાચારોથી તેઓ અજાત રહેલા તેમાંના મુખ્ય મુખ્ય અભાચારો યજમાન પાસેથી જાણી લેતા હતા.

શ્રી. બોઝ ૪૮ દિવસ મુઘી પોતાના આ યજમાનને ત્યાં ગુપ્તવાસમાં રહ્યા પછી તેમના પાડોશીને ય એ વિશે કંઈ ખબર પડી નહિ.

આ ગુપ્તવાસ દરમિયાન શ્રી. બોઝે પોતે કલકત્તાથી કેવી રીતે પલાયન થયા તેને લગતી વિગતો પોતાના યજમાનને જણાવી હતી, એ વિગતો અહીં નોંધવી રસપ્રદ થઈ પડશે.

નેતાજીના જણાવ્યા પ્રમાણે મોરકો જવાનો તેમનો ઇગદો તો જૂનો હતો. એ માટેની એક વખત મંપૂર્ણ તૈયારીઓ પણ થઈ ગઈ હતી, પણ એક તો પોતે બગબગ દાદી જગાડી શક્યા નહિ હોવાથી સલામતીથી છટકી જવાનું તેમને માટે સરળ ન હતું એ અને બીજું કલકત્તા કોરપોરેશન સાથેનો તેમનો કોઈ પ્રશ્ન ગુપ્તવાસેલો હતો. એ બે કારણોસર તેઓ ત્યારે જઈ શક્યા નહિ, અને જેમણે તેમના માટે તમામ ગોઠવણ કરી હતી એ મિત્ર તો મોરકો પહોંચી ગયો.

— પણ તેમને હિંદમાંથી છટકી તો જવું જ હતું. એક યોજનાનો અમલ નહિ થતાં તેમણે બીજી યોજના ઘડવા માંડી અને તેના પ્રાથમિક પગલાં તરીકે તેમણે પોતાની તબિયત બગડી

હોવાને નામે તમામ મુલાકાતો બંધ કરી. અને પોતાના માટે ઓરડામાં કોઇ સગા સંબંધીઓને પણ નહિ આવવા દેવાની કડક સૂચના કરી, તેમનું મોજન પણ નોકર બહારના ટેબલ પર મૂકી જતો હતો.

દિવસો પસાર થયા. ૪૦ દિવસમાં અને હવે દારૂ પણ હવે તો બરાબર ઉગી હતી. અને છટકી જવાની ગોઠવણો પણ સંપૂર્ણ બની હતી; રાત્રે આઠ વાગે, શ્રી સુભાષભોજના ઓરડામાં એક મોલવી બહાર પડ્યો. અને બાજુમાં ઉભેલી મોટરમાં તે બેઠો, મોટર તેને લઇને કલકત્તાથી ૪૦ માઇલ દુરના એક સ્ટેશને જવા ઉપડી, ત્યાંથી પેશાવર જવાને એ મોલવી બીજા વર્ગના કબજામાં બેઠો. એ કબજામાં બેઠેલા એક શીખ મુસાફરે પૂછેલા પ્રશ્નના જવાબમાં એ મોલવીને પોતાની ઓળખ આપતાં જણાવ્યું કે માફ નામ મીયાઉદ્દીન, હું લખનૌથી આવું છું અને વીમા કંપનીનો ઓરગેનાઇઝર હોઇને રાવલપીંડી જ રહ્યો છું.

આ મોલવીના વેશમાં સર્જી થમેલ આપણા નેતાજી હતા. તેમણે ત્રણ રોજવાની અને ફેજ ટોપી પહેરી હતી. લાંબી દારૂ સાથે તેમને ઓળખવા પણ મુશ્કેલ હતા. એ દિવસ પંજી તા. ૧૭મી એ તેઓ પેશાવર પહોંચ્યા.

મુળ્ય શ્રી. બોઝ એ રહેમતખાનના વડીલ બધુ બન્યા. અં ને તેઓ બહેન-મૂંગા હોવા ઉપરાંત વિચારક રહેતા હોવાથી સખી સાહેબની જગ્યા એ જાય છે. એ હકીકતને આધારે તેમણે લાલ-પગના વડાનું સારી ચાલનું પ્રમાણુ પત્ર પણ મળી ગયું.

કાણુલ નદી પર આવ્યા ત્યારે કોઈ હોડી ન હતી મુઆ-ફરે ચામડાની કાથળી પર તરતા હતા. શ્રી. બોઝને માટે એ નવો અનુભવ હતો, પહેલાં તો અચકાયા પણ પછી રાહગ કરીને હુકાલું અને નદી ઓળંગીને અફઘાન પ્રદેશમાં પ્રવેશ કર્યો.

અફઘાન સરહદમાં પ્રવેશ કરવા માટે જરૂરી પામ્પોર્ટ તો તેમની પાસે હતો નહિ એટલે પામ્પોર્ટ માટેના મથકોને દૂર શાખીને, લાંબા માર્ગનો આશરો તેમને લેવો પડ્યો હતો. શ્રી. મુબાષ બોઝ ચાકીને લોથ પોથ થઈ ગયા હતા, તેઓ એક ઝાડ નીચે બેઠા હતા, રહેમતખાન પસાર થતી મોટરને ઉભી ગણવા માટે પ્રયત્ન કરતો, પણ એ પ્રયત્નો નિષ્ફળ જતો ત્યારે બીજા ખાણુ શ્રી બોઝ નિદ્રાધીન બની ગયા હતા, આખરે એક મોટર મળી. એમાં સામાન ખડકાયેલો હતો. એના પર તેઓ બેઠા, કંડી સપ્ત હતી, અને વારંવાર ઝાડના ડાળખા તેમના દેહ સાથે એડાં કરતા હતા. ઉખા મેળવવા વારંવાર ચાલ લેતા હતા, આમ આખી ગત પસાર કરી અને વચ્ચેના એક મથકે પાગ તપાસનારાઓને લાંચ આપીને તેઓ છટકી ગયા, અને જેમ તેમ કરીને કાણુલની ધર્મશાળા બગા થયા.

કાણુલમાં સલામત રથાન મળી ગયું અને પોલિસના પંજમાંથી પણ મુક્ત થયા પછી હવે મોસ્કો જવા માટેની યોજનાને અમલમાં મૂકતાં શ્રી. બોઝને ભારે ચુરકેલીઓ સહન કરવી પડી. કાણુલમાં રશિયન ઇંગલીઅન, જર્મન એલેક્સીઓની ઓફિસો હતી. રહેમતખાન સાથે આખું કાણુલ ખૂંદી વળ્યા પણ

રશિયન એલચી મંડળની કચેરીનો પત્તો જ ન લાગ્યો. બીજા દિવસે પણ તેઓ ધૂમ્મા અને ખૂબ રખડ્યા પછી એક મકાન પર-લાલ ઝડો ફરકતો જણાયો. આખરે રશિયન એલચી મંડળની કચેરીનો તો પત્તો લાગ્યો, પણ હવે અંદર જવું શી રીતે ? દરેક એલચી મંડળની કચેરી પર અશ્વાનનો પહેરો હતો અને ત્યાં સુધી ખાત્રી આપવામાં ન આવે 'ત્યાંસુધી અંદર જવા દે તેમ નહતું. શ્રી. બોઝ પોતે જાહેર થઈ શકે તેમ નહતું આખો દિવસ અંતે એલચી મંડળ સામે બેઠી રહ્યા, અંદર જવાની તક મેળવતાં, પણ એવી તક મળી નહિ અને ખાલી હાથે પાછા ફર્યા. એ ગત્રે તેમણે એવો નિશ્ચય કર્યો કે રશિયન એલચી ત્યારે પોતાની ઓશીમે જતા હોય ત્યારે ગસ્તોમાં જ તેમની મોટર અટકાવવી અને બધી વાત કંપી.

એનો બીજો દિવસ અમલ કર્યો. દિવસભરની તપશ્ચર્યાને અતે સાંજે લાલ ઝંડો ફરકાવતી એક મોટર દેખાઈ, રહેમતખાને હાથ બંધો કર્યો અને મોટર ઉભી રહી. રહેમતખાને તેમને વાત કરી પણ એલચીએ કહ્યું, 'તમે જે વ્યક્તિ ને ખતાવો છે તે જ શ્રી. બોઝ છે એનો પૂગનો મો ?'

એનો પૂગનો તો શો હોય ? ને કઈ રીતે આપી શકાય ? એટલે હાથ આવેલી તક સ્વીકારી જતી જણાઈ. પેશાવરથી તાત્કાલિક કોઈ એવી મદદ આવી પહોંચે કે જે રશિયન એલચીને શ્રી. બોઝ વિશે ખાત્રી કરી આપે, આ અંગે એક વિશ્વાસુ મોટર ડ્રાઈવર હાજર પેશાવર સદિશો પણ મોકલાવ્યો.

પરંતુ પેશાવરથી સદિશો આવે અને રશિયન એલચી મંડળ દ્વારા ગોઠવણ કરે ત્યાંસુધી ચોલવાનું શ્રી. બોઝને માટે ખૂબ મુશ્કેલ હતું. હવે તેઓ કોઈપણ રીતે, ગમે તેની મદદથી પણ નાસી છૂટવા માગતા હતા. એટલે તેમણે ઇટાલિયન એલચીની મદદ શોધવાનો પ્રયત્ન કર્યો. રહેમતખાન અશ્વાન પહેરેગીરને,

પોતે જાપાની એલચી ખાતાનો પહેરેગીર છે એમ જણાવીને ધૂસી ગયો અને ઇટાલિયન એલચી પામે પહેંચી ગયો. તેણે ઇટાલિયન એલચીને, શ્રી. બોઝ કાબૂલમાં આવ્યા છે અને તેઓ હવે તમારી સહાયથી, છટકી જવા માંગે છે એમ જણાવીને તેમની મદદની માગણી કરી.

ઇટાલિયન એલચીએ પ્રત્યુત્તરમાં બે દિવસ થોભી જવા જણાવ્યું. દરમિયાન તે રોમ-બર્લિન ખજર આપી શકે અને સૂચના પણ મેળવી શકે ગહેમતખાનને ત્રીજે દિવસે કાબૂલમાંના એક જર્મન વેપારીને ત્યાં મળવાની સૂચના કરી.

ત્રીજે દિવસે રહેમતખાન જર્મન વેપારીને ત્યાં ગયો. ત્યાં તેને માટે એક સીંચળધે કવગ હતું. આ કવરમાં જણાવવામાં આવ્યું હતું કે રોમ-બર્લિનને તમારો સત્કાર કરતાં આનંદ થશે અને તમારે માટે તમામ ગોઠવણો કવવાની સૂચના કરવામાં આવી છે. એ અંગેની ગોઠવણો તાકીદે કરી રહ્યો છું.

શ્રી. બોઝે એ માટે તેમનો આભાર માન્યો.

બે દિવસ પછી શ્રી. બોઝ ઇટાલિયન પાસપોર્ટ હેઠળ, કાબૂલથી રવાના થયા.

શ્રીમતિ હીરાળાઈ બેટાઈ

સુબરાનની આ બહાર બેગેએ આઝાદ
હિંદ સરકારને શરૂ પાનાની સર્વસ્વ
મિત્ર સમર્પણ કરી ગઈ હતી

શ્રીમતિ બેટાઈ અને તેમના પતિ
બાબા હિંદ કોળના લેવિકના મલ્લેશર્મા

પુરિચ્છિતિ પઢાતી ગદ્ય છે અને અંકુશોથી વાતાવચ્ચ હળવું બન્યા પછી હવે નેતાજી અને આઝાદ હિંદ સંગઠન તેમજ આઝાદ હિંદ ફોજના વધુને વધુ સંસ્મરણો આઝાદ હિંદ ફોજના સૈનિકો, નેતાજીના સાથીઓ અને બીજી પ્રમાણભૂત માની શકાય તેવી વ્યક્તિઓ દ્વારા મળતા ગયા છે

નેતાજીના બહુધ વ્યક્તિત્વે પૂર્વે એશિયામા વસતા હિંદીઓએ પોતાના સર્વસ્વનું બલિદાન આપ્યું છે લાખોની મિત્રતા, નેતાજીનો શબ્દ પડ્યો છે અને આઝાદ હિંદ સંગઠને અર્પણ થયું છે

ફનાગીરીનો પથ, સ્વીગમનાગઓમા એક ગુજરાતી બહેનનું નામ અમરપદે આવે છે એ બહેનનું નામ છે શ્રીમતિ હીરાબાઈ બેટાજી; ગુજરાતી તરીકે તેમણે ગુજરાતના નામને વધુ યશસ્વી અને ગૌરવાન્વિત બનાવ્યું છે

નેતાજીની વાણી માલગવાને જે જગી મેદની જમા થતી હતી અને એ મેદની, બ્યારે નેતાજી ધનની માગણી કરતા ત્યારે પોતાની પામેની દોલત તેમના ચરણોમા અર્પણ કરી દેતી હતી એવી મેદનીમા શ્રીમતિ હીરાબાઈ પણ મોજૂદ હતા શ્રીમતિ હીરાબાઈની આર્થિક સ્થિતિ સગીન હતી તેમના પતિએ પોતાના ધંધો સારી રીતે જમાવ્યો હતો અને સારી એવી દોલત પણ

જમા કરી હતી. એ દંપતિ લક્ષ્મીના વૈભવમાં આગોટ હતું. એમના છવનમાં કોમળતા હતી. લક્ષ્મીથી ગ્રામ એવી તમામ સુખસાધથી તેમની પાસે મોજૂદ હતી.

પણ નેતાજીના શબ્દોએ શ્રીમતિ હીરાબાઈનો છવનમાર્ગ પલ્ટાવી નાખ્યો. નેતાજી માગતા હતા : ‘ હિંદની આઝાદી કાળે, સર્વસ્વનું’ બલિદાન આપો. તમારી પાસે જે દાંઈ હોય તે સર્વ આપી દો. ’

શ્રીમતિ હીરાબાઈએ એ સાદ જોઈયો અને પોતાની મિલકત નેતાજીને ચરણે ધરી દીધી. દોઢ લાખની કિંમતની પોતાના દેહને શબ્દગાનવા માટે જેણે ઉત્સાહપૂર્વક સોનાની જે કંડીઓ તૈયાર કરાવી હતી તેવી કંડીઓ, તેમણે નેતાજીને અર્પણ કરી. પણ નેતાજીની ઝોળી ક્યાં ભરાઈ ગઈ હતી ? હિંદની આઝાદી માટેની લડત હજી ક્યાં વિજયી નિવડી હતી ? વધુ ને વધુ નાણાં જોઈતાં હતાં. શ્રીમતિ હીરાબાઈએ લાખોની કિંમતના પોતાના હીરા આપી દીધા.

ને ઉદ્દેશ પોતાની પાસે સાચવી રાખેલી પણ હૃત્તરની રોકડની મૂડી પણ આપી દીધી. નેતાજીએ કહ્યું હતું : ‘કરો સખ ન્યોછાવર, બનો સખ ફકીર. ’ શ્રીમતિ હીરાબાઈ બેટાઈએ સર્વ ન્યોછાવર કર્યું અને ફકીર બન્યા !

તો નહિ પણ અશક્ય બની જાય છે. ત્યારે શ્રીમતિ હીરા બાઈએ, હસતા વધને એનો ત્યાગ કર્યો અને તેઓ આઝાદ હિંદ ફોર્સમાં જોડાયાં.

ઝાંમીની ગણી 'રજીમેન્ટ'ની નેતાશ્રીએ હિંદુવાદન ક્રિયા કરી ત્યાગી શ્રીમતિ હીરાબાઈ એમાં સૈનિક તરીકે જોડાયાં અને ઇસ્વી ધડી સુધી હિંદની આઝાદી માટે કાર્ય કરતાં રહ્યાં હિંદને આપા કુકીરોની જરૂર છે.

જેમ નેતાશ્રીના હિંદમાયી પદ્માયન ચવાને લગતી ધટના એ એક રોમાંચક છે એવી જ રીતે પગજીયની ધડીએ પણ, રજીમેન્ટમાં જ પોતાના પ્રાણનું બલિદાન આપવાની પણ તેમની યોજના હતી. તેઓ પોતાના સૈનિકો સાથે જીવતા હતા, સૈનિકોના જેવું જ જીવન જીવતા હતા. મોરચા પર તેઓ કલાકો સુધી એક સામાન્ય સૈનિકની સાથે હાથમાં ટોમીગન લઈને લડતા હતા. પોતાના સૈનિકો ધાસ ખાઈને લડી રહ્યા છે એવું જ્યારે તેમણે સાંભળ્યું ત્યારે તેમણે પણ ધામ ખાવાનું શરૂ કર્યું. લયને તેઓ પિછાનતા નહિ, મોતને મુઠીમાં ગળીને જ એ જીવતા હતા. જ્યારે માથા પર મેંકડા દુશ્મન વિમાનો બોંબવર્ષા કરી રહ્યાં હોય ત્યારે પણ નેતાશ્રી આગ્રયસ્થાનની બહાર જ રહેતા હતા. તેઓ કહેતા હતા કે હજી સુધી મને મારી શકે તેવા બોંબ બ્રિટિશરો બનાવી શક્યા નથી.

તા. ૬ એપ્રિલ ૧૯૪૫નો દિવસ તેમણે દિંદી પર આક્રમણ કરવા માટે નક્કી કર્યો હતો. પણ એ દિવસ આવ્યો નહિ અને નેતાશ્રીની ફોજને ધમ્માલ છોડીને જ પાછા હાંધુ પડ્યું. પાછી હાંતી ફોજના સૈનિકોને માથે આફતોનો પાર નહતો. ધાયલ ચપેલાઓને દવા ન હતી. એમના ધામાંથી લોહી વહી રહ્યું હતું, કેટલાક ધામાં કીડા પડ્યા હતા, છતાં તેઓ પીઠ પર

બોળે ઉઠાવીને, ચાલતાં ચાકી જતા અને શ્વાસ ખાવા બેસતા. તેઓ દંભેશને માટે ત્યાં જ આરામ કરતા. દેટલાક તો પોતાના દુઃખથી કંટાળીને પોતાની જ ગોળીથી પ્રાણ દેતા; પણ તે પહેલાં એ પોતાના સાથીને કહેતા ‘ભાઈ, નેતાજીને મારા જય હિન્દ કહેજો અને કહેજો કે હું માતૃભૂમિની આઝાદી માટે લડ્યો, ધવાયો અને સ્વહસ્તે જ પ્રાણત્યાગ કરું છું.’

ત્યાગ અને બલિદાનની અમર કથાનાં એ યાદગાર પૃષ્ઠો છે.

નેતાજીએ ત્યારે જોયું કે હિન્દને આઝાદ કરવાનો, સશસ્ત્ર ફાળેનો આ ખોળે પ્રયાસ નાકામચાલ્ય નિવડ્યો છે. જનપાન હથિયાર હેઠાં મૂકવાને તૈયાર થયું છે, ત્યારે નેતાજી પોતાના ‘આત્મવિસર્જનબળ’ના થોડાક ચૂનંદા સૈનિકો સાથે, બંગાળ પર તૂટી પડવા અને પોતાના પ્રાણની આહુતિ આપવા માગતા હતા, પણ તેમના સાથીઓએ તેમને પગલું ભરતાં અટકાવ્યા અને ભવિષ્યના કોઈ અનુકૂળ સમયે અધૂરી રહેલી હિંદની આઝાદીની લડત ચરૂ કરવા માટે મોરચા પરથી પાછા ફરવાની સલાહ આપીને તેઓ પાછા ફર્યા.

મોરચા પર જતાં, માબોમની આઝાદી ખાતર ખપી જવાને તૈયાર થતા, ઉત્સાહથી યનગનતા સૈનિકોને વિદાય આપવાને નેતાજી જાતે હાજર રહેતા, તેઓ પોતાના સાથીઓને ચણા અને ડેઝાંની બેટ આપીને, ગદ્ ગદ્ કંઠે કહેતા: ‘બિરાદરો!’ હું તમને શું આપું? મારી પાસે તો આ ત્રીરંગી ઝંડો છે અને હું તમને એની બેટ આપું છું, તેવી સાથે દિલ્હીનો રસ્તો ચિંધું છું. દિલ્હીનો રસ્તો ખૂન માગે છે.’

અને પ્રત્યુત્તરમાં તમામ સૈનિકો જોરથી જવાબ દેતા, ‘ખૂન! અમારું ખૂન દેવાને અમે તૈયાર છીએ, નેતાજી!’

નેતાજી કહેતા, ‘ શુલામ હિંદુસ્તાનમાં હું પગ મૂકીશ નહિ. હું તો હિંદને આઝાદ કરીને જ જાણીશ.’

ખિમાર સૈનિકોની નેતાજી બલે જ સંભાળ લેતા હતા. તેમની ઇચ્છાઓ પૂરી કરવાની તેઓ કાળજી રાખતા હતા. એક વાર એવા એક ખિમાર સૈનિકને નેતાજીએ પૂછ્યું, ‘ તારે શું જોઈએ ? ’

‘ મારે, હિંદના દુરમનોનું ખૂન ! ’ સૈનિક બોલી ઉઠ્યો. નેતાજીએ તેની પીઠ ટાપડી કહ્યું, ‘ શાખાશ, નવજીવાન ! હિંદ જરૂર આઝાદ થશે.

એકવાર મોરચા પરના એક સૈનિકે, દુરમનને મારી હાલોબાના સમાચાર આપ્યા, પછી કહ્યું, ‘ આજે તો મિઠાઈ જોઈએ. ’

આ સમાચાર નેતાજીના કાને પહોંચ્યા. પોતાના સૈનિકોની ઇચ્છા પૂર્ણ કરવાને સદા તત્પર એવા નેતાજીએ મીઠાઈ વહેંચવાની વ્યવસ્થા કરી.

એક વખત દુરમન સૈન્યમાંના ગીરફતાર થયેલા હિંદી સૈનિકોને નેતાજીએ ખામ મળવા બોલાવ્યા. તેમને નેતાજીએ આદ આપી અને તેમની સમક્ષ, તેમના કર્તવ્ય વિષે લાંબુ વ્યાખ્યાન આપવા માંડ્યું, તેમની પ્રેરક વાણી, અનેકના હૃદયને હથ-મચાવી દેતી હતી. એવી રીતે દુરમન ફાજમાંના હિંદી સૈનિકો આઝાદ ફાજમાં જોડાઈ જતા અને માબોમની આઝાદી કાળે હથિયાર ઉઠાવતા. તેઓ આઝાદ ફાજમાં જોડાતા, ત્યારે એવી પ્રતિજ્ઞા લેતા કે : ‘ જ્યાં સુધી માગ દેહમાં પ્રાપ્ત હશે, ત્યાં સુધી ત્રિરંગી ઝંડા નીચે હું લડતો રહીશ. હિંદને આઝાદ કરવા માટે દિલ્હી જઈને લાલ કિલ્લા અને વાઈસરોયના મહેલ પર ત્રિરંગી ઝંડો ફરકતો કરીશું, અમે કોઈ જાતના બેદલાવ, હિંદુ-મુસ્લીમ

પારસી, શીખ, ઈસાઈ કે એવા કોઈ બેદને પીછાનતા નથી; અસ્પૃશ્યતાને અમે પીછાનતા નથી.' આ પ્રતિજ્ઞાપત્ર પર તેઓ પોતાના ખૂનથી હસ્તાક્ષરો કરતા અથવા તો પોતાનો અંગુઠો કરતા.

નેતાજી સદ્‌ને કહેતા: 'હિંદ જેમ મારું વતન છે, એમ તમારા સદ્‌નુ પણ છે, એની જમીન પર પ્રત્યેક સિપાહી અમલદાર અને દેશગઢુ, સૌનો સમાન હજી છે. આપણે આપણી તાકાતથી આપણી આઝાદી હાંસલ કરવાની છે. આપણે મુઠ્ઠા બૂખ્યો છે, નખ છે, અસાન છે. અને અંગ્રેજોએ તેને ગુલામીની શૃંગધામાં જકડ્યો છે. અમે જરૂર તેને આઝાદ બનાવીશું.'

હિંદના પ્રશ્ન અંગે ચર્ચા કરવા માટે લોડઃ વેવસે સીમલાના શાહી મહેલમાં હિંદી નેતાઓની એક પરિષદ બોલાવી હતી. આ પરિષદ વખતે જ નેતાજી સુભાષભાઈ, હિંદી નેતાઓને ઉદ્દેશીને એક વાયુપ્રવચન કર્યું હતું. એ વાયુપ્રવચનમાં તેમણે જણાવ્યું હતું કે:

'માથીઓ ! એક બળવાખોર બીજા બળવાખોરોને બળવો જગાવવા માટે આમંત્રણ આપે તેવી રીતે આજે હું તમને કહી રહ્યો છું. હિંદ આજે એક ભયાનક રાજનૈતિક સંકટમાંથી પસાર થઈ રહ્યું છે. આજે જો આપ કોઈ ગંભીર બૂલ કરો તો, આપની આઝાદીની મંજીલ, એક માત્ર સ્વપ્નવત્ બની રહેશે. મારા હૃદયમાં કેટકેટલી ચિંતાઓ પ્રબળ છે એનો ખ્યાલ આપને નહિ આવે, છુપ એક બાજુ હું આઝાદી નજરિયા આવી રહેલી જોઈ છું ત્યારે બીજી બાજુ તમારી મનોવૃત્તિથી આઝાદીને હું દૂર હડસેલાતી જોઈ રહ્યો છું.

મને એ જોઈને દુઃખ થાય છે કે ધોખેબાજ અંગ્રેજ સરકાર પોતાની પ્રચારકલામાં કેટલી સફળ નીવડી છે. ત્રણ વર્ષ પહેલાં જ પ્રજાએ આઝાદી લડત જાહેર કરી ને 'ગોત યા મુદિત'નો અવાજ ગજતો કર્યો હતો, આજે એ પ્રજાના નેતાઓ થોડીક ખેઠકા અને થોડાક અધિકારોથી સંતુષ્ટ થવાને તૈયાર થઈ રહ્યા છે.

પરદેશમાં રહેલા અમે હિંદીઓ હિંદની સ્થિતિને તટસ્થતાથી અવગણી રહ્યા છીએ, એટલે આપને વાસ્તવિક પરિસ્થિતિથી પરિચિત કરી દેવાની भारी ફરજ છે.

આજના રાજકિય સંકટનું મૂળ તો ત્રણ વર્ષ પહેલાં આપણા નેતાઓના દિલમાં જે તમના પ્રગટી અને આઝાદીનો અવાજ ઊઠ્યો હતો તે નેતાઓ આજે સમજૂતિ કરવાને તૈયાર થયા છે તેમાં રહેલું છે. આ પગલું અતિ બ્રામક છે. આઝાદીના પ્રશ્ન પર સમજૂતિઓ નહિ પણ લડાઈઓ થાય છે, સંધીઓ નહિ પણ બંધિદાન અપાય છે. તો આપને નિગમ થવાનું કારણ શું છે ? મને એ સમજાતું નથી. મને શ્રદ્ધા છે કે જલ્દીથી આપણે આપણી આઝાદી પ્રાપ્ત કરી શકીશું.

માગ આ અસાધારણ આશાવાદ માટે કયું કારણ છે ? એવો પ્રશ્ન ઊડી શકે છે. પણ મને વિશ્વાસ છે કે, જર્મનીમાં અમારો પરાજય થના છતાં પણ પૂર્વ એશિયામાં શાન્તિ સ્થપાશે નહિ. એક વધુ ખૂનખાર જંગ શરૂ થશે. એ જંગમાં હિંદે પણ ખભે-ખભા મિલાવીને પોતાની આઝાદી માટે લડવું પડશે.

હિંદનો પ્રશ્ન એક અંતર રાષ્ટ્રીય સમસ્યા બની ચૂક્યો છે. વિશ્વશાંતિનો આધાર અત્યારે હિંદ પર છે. એટલે આપણે પ્રશ્ન જંગત સમદ્ધ રચી કરવા માટે અને ખીન્નઓની સહાનુભૂતિ મેળવવા માટે આપણે જે કાર્યો કરવાં પડશે. પહેલું કાર્ય, હરેક પ્રકારની સમજૂતિઓનો આપણે ઇન્કાર કરવો જોઈએ. ખીન્નું કાર્ય એ હશે કે આપણી આઝાદીનો અવાજ, રાષ્ટ્રોના રણકાર સાથે સુનંગત બનાવવો જોઈશે.

મિત્રો, આને આપણે ફરીથી વિચાર કરવાનો છે કે આપણે શું કરવું છે ? જે મહાસભાના મોવાડીઓ દ્વારા સમજૂતિ પર આવવાને તૈયાર થાય તો થવા દેજો, પણ તમે તો

તમારો જંગ ચાલુ રાખજો. તમે કારોબારી પર એવું દબાવુ દાવો કે તમામ રાજદારી દેદીઓના છુટકારા વિના, કોઈ પણ જાતના સમાધાન પર આવે નહિ. હિંદી સિપાહીઓ પૂર્વ એશિયામાં શાકભાજીની માફક કપાઈ જવાને માટે મોટાવવામાં ન આવે એ મારેનાં આંદોલનો તમે જગવજો. જો તમે આ માગણીઓમાં નિષ્ફળ જાઓ તો તમારે સક્રિયા વિરોધ કરવો પડશે. ખિટને છેલ્લાં કેટલાંક વર્ષોથી એવો ખાનગી આદેશ આપ્યો છે કે જેના પરિણામે તેઓ પરદેશોમાં પોતાની તાકાત વધારી રહ્યા છે. તમે પણ તમારી તાકાત વધારવાનો, સંગઠન સાધવાનો પ્રયાસ કરો.

હિંદી ફોજ હવે જૂની પુરાણી હિંદી ફોજ નથી. હિંદી ફોજમાં હવે ધણુ જનમૃત અને દેશભક્ત સિપાહીઓ અને અધિકારીઓ છે. જ્યારે આ ફોજને વિસર્જન કરવામાં આવશે, ત્યારે બળવો જગાવવાનું સરળ થઈ પડશે. આ મુદ્દને પરિણામે લાખો હિંદીઓ શસ્ત્રોનો ઉપયોગ કરતાં શીખી ગયા છે. સૈન્ય વિસર્જન થતાં તેઓ શસ્ત્રાગારો લૂંટીને ખિટિયરો પર આક્રમણ કરી શકે છે.

હું વધુ કહેવા માગતો નથી પણ તમે યાદ રાખજો કે બળવાખોર હંમેશાં સત્યમાં વિશ્વાસ રાખે છે અને અંતે સત્યનો જ વિજય થવાનો છે એમાં પણ વિશ્વાસ ધરાવે છે. નિષ્ફળતા, ક્ષણિક અસત્યોથી જે નિરાશ થાય છે તેને પોતાની જાતને બળવાખોર તરીકે ઓળખાવવાનો કોઈ હક્ક નથી. બળવાખોરોની આંખોમાં આશાનાં તેજ, હાથમાં મોતનાં પુષ્પો અને હૃદયમાં આઝાદીની જ્યોત જલતી રહે છે.

મને વિશ્વાસ છે કે જો આપણે આપણા માર્ગ પર બરાબર રીતે ચાલીશું તો મુદ્દને અંતે આપણો વિજય થશે. કદાચ આપણે હારી ગયા તો પણ શું ? નિરાશ થવાની કોઈ જરૂર નથી. મુદ્દ પછી આપણે એક કાન્તિ જગાવીશું. જો એ કાન્તિમાં પણ

આપણને નિષ્ફળતા મળી તો પછી ત્રીજા મહાયુદ્ધ વખતે જ આપણને ફરી અવસર મળવાનો છે.

મને તો સંકા નથી કે આવતા એક દશકામાં જ ત્રીજું વિશ્વયુદ્ધ ફાટી નીકળવાનું છે. હિંદ આઝાદ થવાનું જ છે એ તો ચોક્કસ જ છે પણ ક્યારે? એ પ્રશ્નનો જવાબ તો આપણી પર અવલંબે છે. સંભવ છે કે હજી પણ થોડા દિવસ નાચ, પણ એથી નિરાશ થવાની શી જરૂર છે? કે આપણે વાઈસરોયના મહેલમાં ઘૂંટણીએ પડવા કેમ તૈયાર થઈએ?

મારા બળવાખોર સાથીઓ! ત્યાં સુધી વાઈસરોયની મહેલોત પર ત્રિરંગી ઝંડો ફરકતો ન થાય ત્યાં સુધી તેને બચો ને બચો જ રાખો. આપણે એ બૂલવું ન બોલ્યું કે હિંદ પર જ બ્રિટિશ સામ્રાજ્ય અવલંબી રહેલું છે. પ્રત્યેક અંગ્રેજ પછી તે મજૂર પક્ષનો હોય કે ટોરી પક્ષનો પણ સારી રીતે સમજે છે કે પોતાના જીવન માટે હિંદનું ખૂન ચૂસવું જ બોલ્યું એટલે હિંદને કબજામાં રાખવા માટે એ આવડે છે. એટલે હું આપને સ્પષ્ટ રીતે એ કહેવા માગું છું કે અંગ્રેજ રાજપુરુષ મરવાનું પસંદ કરશે પણ હિંદની આઝાદી ક્યારેય સ્વીકારશે નહિ. અંગ્રેજો

નેતાજીની તવારિખ

- ૧૮૯૭ : જન-ધુઆરી તા. ૨૩ • બંગાળમાંના ચોવીસ પ્રગણના કાદાલિયા ગામમાં જન્મ
- ૧૯૦૯ : કટકની યુરોપિયન સ્કૂલમાં અંગ્રેજી અભ્યાસની શરૂઆત.
- ૧૯૧૩ : મેટ્રિકની પરીક્ષામાં બીજો નંબરે ઉત્તિર્ણ થયા અને કલકત્તાની પ્રેમિડેન્સી કોલેજમાં દાખલ થયા.
- ૧૯૧૪ : ધાર્મિક પ્રચાર વિચારણાની મન પર ભારે અસર થતાં સંન્યસ્ત લેવાના ઇરાદે ગૃહત્યાગ કર્યો.
- ૧૯૧૫ : સંન્યાસી મનુ હતું માટે કોઈ ગુરુની શોધમાં તેમણે ખૂબ પરિવ્રમણ કર્યું, દરમિયાન ‘હજી તમે સંન્યસ્તને માટે યોગ્ય નથી’ એવી શીખામણ મળી અને તેના પરિણામે શ્રી. બોઝ પાછા ફર્યા. ફરીથી કોલેજમાં તેઓ દાખલ થયા.

એ જ વર્ષમાં એક બીજને બનાવ બન્યો: પ્રોફેસર ઓટેએ હિંદી વિદ્યાર્થીઓનું અપમાન કર્યું. શ્રી. સુભાષબાબુએ તેના પ્રત્યુત્તરમાં પ્રોફેસરને બોધપાઠ આપવા માટે વિદ્યાર્થીઓની સરદારી લીધી. પ્રોફેસર પર હુમલા થયા, હડતાળો પડી અને શ્રી. સુભાષને અગતરફ કરવામાં આવ્યા.

- ૧૯૧૫-૧૬ : રાષ્ટ્રીય લડતનો અભ્યાસ કર્યો. અને ગરીબ, પીડિતોના લતાઓમાં ધૂમીને તેમની અમદાય હાલતનાં દર્શન કર્યાં. ગરીબોની સેવાસુત્રુપા કરવા માંડી.

- ૧૯૧૬ : ફરીથી કોલેજમાં દાખલ થવાની પરવાનગી મળી અને સ્કોટિશ ચર્ચ, કોલેજની બી. એ. ના વર્ગમાં દાખલ થયા અને બી. એ. ની પરીક્ષા પહેલે નંબરે પસાર કરી.
- ૧૯૧૯ : પિતાના અત્યંત આગ્રહના કારણે ડીસેમ્બર માસમાં તેઓ આઇ. સી. એસ. ની પરીક્ષા પસાર કરવા માટે ઇંગ્લાંડ ગયા.
- ૧૯૨૦ : આઇ. સી. એસ. ની પરીક્ષામાં ચોથે નંબરે શ્રી. બોઝ પસાર થયા. કેમ્બ્રિજ યુનિવર્સિટીની બી. એ. ની પરીક્ષા પણ તેમણે પસાર કરી.
- ૧૯૨૧ : મે: હિંદનો રાજકિય મામલો પરટો લઇ રહ્યો હતો. મહાત્માજીએ અસહકારની ઘોષણા કરી હતી અને એક વર્ષમાં સ્વરાજ્ય મેળવવાનો કોલ આપ્યો હતો. માદરે વતનની આઝાદીના જંગમાં ભાગ લેવા માટે તેમણે સનંદી નોકરીનું રાજીનામું આપ્યું અને હિંદ આવવા રવાના થયા.
- ૧૯૨૧ : ૧૬ મી જુલાઇ: સત્યાગ્રહમાં ભેગવા માટે ઇંગ્લાંડથી મુંબાઇ આવી પહોંચ્યા અને સાંથી તરત જ મહાત્માજીની યોજના સમજવા માટે તેઓ સીધા મહાત્માજીની મુલાકાતે જવા રવાના થયા.
- “ નવેમ્બર: પ્રીન્સ ઓફ વેલ્સે મુંબાઇના કિનારે પગ દીધો કે તરત જ ખંભાળમાં બ્રિટિશ માલના બહિષ્કારની હિલ-ચાલ શરૂ થઇ. સરકારે પણ તેની સામે જ દમનનો દારૂ શરૂ કર્યો હતો. સ્વયંસેવકોની સંસ્થાને ગેરકાયદે બહેર કરવામાં આવી. ખંભાળના ગ્રાણ્યસમા દેશબંધુદાસે

ઓર્ડિનન્સનો લંગ કરવાનો નિશ્ચય થયો અને તેની વ્યવસ્થાનો બોજ શ્રી. સુભાષબોઝને સુપ્રત થયો.

૧૯૨૧ : તા. ૧૦ ડીસેમ્બર : સ્વ. દેશબંધુ દાસની સાથે શ્રી. સુભાષબોઝની પલ્લુ દલકતામાં પોલિસે ધરપકડ કરી.

૧૯૨૨ : તા. ૨૭ મી જાન્યુઆરી : તેમના મુકદ્દમાનું ફારસ લગ-લગ બે મહિના સુધી ચાલ્યું અને ત્યાર પછી બંનેને ૭ માસની કેદખાનાની સજા થઈ.

૪૭ સપ્ટેમ્બર : બંગાળના ઉત્તર ભાગમાં ભયંકર પૂર આવતાં ભારે ખૂવારી થવા પામી. આ સંકટગ્રસ્ત વિસ્તારમાં રાહતનું કાર્ય શરૂ કરવામાં આવ્યું.

૪૮ ડીસેમ્બર : ગયા મહાસભાની બેઠક પછી સ્વ. દેશબંધુ દાસે સ્વરાજ્ય પદની દિમાયત અને પ્રચાર કરવા માટે શ્રી. સુભાષ બોઝના તંત્રીપદે ' બંગલોર કથા ' નામનું બંગાળી સાપ્તાહિક શરૂ કર્યું.

૧૯૨૩ : ઓક્ટોબર : બંગાળમાં રાજકીય જાગૃતિના આદિલને જાણવા માટે ' ફોરવર્ડ ' નામનું અંગ્રેજી દૈનિક શરૂ કર્યું અને શ્રી. સુભાષબાણને તેની વ્યવસ્થા કરવાનું કાર્ય સોંપવામાં આવ્યું હતું.

૧૯૨૪ : દલકતા કોરપોરેશનમાં મહાસભાપક્ષનો વિજય થતાં શ્રી. સુભાષબોઝ કોરપોરેશનના ચીફ એક્ઝિક્યુટિવ ઓફિસર તરીકે નીમાયા.

૪૯ તા. ૨૫ ઓક્ટોબર : બંગાળમાં ચાલતા તારકેશ્વર સત્યાગ્રહને અગે ૧૯૧૮ ના ત્રીજા રેગ્યુલેશન મુજબ શ્રી. બોઝની બંગાળ સરકારે ધરપકડ કરી. તેમની સામે

બળવાબોર પક્ષના સભ્ય હોવાનો આરોપ હતો અને તેમને અલીપોર જેલમાં મોકલવામાં આવ્યા.

૧૯૨૫ : વન-ચુઆરી- શ્રી. બોઝને અલીપોર જેલમાંથી બેરહામપોર અને કલકત્તાની જેલમાં ફેરવવામાં આવ્યા અને છેવટે બર્મામાં માડલેની જેલમાં લઈ ગયા.

૧૯૨૬ : ફેબ્રુઆરી- દુર્ગાપૂજના તહેવારોને અગે, શ્રી. સુભાષ-બોઝે, કારાવાસમાં બીજા કેદીઓ જેવા કે ખ્રિસ્તીઓ, એંગ્લો ઇન્ડિયનો વગેરેને સગવડો આપવામાં આવે છે તેવી સગવડો આપવા માટે જેલ અધિકારીઓને વિનંતી કરી. મેજર શીન્ડલેએ સરકારી બહાલી મળવાની આશાએ સગવડ આપી પણ સરકારે તે માટે મેજર શીન્ડલેને ઠપકો આપ્યો.

આથી શ્રી. બોઝે સરકારને મેજર શીન્ડલેને અપા-ગેલા ઠપકા પર ફરીથી વિચાર કરવા આગ્રહ કર્યો અને જો એમ નહિ થાય તો બૂખમરાની હડતાલ પર જવાની ધમકી આપી, પણ સરકારે પોતાનો હક્કગ્રહ ચાલુ રાખ્યો અને બૂખમરાની હડતાલ પર શ્રી. બોઝને જુનું પડખું એની સામે હિંદબગમાં સજા સુએશ ઉપડી જેના પરિણામે સરકારને આખરે નમતું આપવું પડ્યું.

" નવેમ્બર- શ્રી. સુભાષબોઝને મુક્ત કરવા માટે હિંદબાપી, આદિવાસી સર ચર્ચા હતાં, દેશભરમાં સજા વિરોધ બેઠકો હતો, છતાં પણ સરકાર તેમને છોડતી ન હતી. બંગાળની ધારાસભા માટે શ્રી બોઝને સ્વગમ્ય પક્ષે ઉભા કર્યા અને તેઓ ચૂંટણીમાં ફતેહ પામ્યા.

" ટીસેમ્બર- જેલમાં શ્રી બોઝ ગંભીર માંદગીના બિજાને પટકાઈ પડ્યા. આથી દેશભરમાં ચિંતા ફેલાઈ. સરકારે

શ્રી. જોડ સમક્ષ એવી શરત મૂકી કે જો તેઓ તબિયત સુધારવા માટે સીધા રૂપીટઝરલેન્ડ જાય તો તેમને મુક્ત કરવામાં આવે, પણ શ્રી. જોડે એવી શરતનો ઇન્કાર થયો. શરતી છૂટકારો પામવાને શ્રી. જોડ તૈયાર ન હતા.

૧૯૨૭ : તા. ૧૬ મેઃ નાદુરસ્ત તબિયતના કારણે આખરે શ્રી. જોડને રંગુનથી કલકત્તા ખાતે લાવવામાં આવ્યા અને ત્યાં તેમને આખરે ઊંડી મૃત્યુવામાં આવ્યા.

" હીસેમ્બરઃ મહાસની મહાસભા પછી શ્રી. જોડની મહાસભા સમિતિના એક મંત્રી તરીકે નીમણુંક કરવામાં આવી.

૧૯૨૮ : મેઃ મહારાષ્ટ્ર પ્રાંતિક રાજકીય પરિવર્તનું પ્રમુખસ્થાન લીધું.

૧૯૩૦ : રાષ્ટ્રવ્યાપી સત્યાગ્રહ સંગ્રામના અંગે શ્રી. જોડની ધરપકડ થઇ.

૧૯૩૧ : ૮ મી માર્ચઃ કારાવાસમાંથી મુક્તિ.

" માર્ચઃ ગાંધી-છરવીન સંધિ સામે દેશના કેટલાક ભાગમાં અસતોષ દેલાયો હતો. શ્રી. જોડે કારાવાસમાંથી બહારની ધરતીપર પણ મુક્તતા જ મહાત્માજીને મળવા મુખ્ય હિતો માર્ગ પકડ્યો અને ગાંધી-છરવીન સંધિ અંગે ગાંધીજી સાથે ચર્ચા કરી; કરાંચીની મહાસભામાં ગાંધી-છરવીન કારો સામે વિરોધનો જખ્ખર વટોળા ઊઠ્યો, પણ શ્રી. જોડે મહાસભામાં ભંગાણુ ન પડે તે માટે કારોનો વિરોધ ન કરતાં અસંમતિ દર્શાવી.

૧૯૩૨ : જાન્યુઆરીઃ તદ્દકાળીનો સમય પૂરો થયો હતો અને ફરીથી સત્યાગ્રહની લડત શરૂ થતાં તેમની ધરપકડ થઇ.

૧૯૩૩ : માર્ચઃ કારાવાસમાં એકાએક તબિયતે ઉચલો ખાધો. ઘડતરે તેમને પરદેશમાં સારવાર માટે મોકલવાની સત્તના

- કરી. આ સૂચનાના પરિણામે સરકારે તેમને તબિયતની સુધારણા અર્થે પરદેશ મોકલ્યા.
૧૯૩૩. મે. ગાંધીજીએ સત્યાગ્રહની લડત મોકૂફ રાખવાનું જાહેર કર્યું, તે સમયે વિએનાથી સ્વ. વિઠ્ઠલભાઈ સાથે તેમણે વિરોધ કરતું નિવેદન પ્રસિદ્ધ કર્યું.
- ૧૯૩૪ શ્રી. બોઝ પરદેશમાં હાથપારી બોગવતા હતા, તે વખતે તેમના પિતા ગંભીર માંદગીના બિછાને હોવાથી તેમની અંતિમ મુલાકાતે હિંદ જવાના તેમને નજરકેદની હાલતમાં જ પરવાનગી આપવામાં આવી; એ ને એ હાલતમાં જ તેઓ હિંદ આવવા રવાના થયા.
- ૧૯૩૫ : યુરોપમાં આપરેશન કરાવ્યું. હિંદના રાજકારણ વિશે સ્વ. વિઠ્ઠલભાઈ સાથે ચર્ચાઓ કરી અને અંતકાળે તેમની સેવા સુશ્રુષા કરી. સ્વ. વિઠ્ઠલભાઈએ પરદેશમાં પ્રચાર કરવાના હેતુથી મોટી રકમનું એક વીલ બનાવ્યું અને શ્રી. સુભાષભોજને તેના ટ્રસ્ટી નીમ્યા.

આઝાદ ફોજની તવાર

૧૯૪૧	ડીસેમ્બર	દૂરપૂર્વમાં સુદ્ધ ફાટી નીકળ્યું
૧૯૪૨	ફેબ્રુ.	સિંગાપુરનું પતન
"	જૂન	હિંદ સ્વાતંત્ર્યસંઘની સ્થાપના
"	નવે. ડીસે.	જાપાન સાથે અયોગમણુ
૧૯૪૩	એપ્રિલ	હિંદ સ્વાતંત્ર્યસંઘની સુદ્ધતૈયારી.
"	જુલાઈ	નેતાશ્રીનું જર્મનીથી આગમન, આઝાદ હિંદ ફોજની જાહેરાત.
"	ઓગસ્ટ	નેતાશ્રીએ 'સિપેદસાતાર' તરીકેનો ઘોષ ફરીકાઠ્યો.
"	ઓક્ટો.	આઝાદ હિંદ કામચલાઉ સરકારની સ્થાપના
"	"	'ઝાંમીની રાણી' રેજીમેન્ટ કુકડીની સ્થાપના.
"	"	બ્રિટન અમેરિકા સામે જંગની જાહેરાત.
"	નવે.	આંદામાન અને નિકોબાર આઝાદ હિંદ સરકારને મળ્યા.
"	ડીસે.	પોર્ટ બ્લેર પર ત્રિશંગી ઝંડા ફરક્યો.
૧૯૪૪	જાન્યુ.	આઝાદ સરકારનું વડું મથક રંગુનમાં ખસેડ્યું.
"	માર્ચ	આઝાદ ફોજે હિંદની સગદરમાં પ્રવેશ કર્યો.
"	ઓગસ્ટ	ચોમાસાને કારણે પીછેહઠ કરવી પડી.
૧૯૪૫	જાન્યુ.	બીજા આક્રમણની તૈયારી.
"	એપ્રિલ	આઝાદ સરકારનું વડું મથક રંગુનમાંથી બેંગલોક ખસેડ્યું પડ્યું.
"	મે	રંગુનમાંની ફોજે બ્રિટિશોને મરણો થઈ.
"	નવે.	વિશ્વની જાન કિલ્લામાં આઝાદ ફોજના જનુ અરુરો, કર્નાટ નાકુનસાહ, કેપ્ટન નરહમસ અને કેપ્ટન બી.જી. સામેનો કેસ વસકરી અદાલત સમક્ષ શરૂ થયો.